

ปีที่ ๑๐ เล่ม ๒ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๐๙

ศิลปากร

นิตยสารรายสองเดือนของกรมศิลปากร

ฉบับนี้แนะนำการจาก
อาจารย์ ประสงค์ พวงดอกไม้
ศึกษานิเทศก์ ๘

พระอานนท์กำลังออกก้นช้างนาทาลี
ภาพร่างฝีพระหัตถ์

ภาพร่างพระหัตถ์ ตอน "พระอานนที่กำลังออกกันช้างนาทาลี"
 สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานวชิรญาณวโรรส ทรงพระดำริจะเขียนไว้
 ในสมุดภาพด้านทิศตะวันตกของพระอุโบสถ วัดเบญจมบพิตรฯ พระนคร

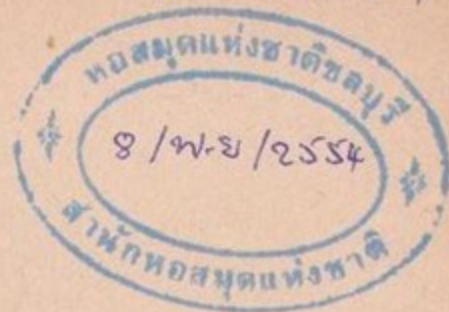
อภินันทนาการจาก
 อาจารย์ ประสงค์ พวงดอกไม้
 ศึกษานิเทศก์ 8

ระเบียบการหนังสือ ศิลปากร

กำหนดเวลาออก เดือน พฤษภาคม กรกฎาคม กันยายน พฤศจิกายน มกราคม มีนาคม

อัตราค่าบำรุง รับ ๑ ปี ๔๐ บาท

การบอกรับ จะบอกรับตั้งแต่เล่มใดก็ได้ ครบ ๖ เล่ม เป็น ๑ ปี ชื้อปลีกขายเล่มละ ๑๐ บาท
ไม่รับบอกรับเสียก่อนหนังสือหมด พร้อมกับส่งเงินค่าบำรุง ต่างจังหวัด โปรด
ส่งเงินทางธนาณัติ หรือเช็คไปรษณีย์ ในนามของ ผู้จัดการ ส่งจ่าย ป.ณ.
หน้าพระลาน ในพระนคร บอกรับที่กองจดหมายเหตุแห่งชาติ โทรศัพท์
๒๖๑๔๑ หรือที่แผนกเผยแพร่และสถิติ สำนักงานเลขาธิการ กรมศิลปากร
ถนนหน้าพระธาตุ โทรศัพท์ ๒๐๖๒๘

สารบัญ

ปีที่ ๑๐ เล่ม ๒

กรกฎาคม

๒๕๐๕

๑.	สารบัญเล่มนี้	สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศฯ		
		และ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอฯ	หน้า	๑
๒.	บันทึกเรื่องความรู้ต่างๆ	สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศฯ		
		และ พระยาอนุมานราชธน	„	๑๑
๓.	พระบรมราชาธิบายในพระพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง เหตุขัดข้อง ๔ ประการ ซึ่งทำให้การตั้งปวงไม่สำเร็จได้โดยเร็ว			
		จรัส กัมพลศิริ	„	๒๔
๔.	รายงานการสำรวจและขุดแต่งโบราณสถาน บริเวณสระโกสินารายณ์ อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี	กรมศิลปากร	„	๓๕
๕.	พระโพธิสัตว์เปล่งรัศมี	ม.จ. สุภัทรทิศ ดิศกุล ทรงแปล	„	๔๖
๖.	ศิลาจารึกปราสาทพระขรรค์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗			
		ม.จ. สุภัทรทิศ ดิศกุล ทรงนิพนธ์	„	๕๒
๗.	รายงานการเดินทางไปร่วมเปิดการแสดงศิลปกรรมไทย ณ กรุงโคเปนเฮเก้น ประเทศเดนมาร์ก และการปฏิบัติงาน ที่ อัมสเตอร์ดัม ลอนดอน ปารีส และโรม		„	๖๓
๘.	คำอ่านศิลาจารึก อักษรไทย ภาษาบาลีและภาษาไทย วัดบางสนุก			
	อ. กิ่งวังชั้น จ. แพร่	ประสาร บุญประคอง	„	๖๖
๙.	พิธีเปิดหอสมุดแห่งชาติ ท้าวสุกรี... ..	ประพัฒน์ ตรีณรงค์ บันทึก	„	๗๐
๑๐.	อธิบายเพลงมอญรำดาบ เถา	มนตรี ตราโมท	„	๘๒
	โน้ตเพลงมอญรำดาบ เถา	มนตรี ตราโมท	„	๘๔

SILPĀKON

Vol. 10

July, 1966

No. 2

CONTENTS

1. "San Somdet" (Letters between Their Late Royal Highnesses Prince Naris and Prince Damrong)	Page 1
2. Notes on Miscellaneous Subjects by His Late Royal Highness Prince Naris and Phya Anuman Rajadhon	13
3. Royal Explanation of King Chulalongkorn on the Four Obstructions Causing All Activities Unrapidly Successful by Charas Kamphasiri	24
4. Report on Research and Excavation of Archaeological Places in the Precint of Sra Kosinarai, Amphur Banpong, Rajburi by Fine Arts Department	35
5. Bodhisatva's Radiance Translated by M.C. Subhadradis Diskul	46
6. Jayavaraman VII's Inscription at Pra Khan by M.C. Subhadradis Diskul	52
7. Report on Journey to Participation in the Opening Ceremony of Thai Manual Decorative Work in Copenhagen, Denmark, and on Activities in Amsterdam, London, Paris and Rome	63
8. Reading and Explanation of Inscription in Thai Character of Pali and Thai Languages, Found at Wat Bang Sanuk, Vang Chin, Phrae. by Prasarn Boonprakong	66
9. Inauguration of the National Library, Ta Vasugree by Praphat Treenarong	70
10. Explanation of the Thai Song "Mon Ram Dab" by Montri Tramote Musical Notes of the Thai Song "Mon Ram Dab" by Montri Tramote	82

ศาสนสมเด็จ

ที่ ๑๑/๒๔๘๒

(ตราครุฑแดง)

หมายกำหนดการ

พระกฐินหลวง

พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๘๒

วันที่	เวลา	กระบวน	วัด	แต่งกาย
๓	๑๖.๐๐ น.	รตยนต์	สุทัศน์ ราชประดิษฐ์ มหาธาตุ	เครื่องยศ ประทับ ราชอิสริยาภรณ์
๕	๑๖.๐๐ น.	รตยนต์	บวรนิเวศ ราชบพิธ พระเชตุพน	เต็มยศ จักรี หรือ จุลจอมเกล้า
๖	๑๖.๐๐ น.	รตยนต์และเรือยนต์	เบญจมบพิตร ราชาธิวาส อรุณ	เต็มยศ นพรัตน์ หรือ มงกุฎไทย

นายกรัฐมนตรี ในตำแหน่งบังคับบัญชาสำนักพระราชวัง รับบัญชาคณะผู้สำเร็จ
ราชการแทนพระองค์ว่า การพระราชกุศลพระราชทานผ้าพระกฐินปีนี้ โปรดให้กำหนดดังต่อไปนี้

วันที่ ๓ พฤษภาคม เวลา ๑๖ นาฬิกา คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ขึ้นรตยนต์
หลวง ออกจากพระราชวังดุสิตผ่านพระลานไปตามถนนราชดำเนิน เลี้ยวถนนดินสอทางซ้ายแล้ว
เลี้ยวไปสู่ถนนบำรุงเมือง หยุดรถหน้าวัดสุทัศน์เทพวรารามขึ้นสู่วิหาร ประธานคณะผู้สำเร็จ
ราชการแทนพระองค์ ทรงจุศรูปเทียนถวายนมัสการพระศรีสากยมุนีแล้ว คณะผู้สำเร็จราชการแทน
พระองค์ไปสู่พระอุโบสถ ประธานคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์พระราชทานผ้าพระกฐินเป็น
วัดที่ ๑ เสร็จแล้ว คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ออกจากวัดขึ้นรถที่ประตูหน้าพระอุโบสถ

ไปตามถนนอนุากรณ เลี้ยวถนนเจริญกรุงทางขวา เลี้ยวถนนราชินีทางขวา เลี้ยวถนนสราญรมย์ทางซ้าย หยุดที่ประตูหน้าวัดราชประดิษฐ์เข้าสู่พระอุโบสถ ประธานคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์พระราชทานผ้าพระกฐินเป็นวัดที่ ๒ เสร็จแล้ว คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ออกจากวัดขึ้นรถไปตามถนนสราญรมย์ เลี้ยวถนนสนามชัยทางขวาเลี้ยวถนนหน้าพระลานไปตามถนนขอบสนามสู่ถนนหน้าพระธาตุ หยุดรถที่หน้าวัดมหาธาตุ เข้าสู่พระมณฑป ประธานคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ทรงจุดธูปเทียนราชสักการถวายนมัสการพระศรีรัตนมหาธาตุแล้ว คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ไปสู่พระอุโบสถ ประธานคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์พระราชทานผ้าพระกฐินเป็นวัดที่ ๓ เสร็จแล้ว คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ขึ้นรถกลับ

วันที่ ๕ พฤศจิกายน เวลา ๑๖ นาฬิกา คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ขึ้นรถยนต์หลวง ออกจากพระราชวังดุสิตผ่านพระลานไปตามถนนราชดำเนิน เลี้ยวถนนพระสุเมรุทางขวาหยุดที่หน้าวัดบวรนิเวศวิหาร เข้าสู่พระอุโบสถ ประธานคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์พระราชทานผ้าพระกฐินเป็นวัดที่ ๑ เสร็จแล้ว คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ขึ้นรถจากถนนพระสุเมรุ เลี้ยวถนนบวรนิเวศไปถนนบ้านตะนาว ถนนเพ็ญนคร เลี้ยวถนนราชบพิธทางขวาหยุดที่หน้าวัดราชบพิธ เข้าสู่พระอุโบสถ ประธานคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์พระราชทานผ้าพระกฐินเป็นวัดที่ ๒ เสร็จแล้ว คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ขึ้นรถออกจากถนนราชบพิธเลี้ยวถนนเพ็ญนครทางขวา เลี้ยวถนนเจริญกรุงทางขวา เลี้ยวถนนสนามชัยทางซ้าย หยุดที่หน้าวัดพระเชตุพน เข้าสู่พระอุโบสถ ประธานคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์พระราชทานผ้าพระกฐินเป็นวัดที่ ๓ เสร็จแล้ว คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ขึ้นรถกลับ

วันที่ ๖ พฤศจิกายน เวลา ๑๖ นาฬิกา คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ขึ้นรถยนต์หลวง ออกจากพระราชวังดุสิตผ่านพระลานไปตามถนนราชดำเนิน เลี้ยวถนนลูกหลวงทางซ้ายเลี้ยวถนนนครปฐมทางซ้าย หยุดรถที่หน้าวัดเบญจมบพิตร เข้าสู่พระอุโบสถ ประธานคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์พระราชทานผ้าพระกฐินเป็นวัดที่ ๑ เสร็จแล้ว คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ออกจากวัดขึ้นรถไปตามถนนนครปฐม เลี้ยวถนนลูกหลวงทางขวา เลี้ยวถนนสามเสนทางขวา เลี้ยวเข้าถนนวัดราชาธิวาส เมื่อถึงวัดแล้วลงเข้าสู่พระอุโบสถ ประธานคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์พระราชทานผ้าพระกฐินเป็นวัดที่ ๒ เสร็จแล้ว คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ไปลงรถยนต์หลวงที่ท่าวัดราชาธิวาส แล่นไปเทียบท่าวัดอรุณราชวรารามขึ้นสู่พระอุโบสถ ประธานคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์พระราชทานผ้าพระกฐินเป็นวัดที่ ๓ เสร็จแล้ว คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ลงเรือที่ท่าวัดอรุณราชวรารามแล่นมาเทียบท่าราชวรดิษฐ์ขึ้นรถกลับ

การแต่งกาย

วันที่ ๓ พฤศจิกายน แต่งเครื่องแบบครึ่งยศ ประทับราชอิสริยาภรณ์

วันที่ ๕ พฤศจิกายน แต่งเครื่องแบบเต็มยศ พระบรมวงศ์ทรงสายสะพายชัตติยราช-
อิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้า สวมสายสะพายนั้น

วันที่ ๖ พฤศจิกายน แต่งเครื่องแบบเต็มยศ สวมสายสะพายนพรัตนราชวราภรณ์
ถัดนั้นผู้ซึ่งได้รับพระราชทานราชอิสริยาภรณ์มงกุฎไทยสวมสายสะพายนั้น

สำนักพระราชวัง

หมายมา ณ วันที่ ๒๐ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๐๒

(สำเนา)

ที่วัดสุทธจินดา จังหวัดนครราชสีมา

วันที่ ๒๕ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๐๔

ขอถวายพระพรแด่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงทราบ
ด้วยอาตมาภาพได้รับลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๑๘ พฤษภาคม ศกนี้ ที่ทรงพระกรุณา
โปรดประทานให้ถวายพระพรชี้แจงในเรื่องชาวคริสต์นิกายแคทอลิก ใช้เงินและวัตถุแทนเงิน
เป็นเครื่องแลกเปลี่ยนในการซื้อขายซึ่งกันและกัน มีชนิดมีขนาดอย่างไร และใช้มาตลอดกาล
เพียงไร ทั้งนี้

เรื่องนี้เมื่อได้รับลายพระหัตถ์แล้ว มิได้นิ่งนอนใจ ได้ไตร่ตรองด้วยตนเอง และได้
ใส่ใจสืบสวนจากผู้อื่นไป ณ ที่ต่าง ๆ ทั้งมณฑลนี้ทั้งมณฑลอุดร ฯ ด้วยอำนาจพระเดชานุภาพ ก็
มีผู้ช่วยพอให้เป็นทางความคิด จึงได้แต่งอธิบายชนิดและขนาดของเงินและวัตถุแทนเงินนั้นเป็น
เรื่องทั้งที่ได้ถวายมาพร้อมलिขิตฉบับนี้ และได้ถวายเงินช้อยน้ำ ๓ เงินช้อยน้ำ ๖ ชนิดละอันและ
ลาภทั้ง ๓ ชนิด ๆ ละอัน ถวายเข้าไปด้วย ห่อเป็นวัตถุต่างหากจากलिขิตฉบับนี้

อนึ่ง ออกความยินดีต่อผู้ที่ได้ช่วยความคิดในเรื่องนี้ไว้ไม่ได้ จึงขอพระวโรกาสเสนอ
นามของท่านเหล่านั้น คือ พระครูวินัยธรรมนวัตร เจ้าคณะแขวงธาตุเชิงชุม จังหวัดสกลนคร ๑
พระยศสุนทร ผู้ว่าราชการจังหวัดอุดร ๑ และพระประทุมเทวาภิบาล ผู้ว่าราชการจังหวัด
หนองคาย ๑

ทั้งนี้ การควรประการใดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด

พระธรรมปาโมกข์

บันทึกเรื่องเงินกรุงศรีสัตนาคนหุต

ตามที่สืบรูมา เงินและวัตถุแทนเงินของชาวศรีสัตนาคนหุต ที่ใช้แลกเปลี่ยนในการซื้อขาย ว่ามีอยู่ ๔ อย่าง คือ เงินชางอย่าง ๑ เงินตูอย่าง ๑ เงินฮ้อยอย่าง ๑ และลาอย่าง ๑ ทั้ง ๔ ชนิดนี้ นับว่าเป็นของชาวศรีสัตนาคนหุตแท้ เมื่อยังไม่ได้เป็นเมืองออก เพียงแต่ได้สัมพันธติดต่อกับกรุงศรีอยุธยา พม่าและญวนก็นำจะได้นำเอาเงินบาทและเบี้ยของกรุงศรีอยุธยามาใช้บ้าง เงินรูเปียของพม่ามาใช้บ้าง เงินหรีหรือตึงของญวน (นับว่าหนัก ๑๐ สลึง) มาใช้บ้าง อนึ่ง เงินชาหรือเงินชาคิมจะเป็นของใครสืบไม่ได้ความ นี่นับว่าก็ใช้เหมือนกัน แม้ถึงอึแปะของจีน นับว่าก็ใช้ตักกันอีก

ความจริงชาวศรีสัตนาคนหุตเป็นประเทศน้อย อยู่ในระหว่างประเทศใหญ่ คงจะใช้เงินและวัตถุแทนเงิน ทั้งที่ตนทำขึ้นเอง ทั้งที่ได้มาจากประเทศอื่นปนกันไป ด้วยว่าเป็นประเทศใหม่มั่งคั่งด้วยทรัพยากรสินแร่ จึงต้องใช้ทั้งส่วนที่เป็นของตน ทั้งส่วนที่ได้มาจากอื่น ก็และทางที่จะได้มานั้นก็นำจะได้โดยทางราชการอย่าง ๑ โดยทางราษฎรนำสินค้าออกไปจำหน่ายอย่าง ๑

แม้ถึงคราวที่ชาวศรีสัตนาคนหุตได้เป็นเมืองออกแล้ว ก็นำจะใช้เงินและวัตถุแทนเงินทั้งของตนและได้มาจากที่อื่นอยู่ มีทางที่จะอ้างให้แลเห็นคือ บรรดาหัวเมืองทางภาคอีสานที่มีขนบธรรมเนียมอย่างเดียวกันกับชาวศรีสัตนาคนหุตนั้น ยังใช้เงินและวัตถุแทนเงินของเก่าเหล่านั้นตลอดมา จนถึงกลางรัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ จึงได้ยกเลิกใช้แลกเปลี่ยนเป็นใช้อัฐและโสฬส ถ้าความจำของผู้แต่งเรื่องนี้ไม่คลาดเคลื่อน จังหวัดอุบลราชธานีได้ยกเลิกใช้แลกเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๓๓ ตรงกับ ร.ศ. ๑๐๙ คือว่า เวลานั้นพระยาศรีสิงหเทพ (ทัต ไกรฤกษ์) และพระยาภักดีณรงค์ (สิน ไกรฤกษ์) เป็นข้าหลวงประจำเมืองได้นำอัฐและโสฬสขึ้นไปจำหน่ายให้ประชาชนใช้จ่าย จึงได้เลิกการใช้แลกเหล่านั้นมา แต่ส่วนเงินชาง เงินฮ้อยนั้น ในหมู่ราษฎรยังใช้แลกเปลี่ยนในการซื้อขายซึ่งกันและกันเรื่อยมาอีกหลายปี จึงได้เลิก

อาศัยเหตุการณ์ดังนี้จึงส่อให้เห็นว่าชาวศรีสัตนาคนหุตแต่โบราณคงใช้ทั้งของตนเอง ทั้งของประเทศอื่นปนกันโดยแท้ ก็แลเงินและวัตถุแทนเงิน ๔ อย่างที่อ้างว่าเป็นของชาวศรีสัตนาคนหุตเท่านั้น คือเงินชาง เงินตู เงินฮ้อย และลา ต่างขนาดต่างชนิดกันดังนี้

ก. เงินชางนั้น เป็นเนื้อเงินบริสุทธิ์ มีน้ำหนัก ๖ ตำลึง ๒ บาท (บางเสียงว่า ๖ ตำลึง ๖ สลึง) ราคาโดยปกติใช้เท่านั้นน้ำหนัก บางคราวยังบ้าง หย่อนบ้าง เป็นเงินแท่งรูป ๔ เหลี่ยม ผืนผ้า งอนกลางเล็กน้อย

ข. เงินตูนั้น เนื้อเงินบริสุทธิ์ ลักษณะทุกส่วนคล้ายเงินชาง มีน้ำหนัก ๓ ตำลึง ราคาโดยปกติใช้เท่านั้นน้ำหนัก

ก. เงินช้อยนั้น เป็นเงินเจ็ดถ้วยธาตุทองแดงทองเหลือง รูปคล้ายเรือชะล่า ท้ายหัวมีเรือเล็กน้อย มี ๓ ชนิด คือช้อยน้ำ ๓ ช้อยน้ำ ๖ ช้อยน้ำ ๘ ราคาที่ใช้จ่ายกันนั้นคือ ช้อยน้ำ ๓ ก็ ๓ บาท ช้อยน้ำ ๖ ก็ ๖ บาท ช้อยน้ำ ๘ ก็ ๘ บาท ที่เรียกว่าน้ำ ๓ น้ำ ๖ น้ำ ๘ นั้น ก็น่าจะเรียกตามราคานั้นเอง หรือจะเรียกตามน้ำหนักช้อยน้ำ ๓ มีเนื้อเงิน ๓ ส่วน น้ำ ๖ มีเนื้อเงิน ๖ ส่วน น้ำ ๘ มีเนื้อเงิน ๘ ส่วน เหลื่อนั้นเจือธาตุอื่น ก็น่าจะอาจเป็นได้ ก็และเงินช้อยทั้ง ๓ ชนิดนั้นมีที่ต่างพอให้เห็นสังเกตได้ คือช้อยน้ำ ๓ มีเนื้อเงินน้อย มีปุ่มขึ้นที่ขอบ ด้านหน้าบาง ช้อยน้ำ ๖ มีเนื้อเงินมากกว่าน้ำ ๓ ปุ่มที่ขอบด้านหน้าก็มากกว่า และช้อยน้ำ ๘ มีเนื้อเงินมากขึ้นไปอีก ปุ่มก็หนาทั่วไป ประหนึ่งว่าปุ่มเป็นเครื่องวัดให้รู้จักเนื้อเงินมากและน้อย

อนึ่งชาวศรีสัตนาคนหุตให้นับมาตราที่ซึ่งสิ่งของ ถ้าสิ่งของมีน้ำหนัก ๑๐ บาท เรียกว่าช้อยหนึ่ง ทั้งนี้ คำที่เรียกเงินชนิดนี้ว่าเงินช้อยนั้น ก็น่าจะหมายเอาน้ำหนัก ๑๐ บาทนั้นเป็นเกณฑ์หลักเดิมน่าจะเป็นอย่างนี้แน่นอน ครั้นภายหลังปางใดปางหนึ่งขบวนการควบคุมต่างคนต่างทำให้สอยด้วยตนเอง เงินชนิดนี้ บางอันน่าจะจึงขาดน้ำหนัก ๑๐ บาทไปก็มี

ข. ลาด เป็นของทำถ้วยทองแดงทองเหลืองปนกัน รูปคล้ายเงินช้อยแต่เล็กเรียกว่าวัตถุชนิดนี้เดิมจะมีก้นขนาดนั้นไม่ทราบแน่ แต่ที่ปรากฏในบัดนี้มี ๓ ขนาด ราคาที่ใช้จ่ายกันนั้นตามที่รู้มา ขนาดใหญ่ ๓ อันเฟื้อง, ๖ อันสลึง, ๒๔ อันเป็น ๑ บาท ขนาดกลาง ๔ อันเฟื้อง, ๘ อันสลึง, ๓๒ อันเป็น ๑ บาท ขนาดเล็ก ๘ อันเฟื้อง, ๑๖ อันสลึง, ๖๔ อันเป็น ๑ บาท

เงินและวัตถุแทนเงินที่ชาวศรีสัตนาคนหุตใช้แลกเปลี่ยนในการซื้อขายซึ่งกันและกันที่สืบได้ความมีเท่านี้

* * * *

บ้านซินนามอน ปีนัง

วันที่ ๓๑ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๔๘๒

ทูล สมเด็จพระนริศฯ

ลายพระหัตถ์เฝ้าบรรณบัลลังก์วันที่ ๒๗ ตุลาคม มาถึงหม่อมฉันเมื่อเวลาบ่ายวันจันทร์ที่ ๓๐ ข้ากว่าสมัยปกติแต่ก่อนเพียง ๖ ชั่วโมง ของก็ปิดเรียบร้อยดีไม่มีรอยบุบฉลาย หม่อมฉันเห็นในหนังสือพิมพ์ข่าวประจำวันเมื่อเร็ว ๆ นี้มีอธิบายถึงการตรวจหนังสือไปมา ว่าต้องตรวจถึง ๔๔ ภาษา ออกเห็นนอกพนักงาน หม่อมฉันตัดหนังสือพิมพ์ตรงนั้นส่งมาถวายทอดพระเนตรกับจดหมายฉบับนี้ มีชื่อภาษาแปลก ๆ แต่เขาสืบภาษาไทยไม่ลงในนั้นเสียภาษา ๑

ตั้งแต่หม่อมฉันได้รับลายพระหัตถ์เฝ้าฯ เข้าไปถึง ๒ วัน ๓ วัน ได้คิดเปลี่ยนกระบวนเขียนหนังสือเฝ้าฯ จะเขียนเรื่องบรรเลงเตรียมไว้เสียก่อน เมื่อรับลายพระหัตถ์จะเขียนแต่ความสนองลายพระหัตถ์ให้เสร็จทันส่งไปรษณีย์วันพุธแทนส่งวันพฤหัสบดีอย่างแต่ก่อน เพื่อให้พนักงานมีเวลาตรวจวัน ๑ มาทราบความตามลายพระหัตถ์ฉบับนี้ว่า จดหมายของหม่อมฉันคลาดเคลื่อนมาถึง ๒ กราว คงจะเป็นเพราะส่งไปรษณีย์วันพุธตอนเย็น จึงคิดแก้ไขใหม่ จะส่งจดหมายฉบับนี้ไปยังกรมไปรษณีย์แต่วันอังคารให้เขามีเวลา ๒ วัน จะได้ทันส่งเมลวันศุกร์เหมือนหนหลัง

ตามกระบวนที่คิดใหม่ หม่อมฉันได้ลงมือเขียนวินิจฉัยว่าด้วยลายแทงซุกทรัพย์แผ่นดินเป็นเรื่องบรรเลงสำหรับถวายกับจดหมายฉบับนี้ แต่เมื่อวันส่งจดหมายเข้ามาอีกวัน ๑ เขียนแล้วไม่ทันจะต้องรอไปถวายต่อคราวเมลหน้า ในจดหมายฉบับนี้เขียนแต่ทูลสนองลายพระหัตถ์

พิจารณาจุฬาริกในบานมุกที่วิหารยอคมี่คำช่องใจหม่อมฉัน ๒ แห่ง แห่ง ๑ ที่ว่าจำนวนช่างถึง ๑๘๕ คน มากเกินกว่าจะทำบานมุกคู่เดียว ความส่อว่าเห็นจะทำบานมุกในคราวเดียวพร้อมกันหลายคู่ หรือว่าอีกอย่างหนึ่งเมื่อทรงกะแล้วว่าจะพระราชทานบานมุกที่ไหน ๆ บ้างแล้ว จึงให้ระดมช่างมุกมาทำในคราวเดียวกัน อีกแห่ง ๑ ที่ว่าพระราชทานบำเหน็จผู้ทำบานมุกคู่ละ ๒๕ ชั่ง นั้น ดูแพงนัก แต่ไม่มีหลักจะคัดค้านอย่างไร การเปรียญวัดป่าโมกนั้นหม่อมฉันเคยเห็นแต่เป็นการเปรียญโถงหลังใหญ่สร้างด้วยไม้ไผ่ริมตลิ่ง มีพระแท่นที่บรรทมของพระเจ้าแผ่นดินถวายตั้งอยู่ในศาลาการเปรียญนั้นด้วยองค์ ๑ (ดูเหมือนพระยาโบราณ จะย้ายเอามาไว้ที่อยุธยาพิพิธภัณฑสถานแล้ว) แต่การเปรียญก่อเป็นตึกซึ่งติดบานมุกคู่ที่วิหารยอคนั้น หม่อมฉันนึกไม่ออกทีเดียวว่า เคยเห็นมีที่วัดป่าโมก เห็นจะหักพังเสียแล้วจึงเป็นเหตุให้ปลดบานมุกมาใช้ที่อื่นสถานอันเป็นหลักในวัดป่าโมกเห็นจะมีแต่โบสถ์กับวิหารพระนอน แม้ใน ๒ สิ่งนั้นฝีมือทำอย่างประณีตแต่วิหารพระนอน โบสถ์เป็นแต่อย่างขนาดเล็กน้อยฝีมือทำไม่ประจักษ์อย่างไร มีรองสำคัญอยู่ที่โบสถ์แต่ศิลาจารึกของพระเจ้าท้ายสระศักราชไว้โน้น เหตุใดพระเจ้าบรมโกศจึงไม่ทรงสร้างบานมุกที่วิหารหรือโบสถ์ อาจจะเป็นเพราะวิวาทกับพระเจ้าท้ายสระเมื่อตอนหลัง จึงทรงสร้างการเปรียญเป็นของพระองค์ส่วนหนึ่งต่างหากก็เป็นได้ มีโคลงเรื่องชลอพระนอนวัดป่าโมก พระเจ้าบรมโกศทรงพระราชนิพนธ์ไว้แต่เมื่อยังเป็นพระมหาอุปราช จารึกศิลาคิดไว้ข้างหลังพระนอนปรากฏว่าทรงเลื่อมใสมาก เห็นจะได้มีส่วนรับภาระในการชลอพระนอนนั้นด้วยมาก จึงทรงปรารภจะสร้างเพิ่มเติมที่วัดป่าโมก โบสถ์วิหารมีแล้ว จึงทรงสร้างการเปรียญให้ครบสถานที่อันควรมี “โบสถ์วิหารการเปรียญ” สำหรับวัดให้บริบูรณ์ก็เป็นได้

เหตุไฟไหม้เรือน้ำมันที่ช่องนนทรีนั้นดูน่าสยดสยอง ตรงกับคำว่าเป็นเหตุ “มาแขก” โดยมีได้มีใครคาด หวนรำลึกเหตุ “มาแขก” ชนิดนั้นเคยพบแต่หนหลัง หม่อมฉันนึกได้ ๒ ครั้ง ครั้ง ๑ ไฟผ่าลงที่สายล่อฟ้ายอดเสาธงบ้อมผีเสื้อสมุทร แล้วประกายไฟเลยแล่นลงไปตามสายลวด จุกดินคำระเบิดขึ้นทั้งตึกดิน เวลานั้นสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงกำลังประทับทรงสนทนากับหม่อมราชวงศ์ทิพย์ฉานดุษฎี เห็นแสงสว่างเป็นลำใหญ่พุ่งขึ้นไปบนอากาศอย่างน่าพิศวง แล้วได้ยินเสียงเหมือนอย่างฟ้าร้องตามติดไป ไม่มีใครคาดคิดว่าจะเป็นด้วยเหตุอะไร จนได้ข่าวทางโทรศัพท์อีกครั้ง ๑ ก็เมื่อไฟไหม้พุทธปรางค์ปราสาท คืนวันนั้นหม่อมฉัน (ยังอยู่บ้านเก่า) นอนหลับแล้ว เขาขึ้นไปปลุกบอกว่าไฟไหม้ หม่อมฉันลุกขึ้นเปิดหน้าต่างดู เห็นแสงไฟตรงพระบรมมหาราชวัง นึกว่าไฟไหม้ทางปากข้างโน้นแถววัดระฆัง แต่ดูไปเห็นแสงไฟจับปราสาทราชมณเฑียรสว่างชั้ญใกล้ นัก ก็รีบขึ้นรถเข้าไปในวัง เมื่อขึ้นรถไปทางถนนเจริญกรุงก็ยังไม่รู้ว่าไฟไหม้ที่ไหน จนเลี้ยวเข้าถนนสนามชัยที่มุมวัดพระเชตุพน ก็เห็นไฟลุกอยู่บนหลังคาพุทธปรางค์ปราสาทในทันที ตกใจจนขนพองร้องว่า “ตายจริง” ออกมาเต็มปาก ด้วยมิได้เคยคิดมาก่อนว่าอาจจะเป็นอย่างนั้น

หม่อมฉันถวายอนุโมทนาพระกุศล ซึ่งทรงบำเพ็ญอุทิศสนองพระเดชพระคุณสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงเมื่อถึงรอบวันสวรรคต พวกหม่อมฉันก็ได้ทำการกุศลนั้นที่บึงดังทูลไปในจดหมายเวียนฉบับก่อน

เมื่อวันอาทิตย์ที่ ๒๔ หม่อมฉันกับหญิงพูนลง ไปรับพระคิที่สะพานท่าข้ามเก้อเปล่า หลานแมวไปรับยายเก้อก็เลยร้องไห้ เพราะข้าวยกเลิกเกณฑ์คนด้วยเธอจะไปช่วยการกุศลของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ที่เมืองชลบุรี. มาถึงช้าไป

หนังสือ ซึ่งทรงได้มาจากพระพรหมมุนียังไม่มาถึงหม่อมฉัน พร้อมหมด ขอรอไว้ ทูลเมื่อพิจารณาแล้ว

พระสารีลสังวรท่านเขียนลิขิตมาถึงหม่อมฉันเมื่อไม่ช้านัก ในลิขิตนั้นบอกว่าอาพาธเรื้อรังมานาน อาการของท่านเห็นจะไม่กลับคืนดีได้ แต่เมื่อมรณะอายุก็จะล่วง ๗๐ ปีแล้ว นับได้ว่า “ไปดี” โดยทางศาสนา สมเด็จพระวชิรญาณวงศ์คงจัดการปลงศพให้.

ด. ๒๖ ทรงพระกรุณา

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๓ พฤศจิกายน ๒๔๘๒

กราบทูล สมเด็จพระยาราชราชนัดดาฯ พระบาท

ลายพระหัตถ์

ลายพระหัตถ์เฝ้าฯ วันที่ ๒๕ ตุลาคม ได้รับแล้วตามกำหนดคราวเมล็ดอันควรได้รับในวันที่ ๒๘ ตุลาคม มีรอยสักหัวของปีกกระดากประทับตราผ่านการตรวจเลขที่ ๑๑ ก็แจ้งใจว่าที่คาดหมายมาแต่ก่อนเป็นหลายประการนั้นผิดหมด ด้วยเลขที่ ๑๑ นั้นเอง แต่ก่อนเคยให้ไปปลูกคราวนี้ไม่ให้ ของลายพระหัตถ์จะเป็นประการใดก็ตามที่ เตือครั้นแต่ที่ส่งไม่ถึงทันตามกำหนดคงจะทรงสังเกตได้ในหนังสือเฝ้าฯ ซึ่งส่งมาถวายคราวก่อน ๒ ฉบับ มีเรื่องอื่นขึ้นต้น แล้วจึงสนองลายพระหัตถ์ต่อภายหลัง นั้นคือยังไม่ได้รับลายพระหัตถ์ ถ้าไม่เขียนอะไรไปพลาญก่อนก็กลัวจะทำหนังสือเฝ้าฯ ส่งถวายไม่ทัน

พระเดชพระคุณเป็นล้นเกล้าฯ ที่ทรงพระเมตตาโปรดประทานพระคำรัสชี้แจงให้เข้าใจในเรื่องพวกโจรใต้เผิงกับพวกบ๊อกเขื่อนว่าเป็นคนละพวก ผิดเวลากันนานทีเดียว พวกโจรใต้เผิงนั้นมีความตั้งใจใหญ่โต อึ้งย้งที่ตั้งกันขึ้นในเมืองเรา ไม่ปรากฏว่ามีความตั้งใจร้ายแรงอะไร นอกจากร่วมหัวกันข่มเหงพวกจีนด้วยกันเท่านั้น แต่เราเป็นเจ้าของเมืองก็ต้องปราบปรามไปตามสมควร เพื่อบำรุงสุขแก่ผู้หากินโดยชอบ อ่านพระคำรัสเล่าถึงพวกบ๊อกเขื่อนนั้นชิมทีเดียว ในหนังสือเรื่องจีนอะไรต่ออะไรมีบ่อยๆ เล่าถึงยกกระดานรูปหนักก็ร้อยต่อก็ร้อยซึ่งอวดกำลังกัน การเล่นกระบี่กระบองมวยปล้ำนั้นก็มีประโยชน์แก่ตัว แต่ถึงแก่รบฝรังโดยพลการนั้นทำผิด การเล่นสิงโตนั้นไม่ได้ทราบมาแต่ก่อนว่าเกี่ยวกับพวกบ๊อกเขื่อน ทราบแต่ว่าเขาห้ามสิงโตผู้ใหญ่เพราะมันตีกัน เหตุฉะนั้นก็เหลือแต่สิงโตเล็ก ๆ ออกเห็นใจชาวบ้านว่าเห็นจะรำคาญเต็มที เกล้ากระหม่อมผ่านถนนเจริญกรุงเข้าไปบ้านท่าพระในเวลาตรุษจีน ได้เคยนับอยู่ปีหนึ่ง มีจำนวนที่ได้พบเท่าไรก็ลืมเสียแล้ว แต่ไม่ต่ำกว่า ๓๐ แม้เกล้ากระหม่อมไม่ได้เป็นเจ๊กค้าขายก็เตือครั้นไม่ใช่ น้อย ด้วยจวนเวลาตรุษจีนแล้ว เด็กตักทองซ่อมสิงโตกันอยู่รอบบ้านปลายเนิน หนวกหูเต็มทน

ลายพระหัตถ์ซึ่งเขียนบอกตำบลบ้านเกล้ากระหม่อมนั้นไม่จำเป็นงดเสีย ไม่เขียนก็ได้ ไปรษณีย์เขารู้อยู่แล้วว่าเกล้ากระหม่อมอยู่ที่ไหนควรจะส่งที่ไหน นี่ถึงพระยาชลยุทธ เกล้ากระหม่อมเคยถามชื่อบ้านของแก แกเคยบอกว่าไม่จำเป็นต้องเขียน เขียนแต่ชื่อตัวเท่านั้นเขาก็ส่งถูก เห็นจะเป็นด้วยเป็นคนเขื่อง

พูดถึงเรื่องชื่อที่อยู่ขึ้นมาถึงไปสิงคโปร์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๐ ก็ให้นึกสนุก เคยไปมาแล้วก็จริง แต่มัน ๕๐ ปีมาแล้ว ไปอีกก็เหมือนไปครั้งแรก ไม่รู้จักตำบลไหนแห่งอะไรเลย

คิดจะไปตำหนักกรมพระกำแพงเพชร เวลานั้นเธอก็ไม่อยู่ แต่ไม่เป็นไร ไปจับเอาหญิงประภาวสิทธิ์ก็แล้วกัน บอกคนแทกซีให้มันพาไป มันก็ไม่ว่าอยู่ที่ไหน คิดจะไปถามที่ออฟฟิศไปรษณีย์ก็เผอิญวันนั้นเป็นวันอาทิตย์ ออฟฟิศเขาปิด หญิงงามเป็นคนจำชื่อที่ประทับใจได้อย่างเลื่อน ๆ บอกกับคนแทกซีมันก็ว่าไม่มี แต่มันก็หาชื่อที่มีเสียงคล้ายคลึงกันมาบอกเทียบให้ เราก็ตัดสินไม่ได้ว่าผิดหรือถูก จึงให้มันลองพาไป ไปถึงที่ซึ่งมันบอกเป็นตึกแถวข้างถนน ในนั้นเต็มไปด้วยแต่ด้วยหญิงย่ำหยา ก็รู้ว่าไม่ใช่ ไม่คิดเห็นทางว่าควรจะทำอย่างไรต่อไป จึงสั่งให้มันขับรถไปเที่ยวชมเมือง แต่คนแทกซีมันก็ดี มันไม่ละความที่เราไม่ประสงค์แต่เดิม มันพาไปวัดพุทธคยา ที่นั่นมีคนไทยเขารู้เขาพาไปจึงสำเร็จประสงค์

ยังเป็นพระเดชพระคุณ ที่ตรัสอธิบายถึงคลังสินค้าด้วยอีก ทำให้เข้าใจในมูลเหตุซึ่งคลังสินค้าขึ้นดีแล้ว เขาคอกนั้นเกลี้ยงกระหม่อมไม่เคยไปถึง คนที่เขาไปถึงเขามาเล่าให้ฟังเห็นเต็มทน ลพบุรีดีกว่าเป็นไหน ๆ พุคถึงลพบุรีฟังเขาเล่าถึงสิ่งที่ศาลพระกาฬให้นึกเอ็นดู ครั้นขึ้นไปลพบุรีก็ไปที่ศาลพระกาฬด้วยตั้งใจจะดูสิ่ง แต่พอถึงหน้าศาลก็เห็นถึงนั่งคอยคนอยู่ตัวหนึ่งโตเท่าเด็ก ๆ เกินหน้าเอ็นดูไปมาก ต้องเดินเลยไป

เรื่องโคลงคุณเสื่อขอบุตรนั้น ทำขึ้นทีหลังเป็นแน่นอน ตามที่ทรงพระคำริศาคว่าทำในรัชกาลที่ ๔ นั้น แน่ว่าถูกแล้ว เดิมคงทำไว้แต่รูปเด็กเท่าที่ปรากฏอยู่บัดนี้

เรื่องพัตรอง เกลี้ยงกระหม่อมก็เห็นไม่ควรทำเหมือนกระแสพระคำริ แต่ไม่มีใครเขามาปรึกษาเอาความเห็น จะเที่ยวได้บอกความเห็นซึ่งเขาไม่ต้องการก็เบียดเบียนไป การทำพัตรองไม่ใช่แต่เป็นการตำน้ำพริกละลายแม่น้ำ เป็นการลำบากแก่ท่านผู้ได้รับด้วย ถ้าท่านผู้รับนิมนต์บ้านไหน เดียวนั้นก็ประเพณีที่ท่านจะต้องถือพัคที่บ้านนั้นถวายไปฉลองศรัทธาด้วย ทราบมาทางสำนักสมเด็จพระสังฆราชเจ้าว่าเป็นการลำบากเต็มที พัดนั้นหยิบเลือกไม่ยาก แต่ยามนั้นเลือกหยิบหายาก เพราะเก็บทับซับซ้อนกันไว้เป็นกองใหญ่ ที่จริงการทำพัตรองยังไม่เป็นการพ้นสมัยพวกพระยศต่ำเตี้ยมีพวกเจ้าอธิการวัดต่าง ๆ เป็นต้น ย่อมต้องการกันอยู่มาก แต่ไม่ได้รับสมความต้องการ เพราะท่านผู้ทำพัคก็ถวายไปแต่ท่านที่เชื่อง ๆ อันมีใช้อยู่ในล้นเหลือแล้ว กลับทำให้เกิดความลำบากไปเสียอีก อย่างน้อยก็ต้องมีที่เก็บใหญ่โตผิดกันกว่าแต่ก่อน แต่ก่อนท่านเชื่อง ๆ ได้ไปกับบริจาคนให้แก่ท่านผู้น้อย ๆ ไปใช้ เดียวนี้บริจาคนไม่ได้ต้องเก็บไว้เพื่อฉลองศรัทธาจึงเป็นภาระอันใหญ่ และขัดกับความต้องการของท่านผู้น้อยด้วย

คิดถึงความจำนอยอันเป็นไปแก่พัตรองเห็นว่าจะจัดให้เป็นดังนี้

ขั้นที่ ๑ ใช้ผ้าอย่างดีที่มีเข้ามาแต่เมืองนอกโดยตรง เพราะเวลานั้นผ้าอย่างดีเป็น

ชั้นที่ ๒ ปักลายบนผ้าเพื่อให้ดีขึ้น ด้วยจะใช้ผ้าอย่างดีโดยตรงนั้นหาได้ง่ายเสียแล้ว จึงต้องปักให้ถี่ขึ้นอีก

ชั้นที่ ๓ ใช้ผ้าซึ่งสั่งให้ทอเข้ามาโดยจำเพาะ เป็นการจะให้ดีกว่าที่ปักกันได้อยู่โดยมากจนเป็นกล้วยน้ำว้า

ชั้นที่ ๔ ใช้ผ้าตีพิมพ์ในเมืองเราแทนผ้าปัก นี่เป็นการทำด้อยลงเอาแต่ได้

ชั้นที่ ๕ บุผ้าอะไรก็ได้ ทำแต่หมเป็นพิเศษ นี่เป็นการทำด้อยลงอีก

ตกเป็นทำดิบให้สูงขึ้น ๓ ชั้น ทำด้อยลง ๒ ชั้น ยุคไหนทำอย่างไรก็วิ่งตามกันซื้อ ๆ ไปเป็นแพแชนอย่างเสือผู้หญิง อันพักซึ่งตรัสถึงนั้นของพระองค์หญิงอาทร พระยานุศาสนจิตรกรเป็นผู้คิดและให้อย่างอยู่ในชั้นที่ ๔ ของสมเด็จพระสังฆราชเจ้า เจ้ากรมหม่อมเป็นผู้คิดและให้อย่าง อยู่ในชั้นที่ ๕ เป็นการทำอย่างมั่งง่าย เพราะความเห็นเป็นไปในทางข้างเล็ก

ขอถวายอนุโมทนา ในการที่เสด็จไปช่วยพระองค์หญิงประเวศ ทรงบำเพ็ญพระกุศลถวายพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง กับทั้งทรงจัดตั้งพระบรมรูปทรงม้า แล้วชักชวนกันทำการสักการบูชา เป็นการกอบด้วยกตเวทียอย่างล้นพ้น พระบรมรูปทรงม้าซึ่งทรงจัดตั้งบูชาขึ้น ไม่ทราบว่ามีขนาดใหญ่เล็กเพียงไร สมควรแก่การจัดตั้งบูชาไว้คงงามหรือไม่ ถ้าหากมีพระประสงค์จะใคร่ได้อย่างไร เจ้ากรมหม่อมก็สามารถจะจัดทำถวายได้ เพราะต้นพระบรมรูปอยู่ทางกรุงเทพ ฯ จะถ่ายทำทางบ้านไหนก็ได้โดยสะดวก สดแล้วแต่พระประสงค์

ฝ่าพระบาทตรัสบ่นออกชื่อศิลปศาสตร์ ว่าศิลปในการทำรูปผู้หญิงทุกวันนี้ ล้วนแต่เป็นไปในทางยั่วกามารมณ์ทั้งนั้น เห็นจะทรงลืมเสียแล้ว เจ้ากรมหม่อมได้เคยกราบทูลมาแต่นานแล้วว่า ศิลป แปลว่า ผู้หญิงแก้ผ้า วิทยาศาสตร์ แปลว่า เกี

ข้าวเบ็ดเตล็ดที่กรุงเทพ ฯ

สมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ท่านมีหนังสือมาถามถึงพักแกลง เจ้ากรมหม่อมบอกอะไรแก่ท่านไม่ได้ นอกจากว่าทำขึ้นในรัชกาลที่ ๔ ได้ชัดให้ทูลถามมาที่ฝ่าพระบาท คงจะต้องเห็นอยู่ พระทัยในเรื่องนั้นอยู่บ้าง

ข้าวกฐินพระราชทาน ว่าวันที่ ๗ พฤศจิกายน สมเด็จพระพันวัสสาจะเสด็จขึ้นไปบางปิ่น ทรงทอดกฐินวัดนิเวศธรรมประวัติ เสด็จกลับวันที่ ๑๐ กับพระองค์อาทิตย์จะเสด็จขึ้นไปบางปิ่น วันที่ ๑๑ ทอดกฐินวัดสุวรรณเทวาราม กลับวันที่ ๑๓

พร

บันทึกเรื่อง ความรู้ต่างๆ

กรมศิลปากร

วันที่ ๑๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๓

ขอประทานกราบทูล ทรงทราบใต้ฝ่าพระบาท

ข้าพระพุทธเจ้าได้รับลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๓ เดือนนี้ ประทานข้อความเกี่ยวกับความรู้ทางประการแก่ข้าพระพุทธเจ้า ทั้งนี้พระเดชพระคุณล้นเกล้า ฯ หาที่สุดมิได้

ที่ตรัสเรื่องคำพูดว่าจะคิดเขียนหนังสือให้ถูกถนัดเป็นปวการ จับใจข้าพระพุทธเจ้าอย่างยิ่ง เพราะเสียงพูดย่อมเป็นไปตามแนวที่ออกเสียงได้สะดวก จะแก้ไขให้ถูกต้องด้วยตัวหนังสือไม่สู้สำเร็จ เช่น พินทุม้งสาหาร เวลานี้แก้ไขเป็น พินทุม้งสาหาร เพื่อให้ถูกต้องแปลความได้ แต่เสียง ม ในคำว่า ม้ง จะลากเอาเสียง บ ในคำว่า บุต เป็น มุต ไปเสมอ นอกจากจะอ่านแต่ พินทุ คำเดียว เสียงจึงจะคงอยู่ได้ ที่ตรัสว่าออกเสียงสระล้นก็ฟังเข้าใจนั้น เห็นด้วยเกล้า ฯ ว่าถูกที่สุด เพราะเสียงสระเป็นโหมะทุกตัว ส่วนพยัญชนะตามลำพังมีเสียงเป็นอย่างลมถูกอัดเอาไว้แล้วระเบิดออกมาเท่านั้น จึงไม่มีเสียงชนิดที่เรียกในภาษาฝรั่งว่า voice พยัญชนะจึงเป็นแต่ sound อย่างเดียว ยกเว้นจำพวกอรรธสระซึ่งออกเสียงตามลำพังได้

ที่ทรงเข้าพระทัยคำว่า เหลียน หมายความว่า มังกร เป็นความผิดที่ข้าพระพุทธเจ้ากราบทูลไปไม่ชัด เหลียน ในภาษาจีนแปลว่า บัว เล่งเน่ย (หรือ เหลียน) ยี่ เมื่อกระจายออกก็เป็น เล่ง = มังกร เน่ย หรือ เหลียน = บัว ยี่ = วัด ทั้งนี้พระอาญาไม่พินเกล้า ฯ

เรื่อง ขุนบรม คิดด้วยเกล้า ฯ ว่า คำนี้เองมาเป็นสำนวนพูดว่า บรมสมกัลป์ เพราะทางอีสานถือว่า เรื่อง ขุนบรม เป็นเรื่องเก่าแก่ลึกซึ้ง คำเดิมจะเป็น บรมปฐมกัลป์ ปฐม ภาคอีสานทางถิ่นออกเสียงเพี้ยนเป็น ป/สม แล้วเสียง ปะ คอนไป จึงตัดออกเป็น บรมสมกัลป์ เพื่อให้ออกเสียงได้สู่สะดวกแก่ออกเสียง ในเรื่อง ขุนบรม ทางไทยใหญ่เรียก ขุนลู่ ทางอาหมเรียก ขุนลู่ หรือ ขุนหลวง เพราะฉะนั้น บรม จึงน่าจะมาจากคำว่า หลวง และเป็นเรื่องติดมาแต่เดิม เรื่องจึงได้พ้องกัน

กรรมสิทธิ์แล้วแต่จะโปรดเกล้า ฯ

ข้าพระพุทธเจ้า Mr. E. Chuanbongwong

ขอประทานกราบทูล สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วงศ์

* * * * *

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๑๐ มิถุนายน ๒๔๘๓

พระยาอนุมานราชชน

ฉันจะต้องเขียนคำว่า มวญ ขอปรึกษาว่าจะเขียนสกกด้วยตัวอะไรดี โปรดท่านเขียนสกก ญ ในปทานุกรมกระทรวงธรรมการก็ใช้ ญ สกก แต่มีบอกไว้ในวงเล็บ ว่าสกก ส ก็ยังมีเชื่อว่าที่สกก ส นั้นฉันเอง ผูกชื่อ ประมวลกฎหมาย ถวาย เพราะเห็นมันเป็นคำเดียวกับ ประมวลความหมายก็ว่ารวมมาเป็นกองใหญ่อย่างเดียวกัน มากมุน นั้นสกกตัว น ที่เขียนสกกด้วยตัว ส ก็ไปเอาภาษามครเข้า เขาแปลว่าคันว่าโคนอะไรไปทางหนึ่งดูไม่เข้าเรื่องกัน จึงขอปรึกษาว่าจะสกกด้วยตัวอะไรดี

พรส

* * * * *

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๑๑ มิถุนายน ๒๔๘๓

พระยาอนุมานราชชน

หนังสือซึ่งเขียนมาถึงท่าน ลงวันที่ ๑๐ มิถุนายน ปรึกษาเรื่องคำ มวญ ว่าควรจะเขียนสกกด้วยตัวอะไรนั้น สิบบอกแก่ท่านไปว่าจะต้องจารึกศิลาซึ่งมักจะอยู่เป็นหลักไปช้านาน แต่คิดต่อไปก็ตกลงในใจแล้วว่าเขียนตามที่เขาเขียนกันมา ซึ่งแต่ล้นเขามีความหมายต่างกัน ทั้งนั้น เขียนไปตามที่เขาหมายกันจะไม่ทำให้เข้าใจผิดไปได้

มวญ หมายความว่าพวกทั้งหมด (ในปทานุกรมกระทรวงธรรมการเขียน มวล)

ประมวล หมายความว่ารวบรวม

ประมูล หมายความว่า แข่งขัน

ประเมิน หมายความว่า คะเน (ศัพท์นี้น่าจะเขียนมาจาก ประมาณ หรือ บังเอิญไป
รวมทางกันเข้าเองก็ไม่ทราบ)

ขอปรึกษาท่านอีกที ท่านจะเห็นเป็นอย่างไรบ้าง

พรส

กรมศิลปากร

วันที่ ๑๖ มิถุนายน ๒๔๘๓

ขอประทานกราบทูล ทรงทราบใต้ฝ่าพระบาท

ข้าพระพุทธเจ้าได้รับลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๑๐ รวม ๒ ฉบับ โปรดให้ข้าพระพุทธเจ้า
พิจารณาเรื่องคำ มวน ว่าควรจะสะกดอย่างไรนั้น พระเดชพระคุณแล่นเกล้า ฯ หาที่สุดมิได้

ข้าพระพุทธเจ้าได้รับใส่เกล้า ฯ พิจารณาแล้ว เห็นพ้องในกระแสพระดำริที่ตรัส
เพราะตามหลักนิรุกติศาสตร์ให้ไว้ว่า ตัวหนังสือนี้เป็นแต่เครื่องหมายแทนคำพูดสำหรับบอก
ให้ทราบความมุ่งหมายที่มีอยู่ภายในของผู้เขียนให้ปรากฏออกมาภายนอก ถ้าเครื่องหมายนั้น
ทำให้ผู้อ่านเข้าใจผิดไปจากที่มุ่งหมายได้ ก็ไม่เกิดผลเป็นภาษาที่เข้าใจกันได้ เพราะทั้งสอง
ฝ่ายให้และรับความไม่ตรงกัน เพราะฉะนั้นที่ทรงเห็นว่าเขียนตามที่เขาเขียนกันมา จะไม่ได้
ทำให้เข้าใจผิดไปได้นั้น จึงมาตรงกับหลักข้างบนนี้

คำมีเสียงว่า มวน ในความหมายว่า พวกทั้งหมด ข้าพระพุทธเจ้าค้นหาในภาษา
ไทยถิ่นต่าง ๆ ยังไม่พบ ส่วน มูน ก็พบแต่ในภาษาถิ่นพายัพเขียนเป็น มูล หมายความว่า เกาะ
แผ่นดินที่ตื้นเขินขึ้น ลักษณะในความหมายใกล้เคียงกับคำว่า พูน หรือ มูน ในภาษาไทย โพน
ในภาษาอีสานแปลว่าจอมปลวก ก็คงเป็นคำในพวกเดียวกัน

ประเมิน คิดด้วยเกล้า ฯว่าจะเลื่อนมาจาก ประมาณ ดังตรัส คำนี้เดิมน่าจะเป็นคำคู่
เพื่อผ่อนเสียงซ้ำ เช่น ประเมินประมาณ จะมีความหมายเดียวกัน ข้าพระพุทธเจ้าเคยเห็นคำที่ใช้
ว่า ประเมิน เป็นครั้งแรกเมื่อรับราชการอยู่ในกรมศุลกากร เกิดจากประมาณราคาเพื่อเรียกเก็บ
ภาษี (assess) จะใช้ว่าประมาณ (estimate) ก็ไม่ตรงกับความหมาย เพราะการประเมินภาษี
ก็คือจำนวนที่เจ้าพนักงานตีราคา ที่เห็นว่าถูกต้อง แต่ราคาที่ตื้นนั้นอาจไม่ถูกต้องกับราคาที่แท้
จริงก็ได้ คิดด้วยเกล้า ฯว่าจะเป็นด้วยเหตุนี้ จึงได้นำเอาคำคู่ของ ประมาณ คือ ประเมิน

มาใช้ในความหมาย เพื่อให้ผิดกับ ประมาณ ซึ่งเป็นแต่กะเนอย่างคร่าว ๆ ที่ ประเมิน ไม่ได้
 สกคด้วย ณ ที่จะเห็นว่าไม่ใช่คำ ประมาณ จึงได้สกค น เป็นอย่างคำไทยธรรมดา ตามที่กราบ
 ทูลมานี้ การจะสมควรสถานไร แล้วแต่จะโปรดเกล้า ฯ

ประมุข ถ้าถือว่า มุข มีความหมายว่าทำให้มากขึ้นยิ่งขึ้น ประมุข ก็น่าจะหมาย
 ความว่า ทำให้มากขึ้นยิ่งขึ้น แล้วความหมายขยายตัวเป็นแข่งขัน เดียวนี้มีคำว่า ประกวด
 เข้ามาแทนที่ คงจะเห็นว่าการเรียกประมุขราคาจ้างทำ ย่อมมุ่งแต่ที่มีราคาต่ำ จึงได้แก่ ประมุข
 เป็น ประกวด ไป

ประมวญ ทรงเห็นว่า หมายความว่า รวบรวม ความก็ได้กับกับ มวญ คือรวบรวม
 ทั้งหมด

ข้าพระพุทธเจ้าได้ถามพระยาอุปกิจ ฯ ถึงเรื่องตัวสกค มวญ และ มวล ที่มีอยู่ใน
 ปทานุกรม ข้าพระพุทธเจ้าขอประทานแก้ข้อความที่พระยาอุปกิจ ฯ มีมายังข้าพระพุทธฯ ดังนี้

คำ มวญ ประมวญ ผมเห็นว่ามาจาก มุข เชมร ซึ่งแปลรวมกัน กลม (วจนา-
 นุกรมเชมรหน้า ๗๕๔) คำ กลม ของเราแปลว่า ทัว ทัวบริเวณก็ได้ เช่น ทั้งกลม แก่กลม ว่า
 ทั้งหมด (ศิลาจารึก)

แต่เรานำมาใช้แปลง อุ เป็น ว อย่าง บริบูรณ์ เป็น บริบูรณ์ คำคุณ เป็น
 คำนำวน วล ฯ และใช้ ณ สกคแทนตัว ล ของเชมรตามนิยามโบราณซึ่งมีเช่นนี้ทุกชุมนุม ตัว
 อย่างเชมร-สัคค (รู้) สัคค (สิ่งทึรู้เครื่องหมาย) ซึ่งเราใช้ว่าสำคัญ ชล (ต่อสู้กัน) ประชล
 (ให้ต่อสู้กัน) เราใช้ว่า จญ (ชวนพ่าย) ประจญ กราล (ปลาด) กำรล (เครื่องลาด)
 โบราณใช้ กราญ กำรญ (บัดนี้ใช้อย่างเชมร) ที่ปทานุกรมแก้เป็น ล สกค คงจะเป็นด้วย
 ตั้งใจให้ถูกต้องตามภาษาเดิม แต่ก็ไม่ทั่วไป (สำคัญ ประจญ วล ฯ) ถ้าเราจะคิดไปทางแง่
 รักษาประวัติของเราและกตัญญูต่อบรรพบุรุษของเราก็สมควรเหมือนกัน ทั้งนี้แล้วแต่กรรมการ
 ปทานุกรมจะเห็นควร

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้า

ข้าพระพุทธเจ้า

สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิไชยญาติ

ขอประทานกราบทูล สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์

* * * * *

ตำหนักปลายเนิน กลองเตย

วันที่ ๑๐ มิถุนายน ๒๔๘๓

พระยาอนุমানราชชน

หนังสือลงวันที่ ๑๖ และ ๑๗ เดือนนี้ ได้รับแล้ว

เรื่องท้าวสกคคำ มวญ เปนอันตกลงเอาเปนตัว ญ

ท่านบอกคำ เหลียน ซึ่งฉันเข้าใจผิดไป ได้เข้าใจใหม่ถูกต้องแล้วขอบใจท่าน

คำ บรมสมกับ มาแต่ บรมปฐมกัลป์ แน่ คำ บรม นั้นพวกเจ้านายก็ใช้ประกอบ
อะไรอยู่มาก ใช้เป็นคำแสดง เรื่อง ชุนบรม แม้ท่านจะแต่งหนังสือก็แต่งได้ แต่ควรพูดให้
เข้าใจว่าเป็นความเห็นของท่านโดยได้พบหลักฐานมาแต่ไหน ถ้าทำเช่นนั้นแล้วก็ไม่มีโทษ

ฉันกำลังกลับคลังเรื่อง ๑๒ นักษัตริ์ ขึ้นมาอีก ถ้าท่านมีเครื่องมือจะช่วยค้นภาษา
จีนหลวงบอกให้ทราบได้ ว่าเขาเรียกชื่อปีว่าอะไร จะขอบใจท่านเป็นอย่างยิ่ง และถ้าชื่อปีนั้น
แปลเอาความได้ก็ช่วยแปลไปให้ด้วย คนรู้ภาษาจีนหลวงหายาก กับขอท่านช่วยถามมหาจำ
หรือมหาเยาว์บอกไปให้ทราบด้วย ว่า เถาะ กับ มะเส้ง เขมรเขาเรียกอะไร ฉันไม่รู้ยู่สองปี
ชื่อปีช้างไทยกับเขมรเหมือนกันมาก ทางไทยพายัพซึ่งเป็นไทยด้วยกันกลับต่างกันเสียอีก
ท่านควรสอบถามนายสุกคุดด้วย ทางอุบลเขาจะเรียกชื่อปีอย่างไรกัน จะเหมือนกับทางพายัพ
หรือไม่ ทางพม่านั้นได้ยินเขาว่าบอกปีเกิดกันด้วยจุลศักราช ถ้าเช่นนั้นชื่อปีเขาก็คงไม่มี ทาง
มอญยังไม่ได้สืบ

พร

กรมศิลปากร

วันที่ ๒๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๓

ขอประทานกราบทูล ทรงทราบใต้ฝ่าพระบาท

ข้าพระพุทธเจ้าได้รับลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๒๐ เดือนนี้ โปรดให้ข้าพระพุทธเจ้าจาก
ภาษาจีนหลวงในคำเรียกชื่อปี ๑๒ นักษัตริ์ กับคำว่า ปีเถาะ และ ปีมะเส้ง เขมรเรียกว่าอะไร
นั้น พระเดชพระคุณแล่นเกล้าฯ วหาที่สุคมิได้

ข้าพระพุทธเจ้าได้จัดทำเป็นบันทึกถวายมากับหนังสือฉบับนี้ ชื่อปีเรียกตามเครื่องหมายประจำปี ยังขาดเสียงกวางตุ้ง ชกเกียน ไทหล่า และ แกะ ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้า ๆ ว่าจะยังช้อยู่ จึงได้จัดถวายส่วนที่สอบได้ความแล้วมาเสียตอนหนึ่งก่อน

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้า ฯ

ข้าพระพุทธเจ้า

สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิไชยญาติ

ขอประทานกราบทูล สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วดีวงศ์

* * * * *

กรมศิลปากร

วันที่ ๒ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๘๓

ขอประทานกราบทูล ทรงทราบใต้ฝ่าพระบาท

ข้าพระพุทธเจ้าขอประทานถวายชื่อปีเรียกตามเครื่องหมายในภาษาและ ชกเกียน และไทหล่า กับชื่อปีเรียกตามชื่อสัตว์ในภาษาไทหล่า มาพร้อมกับหนังสือนี้จะฉบับ ๑ กับขอประทานถวายเรื่อง ท้าวศพ เล่ม ๒ ซึ่งได้จัดพิมพ์แล้วและถวายมาต่างหากทางไปรษณีย์เล่มหนึ่ง

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้า ฯ

ข้าพระพุทธเจ้า

สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิไชยญาติ

ขอประทานกราบทูล สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วดีวงศ์

และ	ชกเกียน	ไทหล่า
ชื่อ	จื่อ	ยี่
ชู	ทิว	ชีว
หย	เอ่น	เอียน
เมา	เบ้า	เบ้า
สิ้น	สิน	เตียน
ชือ	ชือ	กั
อ้ง	คอ (สำเนียงบาลี)	ไ้

แกะ	ชกเกียน	ไหหลำ
บี	บี	บี
เซน	ชั้น	เตียน
ยิว	อิว	คี
ซู้ด	ซู้ด	ตู้ด
โซ้ย	ห่าย	ห้วง

ไหหลำ

ซิว	หุ่ง	โฮ	โกว	เหลียง	ทัว
เบ้	เฮียว	ก่าว	โกย	ก่าว	ตู่

แกะ (สำเนียงหนัก)

ชกเกียน

๑. ชวก	ซู้	ชือ
๒. นลู่	เหิงว	หุ่ง
๓. ชาล	ฟู่	ฮ้อ
๔. เกาะ	ทู่	ถ่อ
๕. มะโรง	ลือ อึง	เหลียง
๖. มะเส็ง	สา	จั่ว
๗. มะเมีย	ม้า	เบ้
๘. มะแม	หยอง	อิว
๙. วอก	เหว	เก้า
๑๐. ระกา	เก้	โก้ย
๑๑. จอ	แก้ว	เก้า
๑๒. กุน	จู้	ตือ

* * * * *

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๕ กรกฎาคม ๒๕๑๓

พระยาอนุমানราชชน

หนังสือของท่านลงวันที่ ๒ กรกฎาคม ส่งคำจีนแกะ ชกเกียน ไหหลำ เรียกชื่อบี กับ
คำไหหลำ เรียกชื่อสัตว์ประจำปี ไปให้ พร้อมทั้งสมุดกล่าวถึง วิธีทำศพ ภาค ๒ กับทั้งนอกจาก

นั้นก็ส่งสมุดวรรณคดีของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยไปให้ด้วย ได้รับแล้วทุกอย่าง ชอบใจเป็นอันมาก ภาษาจีน ๓ อย่างที่ให้ไปนั้นหลักไปดี เพราะฉันสืบภาษาแต่จิ๋ว กับกวางตุ้งมาได้แล้ว แต่ที่บอกไปนั้นเป็นการแตกกิ่งออกไปจากที่ฉันมีหนังสือมาขอให้ท่านช่วย คือ ให้ตามมหาฉำหรือมหาเยาว์ถึงชื่อปีทางเขมร ซึ่งฉันไม่รู้ กับให้ช่วยสอบถามนายสุคถึงชื่อปีทางอุบล และขอให้ช่วยค้นคำจีนหลวง ซึ่งเรียกชื่อปี คำขอทั้งนั้นท่านยังไม่ได้บอก เข้าใจว่ายังไม่พร้อม ที่มีหนังสือไปให้คราวนี้ก็เพื่อจะส่งสมุดเรื่อง วิธีทำศพ ภาค ๒ ไปให้ แล้วฉันอะไรเรื่องชื่อปีได้ก็บอกไปด้วย เพื่อให้ได้ทราบพลางเท่านั้น แล้วท่านจะบอกคำขอของฉันไปที่หลัง หนังสือเรื่อง วิธีทำศพ นั้นจะต้องอ่านให้ตลอดก่อน แล้วจึงจะพูดอะไรมาได้

ฉันได้ให้ไปถามพระสุเมธมุนีถึงชื่อปีทางมอญ ได้กลับมาให้ตามที่ได้ความมานั้นด้วยแล้ว มีสมุดใจอยู่ ๔ ชื่อ คือปีเถาะเรียกว่า กระต่าย ทำให้ตระหนักใจว่าที่เราเรียก กระต่าย นั้นเป็นคำมอญกับปีมะโรงเรียกว่า นก เห็นจะได้แก่ นาค ในภาษามอญ และปีมะเมียเรียกว่า แส้ นั้นไปตรงกับคำเขมรที่เราเอามาใช้เรียกม้าวว่า แส้ แต่ชื่อปีทางเขมรเขาเรียกว่า มมี ไกลมาทางไทย ส่วนปีมะแมซึ่งเรียกว่า กระเบาะ ไกลไปทางเขมรซึ่งเรียกแพะว่า พแพ ก็ใกล้ ใกล้ชื่อปีมะแมก็ใกล้ บ พ ม ว ย่อมเปลี่ยนสลับสนกันอยู่เสมอ อันชื่อปีนั้นเห็นประหลาดมาก เรียกไปต่างๆ กัน บางทีก็ตรงชื่อสัตว์ประจำปี บางทีก็ไปอื่น

สมุดเรื่อง วิธีทำศพ ซึ่งท่านให้ไปนั้น สดุดใจว่าไม่เหมือนกัน เล่ม ๑ เป็นหนังสือชะเลศศักดิ์ เล่ม ๒ เป็นหนังสือออกจากหอสมุด แต่ก็เป็น เสฐียรโกเศศ เรียบเรียงด้วยกัน ท่านจะนึกอย่างไรก็ตามที่ แต่ทำให้สดุดใจมาถึงหนังสือของฉัน ทุกฉบับฉันตั้งใจเขียนให้แก่ท่านจำเพาะตัวหาได้เขียนให้หอสมุดไม่ ขอให้เข้าใจกันไว้

พรหม

ชื่อปีอย่างมอญ

ไห้	กระ	แกระ	กระต่าย
นั๊ก	สุมดัก	แส้	กระเบาะ
น้อย	ไจ้	กล้อ	เกร็ด

กรมศิลปากร

วันที่ ๖ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๔๓

ขอประทานกราบทูล ทรงทราบใต้ฝ่าพระบาท

ลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๕ เดือนนี้ ตรัสด้วยเรื่องชื่อปี ๑๒ นักษัตรและอื่น ๆ ข้าพระพุทธเจ้าได้รับไว้แล้ว พระเดชพระคุณล้นเกล้า ฯ หาที่สุกมิได้

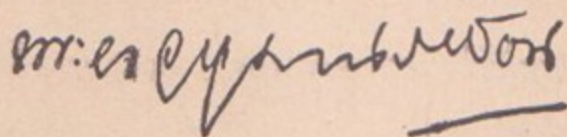
ข้าพระพุทธเจ้าได้ถวายบันทึก เรื่อง ๑๒ นักษัตร ไปกับจดหมายของข้าพระพุทธเจ้า ลงวันที่ ๒๗ เดือนก่อน ก็ด้วยเกล้า ฯ ว่า จะพลัดหายไป จึงไม่ได้ทรงรับ ข้าพระพุทธเจ้าจึงขอประทานถวายบันทึกนั้นมากับจดหมายอีกฉบับ ๑ ชื่อปีทางอุบล นายสุกชี้แจงว่า ใช้อย่างเดียวกับทางพายัพ ข้าพระพุทธเจ้าจึงได้รวมไว้ในรายชื่อบี เป็นของพายัพและอีสาน ส่วนรายชื่อของเขมร ข้าพระพุทธเจ้าได้จกตามที่มีหน้าให้มา เรื่องจกเสียงของคำในภาษาอื่นเป็นตัวอักษรไทย อาจเขียนไปได้ง่าย ชื่อปีทางมอญ ข้าพระพุทธเจ้าจกจากหนังสือวรรณคดีสมากม ตามที่ได้ฝ่าพระบาทได้ประทานแก่มัณเฑียรนั้น เมื่อเทียบกับที่ประทานมายังข้าพระพุทธเจ้าก็มีเพี้ยนกันหลายชื่อ เช่น กะต้าย ในวรรณคดีสมากมเป็น เปี้ยะตาย แต่ที่ประทานมาเป็น กะต้าย เปี้ยะตาย เสียงใกล้เคียงไปทางไทยใหญ่ซึ่งเรียกกะต้ายว่า บ้างตาย ทั้งได้กราบทูลไว้ในบันทึกนั้นแล้ว เรื่อง ๑๒ นักษัตร เป็นที่น่าฉงนที่สุด ชื่อปีที่ใช้เรียกว่า ชวด ฉลู ก็พ้องกัน แต่ลงชื่อมีอยู่ในชาตินี้บ้าง ชาติโน้นบ้าง หาที่พ้องกันหมดไม่ได้ เป็นแต่รู้ได้แน่ว่าจะมีที่มาแห่งเดียวกัน และเป็นของที่ต่างฝ่ายได้มาในรุ่นหลัง เพราะเขมรกับมอญเป็นภาษาในตระกูลเดียวกัน ควรที่จะพ้องชื่อกันหมด แต่ไม่เช่นนั้น มอญดูเหมือนว่าเรียกตามชื่อสัตว์โดยตรง เพราะมีคำ แส้ ซึ่งแปลว่า ม้า แต่ชื่ออื่นสอบไม่ออก นอกจาก กะต้าย และ นัก ทั้งได้ประทานมา ส่วน สุมัคค บีมะแสง เคยประทานพระอธิบายไว้ในวรรณคดีสมากม แปลว่า งูน้ำ (ดัก ตรงกับ ตีก ในภาษาเขมร) ส่วนชื่อปีของเขมร ดูเป็นเรียกอย่างไม่ใช่ชื่อสัตว์และตรงกับไทย มีลาคลแล้วไม่ใช่เป็นคำในภาษาทั้งสองมาแต่เดิม ฝ่ายใดจะได้มาก่อน และฝ่ายใดเป็นผู้ยืมไปอีกต่อหนึ่ง ก็หาอะไรเป็นหลักฐานไม่ได้ คำเหล่านั้นลงคำก็ไปพ้องกับชื่อสัตว์ในภาษาอื่นซึ่งใช้เป็นคำพูดโดยปกติ เช่น ชวด เกาะ ตรงกับ จีน วอก ตรงกับพายัพ จอ ตรงกับญวน ส่วน มะโรง ตรงกับ หล่ง หลุ่ง และ ร่อง ในจีนและญวน แปลกแต่มี มะ เดิมอยู่ข้างหน้า เป็นจำพวกภาษาใช้คำติดต่อ ภาษาญี่ปุ่นเป็นกิ่งของภาษา

ทาค ไม่มีเสียง ๑ ถ้าออกเสียง ๑ ก็ต้องใช้ ร คิก้วยเกล้า ๆ ว่า มะโรง โกล้ไปทางภาษาทาค
แต่ก็แปลกที่ญวนก็เป็น ร ไม่มี มะ อยู่ข้างหน้าคำ คำว่า มะเมีย มะแม ก็จะเป็นใช้เรียกชื่อสัตว์ตาม
เสียงที่สัตว์นั้นร้อง ฝรั่งว่า การเรียกชื่อปี ๑๒ นักษัตร์จะมีมูลมาจากตุรกีเก่า ข้าพระพุทธเจ้าลอง
ค้นดูในพจนานุกรมภาษาตุรกี ก็ไม่มีเค้าแม้น้อย จึงทำให้ข้าพระพุทธเจ้าจนสนเท่ห์ มีอะไร
ลับลืออยู่จึงค้นไม่ได้แจ่มแจ้ง

ข้าพระพุทธเจ้ารู้สึกผิด ได้สำนึกเป็นล้นเกล้า ๆ ในข้อที่ทรงทักท้วงมาด้วยเรื่อง วิธี
ทำศพ ผู้ตีพิมพ์จะขอให้มีการขอเป็นเกียรติยศ ข้าพระพุทธเจ้าก็อนุโลมให้ หาได้เจตนิพนธ์ว่า
จะเป็นที่ระคายเคืองในใต้ฝ่าพระบาทไม่ ขอรับพระบรมมโปกเกล้า ๆ เป็นที่พึง พระอาญาไม่พ้น
เกล้า ๆ การจะควรสถานใดแล้วแต่จะทรงพระกรุณา ข้าพระพุทธเจ้าขอรับข้อที่ทรงทักท้วงนี้ใส่เกล้า ๆ
ไว้ตลอดไป

ข้าพระพุทธเจ้าหยิบ ลิลิตเตลงพ่าย เห็นใช้คำว่า เสมาริบัติ และ เนาวพำห์ ผิดกับ
ที่ใช้กันอยู่ในเวลานี้ว่า เสมาริบัติ และ เกาวพำห์ ข้าพระพุทธเจ้าจึงให้กันกุลิลิต เตลงพ่าย ฉบับ
สมุดไทย พบเป็น เสมาริบัติ ทุกฉบับ ส่วน เกาวพำห์ เป็น เกาวพ่าย ก็มีในบางฉบับ ทำให้
ข้าพระพุทธเจ้าเจตนิพนธ์ว่า พิบัติ จะเป็นถูกต้องกระมัง เพราะมีคำว่า พ่าย เข้าคู่อยู่ด้วย ลางที่จะ
หมายความว่า นำไปสู่เขตต์แดนข้าศึกให้ถึงความพิบัติ ส่วน เกาวพ่าย จะเป็นนำไปทำให้ฝ่าย
ข้าศึกพ่าย แต่ไปคิดตรงคำว่า เกาว แปลไม่ออก ส่วน ฉัตรไชย อยู่กลาง จึงผิดกับ เสมาริบัติ
และ เกาวพำห์ ซึ่งอยู่ซ้ายขวา แต่ที่กราบทูลมานี้ เป็นการเอาจอย่างเดียว ข้าพระพุทธเจ้ายังค้นหา
อะไรเป็นหลักฐานมาประกอบไม่ได้

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้า ๆ

ข้าพระพุทธเจ้า

ขอประทานกราบทูล สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์

บันทึกเรื่อง ๑๒ นักษัตร

เรื่องเรียกชื่อปีเป็น ๑๒ นักษัตร มีอยู่ในประเทศต่าง ๆ ในแหลมอินโดจีน คือ ไทย เขมร มอญ ญวน จาม (ยกเว้นพม่า ไม่มีชื่อปี) ธิเบต ญี่ปุ่น จีน ในหนังสือ *Encyclopaedia of Religion and Ethics* ในคำว่า Calendar ว่ามีอยู่ในอียิปต์อยู่บ้าง คือเรียกเป็นชื่อสัตว์บ้างบางส่วน และมีอยู่ในจารึกภาษาโบราณของตุรกี สันนิษฐานว่าลางที่จะมีกำเนิดมาจากตุรกีซึ่งเป็นตาตสาขาหนึ่ง จีนคงได้มาจากตาต กล่าวไว้เพียงเท่านั้น และอ้างให้ไปดูเรื่องการวินิจฉัยสันนิษฐานเรื่อง ๑๒ นักษัตรของ Chauvannes ในหนังสือ *T'oung Pao Serie II, Tome II, No. I* (ได้ค้นหาหนังสือเรื่องนี้ แต่ไม่พบเรื่องที่อ้างไว้) พระเจนจันทรเกษมกล่าวไว้ในหนังสือสมุทรวรรณคดี ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๒ เรื่องการวินิจฉัย ๑๒ นักษัตรว่ามีในสมัยราชวงศ์ถังอัน (พ.ศ. ๕๖๘—๗๖๓) ว่า นักปราชญ์จีนชื่อ เฮ่งซง แต่งหนังสือชื่อ ลุ่นหวาง เรื่องหนึ่ง ในหนังสือนั้นตอนหนึ่งว่าด้วย ๑๒ นักษัตร คือ เขี่ยกเอาชื่อปีทั้ง ๑๒ ปี ว่าเป็นชาติสัตว์ ๑๒ ชาติ ดังนี้ ไม่ได้กล่าวว่านักปราชญ์นั้นเป็นผู้คิดขึ้นหรือได้มาจากไหน แต่ในหนังสือ Mayer's *The Chinese Reader's Manual Numeral Categories* No. 302 ว่า ปรากฏเรื่องกำหนดชื่อปีเป็นชื่อสัตว์เป็นครั้งแรกเมื่อสมัยราชวงศ์ถัง กล่าวว่ามีราชทูตเมืองกิกะเข้ามาในปีกระต่ายหรือม้า มีความเพียงเท่านั้น

การเรียกชื่อปีของจีนเป็น ๒ อย่าง (๑) เรียกตามเครื่องหมายปีและ (๒) เรียกตามรูปสัตว์

เรียกตามเครื่องหมายปี (รายชื่อ หมาย ก) จีน พายัพ อีศาน อาหม ญวน ใช้ชื่อประจำปี ชวด เกาะ มะเส็ง มะเมีย วอก และ ระกา ตรงกัน แต่เสียงเพี้ยนไปบ้าง ปีฉลูของจีน และญวนตรงกัน แต่ของพายัพไม่ตรงกับจีน ปีชวด มะโรง มะแม และกุน ไกลกันมาก แต่ของจีนและญวนตรงกัน ส่วนปีจอ ของจีนและญวนตรงกัน แต่ของพายัพห่างออกไป ของอาหมก็เป็นอีกเสียงหนึ่ง แต่เมื่อรวมกันส่วนใหญ่ ก็เห็นได้มีที่มาจากที่เดียวกัน

ญี่ปุ่น (คัดจากหนังสือสมุทรวรรณคดี) เสียงเป็นอย่างหนึ่ง ไม่ตรงกับของไทยและจีน ลัวะ (คัดจากหนังสือสมุทรวรรณคดี) จะเป็นชื่อตามเครื่องหมายหรือเป็นชื่อตามรูปสัตว์ไม่ชัด เพราะไม่มีคำแปลไว้ ลางที่จะเรียกตามรูปสัตว์ เพราะมีคำว่า กะต่าย พร้องกับของไทย (กะต่ายไทยใหญ่เรียก ป้างต่าย เหมือนไหหลำ ซึ่งเรียก ปางใต้ ไทยนึ่งเป็น โล่ เหมือนจีน ไทยนอกนั้นไม่มีคำ กะต่าย ไว้ในพจนานุกรม) และ แอ ในปีระกา เสียงใกล้เคียงคำเอียร์ ในภาษาข่า แปลว่า ไก่

เรียกตามรูปสัตว์ (รายชื่อ หมาย ข) จีน ญวน พายัพ และอีสาน ใช้เรียกเป็นสามัญในคำพูด เขมรจดตามมหาจำ แต่ชื่อตามรูปสัตว์ ไม่ได้ใช้เรียกประจำปี จดมาเปรียบเทียบเท่านั้น มอญและธิเบต จดตามหนังสือสมาคมวรรณคดี จามจดตามหนังสือ E.R.E.

ไทยและเขมร อาจเป็นชื่อเรียกตามเครื่องหมายปี จึงแปลคำเหล่านั้นไม่ออก ตรงกัน แต่ไทยกับเขมรเท่านั้น ชาตินอกนั้น เรียกชื่อตามรูปสัตว์ ตรงกันตามชื่อเครื่องหมายปีของไทย แต่ต่างปี เช่น ปีชวด เสียงจีนโบราณอ่านว่า เลือด แปลว่า หนู เกาะ กับ โถ่ มะโรง กับ หล่ง ในญวน ปีเกาะ มะโรง จอ ตรงกับไทย ญวนและจาม เรียกชื่อสัตว์ปีฉลู เป็นกระบือ ส่วนคำนอกนั้นโดยมากเป็นคำสองพยางค์ รูปเป็นภาษาใช้คำติดต่อย่างในภาษาตระกูลคาด ถึง ในพายัพ ใช้ว่า วอก เป็นปกติในคำพูด จามเรียกตามรูปสัตว์ตรงกับมลายู หากเพี้ยนเสียงกันเท่านั้น พายัพ ทุน เป็นช้าง แต่เป็นหมูก็มี ซึ่งคงเอาอย่างไปจากทางใต้

ก. เรียกชื่อตามเครื่องหมายประจำปี

	เขมร	และ อีสาน	พายัพ	อาหม	จีนหลวง	แต้จิ๋ว	ญุ่น	ญวน	ลัวะ
ชวด	จู้ด	จื้อ	ใจ เจา	จี้	จื้อ	Ne (zumi)	ตี	เกื่อง	
ฉลู	เล็ลือว	เบ้า	เปา	จิว	ทัว	Ushi	สุ	เมิบ	
ขาล	ขาล	บี่	งี้	ห่อ้น, อิน	เอง, อัน	Tora	เอ็ง	อะระเวีย	
เถาะ	เถาะตี	เม้า	เมา	เม้า, เหม่า	เหมา, เบ้า	U (sagi)	แม่แอ้ว	กะต่าย	
มะโรง	โรง	สี่	สี่	อิน	เสง, สิ้น	Tatsu	ทัม	สะเอิบชะหระ	
มะเสง	มะชัญ	ไซ้	ไส	จี้	จี้	Me (hebi)	ตี้	สะเอิบแคว้	
มะเมีย	มะมี	ชะง้า	สิงา	อวู้	โหวง	Uma	หง่อ	บรอง	
มะแม	มะแม	เม็ด	มุด	อว้ย	บี้	Hitsuji	มุข	ปี่	
วอก	ไว้ก	ตัน	ตัน	จิน	เซง, จีน	Saru	เท็ง	ฟอเครีชด	
ระกา	ระกา	เล้า	เรา	ชัว, ยู	อัว	Tori	เหย้าว้	แอ	
จอ	จอ	เถ็ด	มิด	ซุด, ซุ	ตุด	Inu	ตุ๊ด	เสาะ	
ทุน	โกร์	ไก้	ไก	อ้าย, อ้าย	ไห	I (wi)	เผ่ช	เหล็ก	

ข. เรียกชื่อตามรูปสัตว์

	เขมร	มอญ	พ่ายัพ	ญวน	จาม	จีนหลวง
ชาว	ก๊อนโคร์	ชะนามกะน ^๕	เบ่ง ^๕ พ่ง } หนู	กองจอก	Tikuh	ซ้อ ^๕
ฉลุ	โก	ชะเกลีย	เบ่งงัว	กองไต้ ^๕ (ควาย)	Kabav (ควาย)	หนัว
ชาว	ขลา	ชะกลีชะ	เบ่งเสือ	กองกอบ	Rimaun	ฝู
เกาะ	คนชาย	ชะเบยะตาย ^๕	เบ่งกะต่าย	กองถอ	Tapaiy	ถู่
มะโรง	ปัวะตัม	ชะนัค	เบ่งนาก	กองรื่อง	Nögarai	หล่ง
มะเสง	ปัวะตัมโต้ง	ชะซุ่มคัก	เบ่งงู	กองรัง	Uta anaih	เส้น
มะเม็ช	แชะส	ชะเกียชะ	เบ่งม้า	กองเหงอ ^๕	Asaih	ม้า
มะแม	โปเป	ชะเบยะแป๊ะ	เบ่งเป๊าะ	กองเย	Pabaiby	อย่าง
วอก	สวา	ชะกะน้อย	เบ่งวอก	กองซ	Kra	ท้าว
ระกา	เมื่อน	ชะจาน	เบ่งไก่	กอง Gnā	Mönuk	ไก่
จอ	ฉะแก	ชะเกลตอ	เบ่งหมา	กองจ้อ	Asan	เคียง
กุน	จู้ก	ชะเกลต	เบ่งช้าง	กองแส	Pabwe	ไห
	กวางตุ้ง		ชกเกียน ^๕	เต้าจิว ^๕	เกาะ	ชิเบต
ชาว	จ	ช	ช้อ	ช้อ	ชู้	Chiwa
ฉลุ	เห่ง	หง	หง	หง	เหงว	Lang
ชาว	ฝู	ฮ้อ	ฮ้อ	ฮ้อ	ฟู่	Jok
เกาะ	ฮู	ล่อ	ล่อ	ล่อ	ทู่	Yö
มะโรง	หล่ง	เหล้ง	เหล้ง	เหล้ง	ลือ้ง	Druk
มะเสง	เสีย	จิว	จิว	จิว	ตา	Drü
มะเม็ช	หมา	เบี	เบี	เบี	ม้า	Ta
มะแม	เอียขง	ฮัว	ฮัว	ฮัว	หยอง	Lu
วอก	ถ้าว	เก้า	เก้า	เก้า	เหว	Tra
ระกา	ไก	เกีย	เกีย	เกีย	เกี	Cha
จอ	เกา	เก้า	เก้า	เก้า	เก้ว	Khyi
กุน	จ	ต้อ	ต้อ	ต้อ	จี้	Pra

พระบรมราชาธิบาย

ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เรื่อง

เหตุขัดข้อง ๔ ประการ ซึ่งทำให้การทั้งปวงไม่สำเร็จได้โดยเร็ว

จรัส กัมพลาศิริ

รวบรวม

เมื่อครั้งไทยจำต้องทำสัญญากับฝรั่งเศส ฉบับลงวันที่ ๑๓ กุมภาพันธ์ ค.ศ. ๑๙๐๔ (พ.ศ. ๒๔๔๖ ร.ศ. ๑๒๒) แก้ไขเพิ่มเติมสัญญาฉบับลงวันที่ ๗ ตุลาคม ค.ศ. ๑๙๐๒ (พ.ศ. ๒๔๔๕ ร.ศ. ๑๒๑) ยอมยกดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขงให้ฝรั่งเศส ฯลฯ เป็นการแลกเปลี่ยน เพื่อให้ฝรั่งเศสเพิกถอนการยึดจันทบุรี และในการเจรจาทำสัญญาฉบับนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระกระแสรับสั่งกับพระยาสุริยานุวัตรอัครราชทูตไทยประจำประเทศฝรั่งเศส ว่านอกจากจะรายงานข้อราชการต่าง ๆ ต่อกระทรวงการต่างประเทศแล้ว หากพระยาสุริยานุวัตรมีความสงสัยเรื่องใด หรือมีความคิดเห็นอย่างไร ก็ให้รายงานเรื่องนั้น ๆ กราบบังคมทูลพระกรุณาได้เป็นส่วนพระองค์ ทรงมีความยินดีที่จะพระราชทานข้อแนะนำและชี้แจงนโยบายที่จะดำเนิน แต่ขอให้เป็นที่เข้าใจว่าไม่มีพระราชประสงค์ที่จะก้าวล่วงงานในหน้าที่ของกระทรวงการต่างประเทศแต่อย่างใดเลย

เพื่อสนองพระกระแสดังกล่าวมา พระยาสุริยานุวัตรจึงได้ทำรายงานข้อราชการต่าง ๆ ตลอดจนความคิดเห็นในการบำรุงบ้านเมืองกราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทอยู่เนือง ๆ พระบรมราชาธิบายเรื่องเหตุขัดข้อง ๔ ประการ ซึ่งทำให้ราชการทั้งปวงไม่สำเร็จได้โดยเร็วนี้ปรากฏอยู่ในพระราชหัตถเลขาถึงพระยาสุริยานุวัตรฉบับหนึ่ง ซึ่งเห็นว่าสมควรเปิดเผยได้ จึงสำเนารายงานกราบบังคมทูลและสำเนาพระราชหัตถเลขา* ต่อไปนี้

* สำเนารายงานกราบบังคมทูลและพระราชหัตถเลขา สะกดการันต์ตามต้นฉบับเดิม (เอกสารของกองจดหมายเหตุแห่งชาติ)

(สำเนา)

สถานทูตสยามกรุงปารีส

วันที่ ๑๓ พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๒

ขอเดชะฝ่าล่องธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม

ด้วยข้าพระพุทธเจ้าได้รับพระราชทานพระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๑ ที่ ๒ ลงวันที่ ๗ เมษายน พร้อมกันรวม ๒ ฉบับ พระเดชพระคุณเป็นล้นเกล้า ฯ หาที่สุดมิได้

เรื่องที่ฝรั่งเศสจะขอทำทางรถไฟนั้น ข้าพระพุทธเจ้าได้ตั้งใจไว้แต่ต้นแล้วว่า จะไม่อนุญาต แต่เมื่อมองซิเออร์เคลคาเซ* รื้ออ่านพุดขึ้นจะขวางเสียทันที ก็จะถูกเป็นประจักษ์ว่าข้าพระพุทธเจ้ากระทำการตามผลการใจไป ถึงจะได้มีโทรเลขกราบทูลหาญเข้ามา ได้ทราบความขัดขวางจากรัฐบาลแล้วก็ดี แต่ก็ยังหาพอกับที่จะบอกแก่มองซิเออร์เคลคาเซได้ว่ามีความขัดข้องเพียงใดรัฐบาลสยามจึงจะยอมไม่ได้ พุดไม่เต็มปากเพราะยังไม่เห็นความละเอียดชัดแจ้งว่าเคาเวนเมนต์ฝรั่งเศสจะปรากฏอย่างไร ข้าพระพุทธเจ้าจึงได้เป็นแต่ตอบว่ารัฐบาลยังไม่ได้พิจารณาความละเอียดจะตอบตกลงเป็นคำขาดหาได้ไม่ แต่ข้าพระพุทธเจ้าก็ไม่ได้เว้นที่จะพุดจายังยืนปักอยู่เสมอ มองซิเออร์เคลคาเซก็เข้าใจอยู่แล้วว่าเป็นข้อที่เราไม่เต็มใจจะยอมเลย

มาบัดนี้ข้าพระพุทธเจ้าได้รับพระราชทานกระแสพระราชดำริอันกว้างขวางดีถ้วนแล้ว ข้าพระพุทธเจ้าก็จะมีเหตุที่จะอ้างเป็นความเห็นของรัฐบาลสยามขึ้นตอบมองซิเออร์เคลคาเซเป็นคำขาดได้ว่า รัฐบาลสยามจะไม่ยอมด้วยเหตุประการใด ที่จริงข้าพระพุทธเจ้าได้พุดไว้แก่มองซิเออร์เคลคาเซก่อนแล้วว่าในการที่จะทำสัญญาใหม่นี้ ถ้ามีเรื่องรถไฟเข้าเกี่ยวข้องด้วยเป็นลักษณะเช่นกับที่อาจจะกระทำให้กรุงสยามเสียที่แผ่นดินริมแม่น้ำโขงฝั่งขวามากไปอีก หรือจะกระทำให้กรุงสยามได้รับความลำบากในทางไปลิติกอย่างหนึ่งอย่างใดกับฝรั่งเศสแล้ว มองซิเออร์เคลคาเซพึงเข้าใจล่วงหน้าได้โดยที่ว่าจะไม่ยอมทำสัญญาเช่นนั้นเป็นอันขาด เมื่อสัญญาวันที่ ๗ ตุลาคม ๑๒๑ จะละลายไปตัวก็ต้องจนใจ การทำหนังสือสัญญานั้นเพื่อปรารถนาจะหาความสงบราบคาบกับความสุขความเจริญด้วยกันทั้งสองฝ่าย ถ้าสัญญานั้นไม่ได้ประโยชน์เช่นนั้นแล้ว ต้องการอะไรจะมาเสียเวลาพุดกันต่อไป ข้าพระพุทธเจ้าได้พุดไว้เช่นนั้นแล้ว พอมองซิเออร์เคลคาเซจดหมายหัวข้อใจความที่ปรารถนาจะทำสัญญาใหม่นี้มาให้ข้าพระพุทธเจ้าดู ถ้ามีความเรื่องรถไฟเกี่ยวข้องด้วย ข้าพระพุทธเจ้าก็มีแต่จะตอบเป็นคำขาดออกไปดังที่ได้กราบบังคมทูลพระกรุณามาแล้วเท่านั้น การทำสัญญาที่เข้าเนื้อมากเช่นนั้นไม่ควรจะทำเป็นอันขาด

* มองซิเออร์ เคลคาเซ เสนาบดีว่าการกระทรวงการต่างประเทศฝรั่งเศส

เรื่องสำเนาใบบอกของข้าพระพุทธเจ้าฉบับที่ ๑๔๗ ลงวันที่ ๒๐ มกราคม ๑๒๑ ซึ่งโปรดเกล้าฯ มีรับสั่งว่าไม่ได้ทรงทอดพระเนตรก่อนที่กระทรวงการต่างประเทศจะได้คัดทูลเกล้าฯ ถวายเป็นความที่เกี่ยวข้องกับเมืองบัว, เมืองโคม ซึ่งข้าพระพุทธเจ้าขอตอบทางโทรเลขนั้น ข้าพระพุทธเจ้ามีความเสียใจเป็นอันมาก แต่ข้าพระพุทธเจ้าได้ส่งสำเนาใบบอกฉบับนี้เข้ามาถวายพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นปราจิณกิตติ* แต่วันที่ ๒๔ มกราคม ๑๒๑ ในเมลล์เดียวกันกับที่ได้ส่งต้นฉบับที่มีแจ้งอยู่ในสำเนาหนังสือและสำเนาบาญชีนำเรื่องนำถวายที่ข้าพระพุทธเจ้าได้คัดทูลเกล้าฯ ถวายมานี้แล้ว

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม

(ลงนาม) ข้าพระพุทธเจ้า พระยาสุริยานุวัตร** ขอเดชะ

(สำเนา)

สถานทูตสยามกรุงปารีส

วันที่ ๑๓ พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๒

ขอเดชะฝ่าล่องลุ่พระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม

ด้วยข้าพระพุทธเจ้าได้รับพระราชทานพระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๓ ลงวันที่ ๘ เมษายน ๑๒๒ เกี่ยวข้องด้วยเรื่องการค้าที่ฝรั่งเศสจะขอทำทางรถไฟเข้ามาข้างฝั่งขวาแม่น้ำโขงอีกฉบับหนึ่งในพระราชหัตถเลขาฉบับนี้มีพระบรมราชวินิจฉัยแลพระคำริห์ของพระเจ้านั่งยาเธอ กรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการ*** กับพระเจ้านั่งยาเธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ**** ที่ต่างกันแลตรงกันบางข้อบางอย่างในความเห็นลวงกันว่าลักษณะอาการของกรุงสยามอาจจะผันแปรไปได้อย่างไรบ้างนั้น ข้าพระพุทธเจ้าได้ฟังพระบรมราชกระแสเป็นความเลียดเช่นนี้มีความละเอียดถึงพระเดชพระคุณหาที่เปรียบมิได้ เชื่อกด้วยเกล้าฯ ว่าพระราชคำริห์ที่ได้โปรดเกล้าฯ พระราชทานออกไปครั้งนี้ นอกจากผลแห่งความสอดคล้องที่ได้ทรงเพ่งเล็งเป็นพระอารมย์อยู่เป็นนิตยนั้นแน่แท้ ไม่มีผู้ใดอาจสามารถจะเห็นความได้อย่างถูกต้องโดยสว่างชัดแจ้งเช่นนี้เป็นอันขาด

ข้าพระพุทธเจ้ามีความเสียใจอยู่ว่าที่ในกรุงเทพฯ อยู่ข้างจะเห็นการภายนำดำเนินไปกว่าที่ควรเป็นอันมาก ถ้าเห็นอยู่เช่นนี้แล้ว ก็น่ากลัวที่จะทำให้เป็นความท้อใจไปได้บ้าง แต่ความ

* พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงปราจิณกิตติ เมื่อครั้งทรงดำรงตำแหน่ง ราชเลขาณการฝ่ายการต่างประเทศ

** พระยาสุริยานุวัตร (เกิด บุญนา) อัครราชทูตไทยประจำประเทศฝรั่งเศส

*** สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ

**** สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

หวังใจของข้าพระพุทธเจ้านั้นยังเห็นตรงกันข้ามอยู่เสมอ เชื่อว่าด้วยเดชพระบารมีปกเกล้า ฯ ทรงสอดส่องอยู่ในการปกครองแผ่นดินอย่างกวาดขันทั้งที่เป็นเช่นนี้มาเสมออยู่แล้ว การภายนำของบ้านเมืองอาจจะดีขึ้นได้อีกเป็นมั่นคง แต่สมัยนี้จำเพาะเป็นเวลาที่เราเข้าไปในความคับขันที่เป็นเวลาจะต้องฝ่าฝืนทั้งตัว ความเหนื่อยเหน็ดก็ย่อมจะต้องมากอยู่เอง แต่เมื่อมาถึงถึงลักษณะการโดยทั่วไปแล้ว ก็จะเห็นได้ว่ายังมีควรจะต้องทอดยเลย การภายนำยังจะรุ่งเรืองถาวรไปได้อีก

ความเห็นของคนบางคนในกรุงเทพฯ ซึ่งเอนเอียงไปข้างจะหมกความหวังใจไปว่ากรุงสยามจะดำรงคงอิศราภาพต่อไปได้ยืดยาวอีกนั้น ข้าพระพุทธเจ้าก็ไม่มีกะใจที่จะปรับโทษให้หนักนัก เพราะเห็นอกอยู่ว่าเคยได้รับแต่ความข่มเหงของนา ๆ ประเทศ มีอังกฤษกับฝรั่งเศสเป็นมือหนักหนาอยู่ มิได้มีเวลาลดหย่อนบ้างเลย แลเห็นอยู่ว่ากำลังของเราเดี๋ยวนี้มีน้อยนุกน้อยหนา ก็น่าจะเข้าใจว่าไม่มีท่าที่จะไต่ทานได้บ้าง แลเมื่อไม่ตรึตรองคิดหาทางแก้บ้าง ก็มีแต่อย่างเดียวที่จะทอดอาโลยยอมแพ้เขาฝ่ายเดียวเท่านั้นเอง

ที่จะคิดแก้ความร้ายที่กล่าวมาเพื่อจะป้องกันความอิศราภาพของบ้านเมืองให้ดำรงคงอยู่ได้โดยยืดยาวต่อไปนั้น ถ้าเอาแต่ความที่เป็นอยู่ในบ้านเมืองมาเป็นต้นเหตุที่จะตรึตรองแต่แห่งเดียวแล้ว ก็ไม่น่าจะเห็นมีทางที่จะหนีพ้นได้ หรืออีกอย่างหนึ่งถ้าไม่คิดเปลี่ยนแปลงวิธีการรักษาตัวบ้างประกอบแต่อย่างเก่าอยู่เสมอไปอาการก็มีแต่จะทรงหรือทรุดลงเท่านั้น

ควรเราจะต้องดูเยี่ยงอย่างของเมืองต่างประเทศอื่น ๆ บ้าง ประเทศที่เล็กกว่ากรุงสยามโดยพื้นแผ่นดินกว้างยาว แลโดยจำพวกเลขสำมะโนครัวที่น้อยกว่าของเราแต่ที่ได้ตั้งความอิศราภาพอยู่ได้มั่นคงโดยปราศจากความหวนหวาดนั้นก็ยังมีอยู่มาก ยกแผ่นดินที่อยู่นอกเขตรการันตินั้นคงเป็นแผ่นดินของกรุงสยามอยู่อย่างเดิม ไม่ได้มุ่งหมายที่จะให้ฝรั่งเศสเอาที่วัลเลแมงหรือให้อังกฤษเอาหัวเมืองวันตกเสียตามชอบใจ แต่มาภายหลังความเข้าใจของคนโดยมากเปลี่ยนแปลงไปจากความจริงเสียแล้ว ข้างฝรั่งเศสเข้าใจว่าถ้าจะต้องการแผ่นดินในวัลเลแมงเมื่อใดอังกฤษจะไม่กั้นทาง อังกฤษจะเอาแหลมมลายูเสียเมื่อใด ฝรั่งเศสจะไม่กั้นทาง ใครมีอียวกีสาวเอาก่อนเกิด ขอให้หยุดยั้งตั้งแต่เมื่อถึงเส้นการันตีรอบวัลเลแม่น้ำเจ้าพระยาเท่านั้น

ข้างฝรั่งเศสข้าพระพุทธเจ้าเห็นชัดแล้วว่า เชื่อถือตามหนังสือสัญญาปี ๑๘๙๖ เช่นนั้น ข้างอังกฤษเดี๋ยวนี้ก็อยู่ข้างจะเชื่อไปตามเสียแล้วด้วย เมื่อเราทำสัญญาวันที่ ๗ ตุลาคม ๑๒๑ ยกเมืองนครจำปาศักดิ์แลซีตเซตรแดนหลวงพระบางฝั่งขวาออกไป อังกฤษไม่ได้แสดงความไม่พอใจหวังกันด้วยสันติเดียว กลับจะเป็นการยินดีด้วยเสียอีก เพราะถ้าถึงที่อังกฤษจะต้องการแหลมมลายูบ้าง ฝรั่งเศสจะได้ไม่ทักทาน เห็นตัวอย่างเรื่องกลันตัน, ตรังกานุปรากฏอยู่ว่า ฝรั่งเศส

กลับอังกฤษส่งไปเสียอีก แต่ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้า ๆ ว่า ถ้าอังกฤษคิดจะไม่หวงกัน วัลเลแม่โขงจากฝรั่งเศสทั้งที่เป็นอยู่เดี๋ยวนี้แน่แล้ว อังกฤษคิดผิดเห็นผิดเป็นแน่ เพราะว่าเส้น การันตีที่ขีดไว้บนแผนที่ในระหว่างวัลเลแม่น้ำเจ้าพระยากับแม่โขงนั้นหาจะมีเขตรกันกันได้มันคง อย่างที่จะเอาภูเขาเป็นกำแพงหรือจะเอาแม่น้ำเป็นคูไม่ เมื่อฝรั่งเศสล่วงเข้ามาในฝั่งขวาแม่โขง ได้แล้ว อังกฤษจึงจะกลับเห็นได้ต่อมาหลังว่าไม่มีกำแพงที่จะกันไม่ให้ฝรั่งเศสล่วงเข้ามาถึง กรุงเทพฯ ได้ เมื่อคิดเห็นได้เช่นนี้แล้ว ก็มีอยู่ทางเดียวที่จะรับชิงเอากรุงเทพฯ เสียก่อนเท่านั้น แปลว่าฝรั่งเศสข้ามฝากแม่โขงได้เมื่อไร อายุสมัยของเราก็จะตั้งต้นนับวันได้เมื่อนั้น ข้อนี้เป็น การสำคัญที่จะสูญข้ามไปเสียไม่ได้ ข้างฝ่ายแหลมมลายูนั้นแน่แล้ว ถ้าอังกฤษจะคิดเอาจริง ๆ เราก็คง ไม่สามารถป้องกันเอาไว้ได้ เพราะเป็นแหลมล้อมออกไปโดยยี่เกยาว มีชายทะเลเกือบรอบ อังกฤษ จะเอาเสียเมื่อใดก็ได้ แต่ถึงเช่นนั้นก็ต้องอังกฤษคงจะยังไม่รีบตะกุ่มตะกามเอาเสียหมดทีเดียว เป็นแน่ จะเลียมเอาที่แต่เมืองที่เป็นชาติมลายูพลางก่อนเท่านั้น ข้าพระพุทธเจ้าจึงเห็นด้วยเกล้า ๆ ว่า เมื่อเราเห็นว่าเอาเมืองมลายูไว้ไม่ได้ยี่เกยาวแน่นอนแล้ว ถ้าหากว่าต่อไปมีระแคะระคายขึ้น ว่าพวกแขกจะเอาใจออกหาก อังกฤษก็จะคิดเอาเสียเมื่อใด เราควรที่จะรีบชิงขายเอาเงินเสียดีกว่า ที่จะต้องทุ่มเถียงถึงกับจะต้องรบพุ่งกัน ได้เกียรติยศมากกว่าที่จะต้องเสียไปเปล่า ๆ ความบา ดหมางก็จะไม่มีต่อกันด้วย นา ๆ ประเทศก็จะไม่เห็นเราถูกปล้นโดยที่ไม่มีกำลังแลปากจะ ต่อสู้เลย

แต่ข้างฝั่งขวาแม่น้ำโขงนั้น เป็นการตรงกันข้ามตามเหตุที่ข้าพระพุทธเจ้าได้กราบ บังคมทูลพระกรุณามาเป็นลำดับแล้วนั้น เราไม่ควรจะยอมให้เป็นอันขาด แต่การที่จะไม่ยอมนั้น จะยืนยันอยู่ได้ก็แต่ด้วยอาไศรยกำลังทหารอย่างเดียว จะอาไศรยคติไปลงมาชี้หาได้ไหม ในขณะนี้ อังกฤษก็ตีฝรั่งเศสก็ตี ยังไม่มีความมุ่งหมายที่จะรุกรานเอาพระราชอาณาเขตด้วยความหักหาร เรี่ยวแรงอย่างหนึ่งอย่างใดเลย ต่างก็มีที่แผ่นดินว่างเปล่าที่จะต้องบำรุงขึ้นนั้นอีกเป็นอันมาก แต่ แน่แล้วเมื่อเห็นว่าจะเบียดเบียนเอาได้โดยใช้ความชู้เท่านั้น เป็นไรเขาจะไม่เอา

ในขณะนี้เปนความรีบร้อนที่เราจะต้องคิดอ่านกันฝรั่งเศสไว้เสียก่อน วิธีที่จะกันนั้น ถ้ามีทหารประจำกองทัพขึ้นไว้ได้เพียงสักสามหมื่น (๓๐,๐๐๐) มีอาวุธพร้อมที่จะออกเดินได้ทันใจ แลทำถนนสำหรับเดินทหาร แลปืนใหญ่ไปถึงฝั่งขวาแม่โขงได้โดยสะดวกแล้ว ฝรั่งเศสจะไม่ กล้าคิดเอาแผ่นดินของเราต่อไปเป็นอันขาด ต้องบำรุงการทหารให้มีความสง่าพอให้ฝรั่งเศสมี ความนึกขยาดได้บ้างแล้ว ฝรั่งเศสคงจะต้องทอดอาโลยเสียว่าจะรุกรานเอากรุงสยามไม่ได้เป็น แน่จริง เมื่อคิดเห็นว่าตัวเองเสียเองไม่ได้แล้ว ยังมีอยู่อีกอย่างเดียวกันก็แต่จะมาช่วยคอยกันทาง ไม่ให้อังกฤษลุกลามเข้ามาข้างวันตกเท่านั้น ถ้ารัฐบาลตั้งใจมุ่งหมายไปในทางที่จะบำรุงการทหาร

จริง ๆ แล้ว นา ๆ ประเทศชาติอื่นเห็นหลักฐานมั่นคงขึ้น ก็คงจะมีน้ำใจที่จะช่วยกันฝรั่งเศสแล อังกฤษออกไว้อย่างที่สุกที่จะทำได้เหมือนกัน เพราะถึงอย่างไรก็ดีกรุงสยามก็ยังเป็นตลาดที่เขา จะภาสินค้าของเขาเข้ามาขายได้โดยสะดวกอยู่แห่งหนึ่ง ถ้ากรุงสยามตกไปเป็นของประเทศอื่น เขาก็ต้องพลอยเสียประโยชน์บ้าง ความหวังใจในการภายนำของข้าพระพุทธเจ้ามีอยู่เช่นนี้ จึงเห็น กล้วยเกล้า ฯ ว่ายังไม่ควรที่จะมีความท้อถอยเลย

การที่คิดจะบำรุงกองทัพให้เจริญขึ้นจนอาไศรยได้นั้น แน่แล้วต้องการเสียเงินแผ่นดิน เป็นอันมาก แต่ถ้าไม่มีทหารป้องกันบ้านเมืองได้มั่นคงแล้ว ทรัพย์สินสมบัติที่มีอยู่ในแผ่นดินก็เอา ไปได้ไม่ได้อีกเหมือนกัน

กล่าวถึงเรื่องการทหารที่ยังบกพร่องอยู่เป็นอันมากแล้ว ยังมีการในกระทรวงพระคลัง มหาสมบัติที่จะประกอบกันนั้นบกพร่องอยู่อีก เมื่อตรวจงบประมาณซึ่งได้พิมพ์เปิดเผยมาใน น้อยบั้น ก็เป็นที่น่าสลดใจเป็นอันมากกว่า ผลประโยชน์แผ่นดินที่ได้ในการภาษีอากรทั้งปวงก็ไม่ สมกันกับจำนวนราษฎรที่มีอยู่ในแผ่นดินเป็นส่วนมากนั้นเลย พื้นแผ่นดินสำหรับทำการปลูกเพาะ ก็ดีเท่ากับแผ่นดินอย่างใดในโลกย์ จึงเห็นได้ชัดว่ากระทรวงพระคลังมหาสมบัติไม่ได้ทำการบำรุง ผลประโยชน์แผ่นดินสักเท่าใด ดูเหมือนว่าจะมีน้ำที่แก่เพียงจะคอยทำบุญชี้ให้เรียบร้อยอยู่อย่าง เดียวเท่านั้น ในการไฟแนนท์ ๆ ยังไม่ปรากฏว่าเจริญขึ้นอย่างใดในหลายปีมาแล้ว การเก็บภาษี อากรอาจจะดีดถ้วนขึ้นกว่าก่อนได้จริง แต่เพียงการเก็บเงินเท่านั้นยังหาพอไม่ กระทรวงพระคลัง มหาสมบัติควรจะมีหน้าที่พนักงานอันสำคัญที่จะคอยสอดส่องกิจการดูว่าจะจัดการใหม่อย่างใด จึง จะได้ผลประโยชน์งอกขึ้นอีก นอกจากที่จะได้ทำไปอย่างเครื่องจักรตามกฎหมายพิทักษ์ภาษีอากร ที่คนแต่ก่อนได้ตั้งไว้เท่านั้น การตั้งแบ่งกัของชาตินั้นน่าจะมี และพูดกันว่าจะมีมานานนักหนา แล้ว แต่จนบัดนี้ก็ยังไม่ขึ้นได้ การที่มีภาษีผูกขาดมาแต่ดั้งเดิมอย่างไรก็ยังคงอยู่โดยมาก จึงเห็นกล้วยเกล้า ฯ ว่า ในกระทรวงนี้ขาดพนักงานซึ่งเป็นผู้มีความรู้แลเป็นผู้ที่จะนั่งคิดสอดส่อง อยู่ในการบำรุงการค้าขายปลูกเพาะหรือการเก็บภาษีอากร ซึ่งจะเป็ผลประโยชน์สำหรับแผ่นดิน นั้นเขาอยู่เป็นแน่นอน พระเจ้าลูกยาเธอที่ได้เสด็จไปทรงเล่าเรียนอยู่ที่นอกนั้น ถ้าข้าพระพุทธเจ้า มีโอกาสเมื่อใดก็ได้กราบทูลชักชวนให้ทรงเรียนวิชาทางนี้อยู่เสมอ แต่ยังทรงพระเยาว์อยู่ การก็ หาได้ทันใจไม่ นักเรียนอื่นก็ไม่มีใครชอบเรียน ในกรุงเทพฯ ก็ไม่ได้ยินว่าคนไทยคนใดได้มี ความชำนาญมา แลการเช่นนี้เป็นการใช้ความศรัทธาร้องสอดส่องโดยความปรานีอย่างกวกขัน จะอาไศรยฝรั่งให้มาช่วยนั่งคิดให้ ก็คงจะไม่เหมือนกับไทยที่มีความรักบ้านเมือง การอย่างนี้เป็น ที่ต้องการและควรจะต้องรีบคิดขึ้นโดยแท้ เมื่อการคลังเดินเข้าอยู่แล้ว การอื่นก็พลอยเข้าไปตามกัน เพราะไม่มีเงินจะจ่าย ดูไม่เป็นที่พอใจมาก เพราะดูแต่ภาษีที่ดินอย่างเดียวเท่านั้น ก็เห็นได้แล้ว

ว่าควรจะมีวิธีเก็บเงินขึ้นได้อีกเป็นอันมาก ราษฎรในพื้นที่เมืองอยู่ข้างจะเกียจคร้านมาก จะแก้ได้ก็แต่จะเก็บภาษีที่ดินเป็นต้นให้มากขึ้นอย่างหนึ่ง เมื่อต้องเสียภาษีแพงแล้ว ก็จำเป็นต้องกู้ยืมเงินมาผลประโยชน์ในที่ดินของตนให้มากขึ้นตามกัน ถ้าผู้กู้ยืมเงินก็ควรจะเก็บให้มากขึ้นได้ แต่ลักษณะการเช่นกับที่จะต้องการความบริสุทธิ์และความสอคล้องอย่างเลียดเช่นนี้ คนฝ่ายนอกที่มีใช้เป็นพนักงานจะทำได้ไม่ เพราะจำเป็นจะต้องใช้เวลาอยู่ในความไต่สวนและศึกษามากกว่าทำการอย่างอื่น เพราะการเก็บภาษีนั้น ถ้าเก็บโดยหลักฐานอันดี ก็อาจจะทำให้บ้านเมืองแลราษฎรเจริญขึ้นได้ ถ้าเก็บโดยวิธีผิด ก็กลับเป็นการตรงกันข้ามไป

ในการเก็บผลประโยชน์แผ่นดินนี้ ยังมีข้อที่จะต้องพิจารณาอยู่อีกอย่างหนึ่งว่า ถ้ามีการสงครามเกิดขึ้นในบ้านเมือง จะมีวิธีเก็บเงินอย่างไรทางใดจากราษฎรเมื่อไว้บ้าง มิฉะนั้นพอการสงครามเกิดขึ้น ผลประโยชน์ที่จะได้ในการภาษีอากรตามธรรมดา ก็พลอยหยุดไปด้วย เมื่อถึงเวลาที่จะต้องการใช้เงินมาก กลับไม่มีเงินที่จะใช้เสียอีก หาวิธีเก็บเงินจากราษฎรโดยอย่างใหม่ทางใดทางหนึ่งให้ได้เสียก่อน แล้วจึงค่อยคิดกู้เงินนอกใช้จะดีกว่า เมื่อเอาจำนวนเงินซึ่งได้เป็นผลประโยชน์แผ่นดินขึ้นทุกปีมาเปรียบเทียบกับในงบประมาณปีของประเทศอื่น ๆ จึงจะเห็นได้ชัดว่า ราษฎรในพื้นที่เมืองเฉลี่ยกันเสียภาษีอากรให้แผ่นดินเป็นส่วนน้อยกว่าเมืองอื่นเพียงใด

ควรมีความรู้สึกแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม
(ลงนาม) ข้าพระพุทธเจ้า พระยาสุริยานุวัตร ขอเดชะ

(สำเนาพระราชหัตถเลขา)

ที่ ๘/๕๖๖

พระที่นั่งจักรกริมหาปราสาท

วันที่ ๑๕ มิถุนายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๒

ถึง พระยาสุริยานุวัตร

ด้วยได้รับหนังสือลงวันที่ ๑๓ พฤษภาคม ๒๕๖๖ เป็นคำตอบที่ได้รับหนังสือเล่าเรื่องความคืบหน้าการพิจารณาเรื่องฝรั่งเศสจะขอทำทางรถไฟนั้นได้ทราบแล้ว

การเรื่องทำทางรถไฟนี้ เมื่อกรมหลวงเทวะวงษ์ได้ทำคำสั่งเสร็จแล้ว ก็พอได้รับข้อความซึ่งฝรั่งเศสจะขอทำสัญญาเพิ่มเติม กรมหลวงเทวะวงษ์จึงได้ทำตราตอบเรื่องนั้นซึ่งจะสำเร็จลง จะได้ส่งพร้อมกัน จึงเห็นว่าไม่จำเป็นที่จะต้องกล่าวถึงเรื่องนั้นในหนังสือฉบับนี้ ด้วยเหตุว่าไม่มีข้อความอันใดซึ่งจะกล่าวนอกออกไปจากที่ทรงตราตอบนั้น ด้วยเป็นเรื่องที่เขาคิดจะเอาตรง ๆ

เราก็จะให้ไม่ได้ตรง ๆ ไม่ต้องอธิบายอันใด จะขอตอบแต่ความเหินพระยาสุริยาในเรื่องจัดการบ้านเมืองซึ่งมีมาในหนังสือฉบับนี้

การที่พระยาสุริยา ยกขึ้นกล่าวทั้งหมดนี้ เป็นคำซึ่งเรียกกันอยู่ว่า “ปฏิสมุบาท” แต่พระยาสุริยาเหินจะเข้าใจบรรดาธิบายของคำนี้ยาก เพราะเป็นคำเปรียบด้วยธรรมในศาสนาซึ่งพระพุทธเจ้าพิจารณาเห็นว่าเพราะสิ่งนี้มีขึ้นจึงเป็นเหตุให้สิ่งนั้นมี เมื่อจะดับแล้วสิ่งนั้นต้องดับสิ่งนี้จึงจะดับได้ต่อกันไปตามลำดับ เมื่อว่าโดยย่อ การทั้งปวงหลาย ๆ อย่างประกอบกันเป็นเหตุให้ไม่สำเร็จ จะต้องจัดการทั้งหลายนั้นให้สำเร็จได้พร้อม ๆ กัน จึงจะเป็นอันสำเร็จได้ด้วยดี คำอธิบายศัพท์นั้นโดยย่อดังนี้

ข้อซึ่งพระยาสุริยาเหินว่าในกรุงเทพฯ เหนือการภายนำคำไปกว่าที่ควรเป็นอันมากนั้น ข้อนี้จะปฏิเสธก็ไม่ได้ เพราะผู้ซึ่งนั่งอยู่ในที่ซึ่งประกอบด้วยกิจการอาภูล้วนวยได้รับความรำคาญภายในอยู่มากแล้ว เมื่อสัมผัสความร้อนรนแต่ภายนอกกระทบมา ให้บังเกิดความเหนียวหนำยท้อถอยใจได้เป็นอันมาก แต่น้ำใจเช่นนี้ก็เป็บบางคนที่ถึงทั้งรู้ว่าหนักภายในแลหนักภายนอกอย่างไร เขาก็เฉย ๆ สบายอยู่เช่นนั้นโดยมาก จะนับว่าเขาผิดถูกเพราะเขาไม่เหินคำเกินไปถาบางที่เขาจะเหินขาวเกินไปก็ไม่ทราบ แต่เป็นความจริงอย่างหนึ่งว่า ถ้าผู้อยู่ภายนอกที่ได้ทราบการจริง ๆ ทั้งภายในภายนอกอยู่แล้ว มักจะเหินการดีกว่าผู้ซึ่งนั่งอยู่ในกลางวง

ในการซึ่งพระยาสุริยามีความเหินเรื่องเมืองไทยที่เป็นข้อสำคัญในเวลานี้ ก็มันหมายเรื่องทหารซึ่งไม่เป็บบความรู้ฤาความคึกคึกกันกับที่คึกคึกกันอยู่ในนี้ แลเป็นธรรมดาที่นึกถึงเรื่องทหารแล้ว ก็ต้องนึกถึงเรื่องเงิน ท้องหันไปมองงบประมาณแลหันไปติเตียนคล้งว่าไม่หาเงินให้ได้มาก รวบรวมความก็เป็บบันเหตุแลปลายเหตุอยู่เท่านี้ แต่น้ำที่จะไม่แลเหินการขัดข้องทั้งหลายซึ่งเป็นที่ขัดข้องกันอยู่ในนี้ มีความเสียใจที่พระยาสุริยาไม่แก้วักพอกที่จะพูดกันให้เข้าใจได้สั้น ๆ โดยคำเปรียบ จึงจะพูดแต่ตามที่เหินว่าพอจะเข้าใจได้

เหตุขัดข้องซึ่งไม่ให้การทั้งปวงนี้สำเร็จได้โดยเร็วนี้มีอยู่ คือ

๑. พื้นเดิมไม่มีเลขทุกตำแหน่ง
๒. ขาดตัวคนซึ่งจะประจำตำแหน่ง
๓. เพราะข้อ ๒ นั้นแลเป็นเหตุให้การทั้งปวงซึ่งจำจะต้องเดินไปพร้อมกัน ไม่เดินไปพร้อมกันได้
๔. ซึ่งเป็นข้อสำคัญที่สุดนั้น คืออำนาจต่างประเทศเข้าแทรกเป็นชาดำไปทุกหนทุกแห่ง

เมื่อจะอธิบายโดยย่อในความลำบาก ๔ ประการนี้ ในข้อต้น

๑. ตำแหน่งเสนาบดีแต่ก่อนเหมือนเจ้าแผ่นดินองค์หนึ่ง คือมีหัวเมืองขึ้น มีภาษีอากรขึ้น เป็นเสนาบดีตลอดชีวิตแลเข้าสืบบุตรหลานด้วยมาเสียหลายสิบปี ความรู้สึกเป็นประโยชน์อันเดียวกัน คอมม่อนอินเทอเรสไม่มีในสันดานคนนอกจากที่ไปเรียนรู้มาจากต่างประเทศ เพราะฉะนั้น รากว้าวแห่งการงานทุกตำแหน่งไม่มีเลย นอกจากเหมือนต่างคนต่างทำมาหากิน แต่ทหารกับคลังเกราะห้ำร้ายยิ่งขึ้นไปกว่านั้น เพราะถูกแยกกันไปเสียหมด ไม่มีใครเป็นหัวเจ้าของ จึงมิใช่เป็นแต่การเปลี่ยนแปลง ต้องเป็นของทั้งชั้นใหม่ เมื่อพระยาสุรียาอ่านถึงวรรคนี้จะนึกนึกในใจว่าไปเอาเรื่องบรมบูรณอโธมาพูด แต่เพราะเหตุที่เป็นอยู่เช่นนี้จึงต้องการข้อ ๒

๒. การท้วงปวงซึ่งทำไม่สำเร็จเดินได้รวดเร็ว เพราะเหตุว่าถึงความบีบคั้นภายนอกแลความทรมาณภายใน ให้ผู้มีอำนาจทั้งหลายเหล่านี้ลดอำนาจลง คงจัดระเบียบใหม่อย่างประเทศอื่น ๆ ก็หาตัวผู้มีความสามารถบรรจุตำแหน่งไม่ได้ทั้งใจ เพราะขาดความรู้และขาดความเพียรเป็นต้น จึงถึงข้อ ๓

๓. เกิดเดินไม่พร้อมกันไม่เท่ากัน ทำให้ไม่สะดวกอย่างยิ่ง ยกตัวอย่างเช่นเกณฑ์คนเป็นทหาร เมื่อไม่รู้จำนวนคนมีมากน้อยเท่าใด การจะเกณฑ์นั้นก็ไม่สามารถและประมาณไม่ได้ จะตั้งแต่นายทหารออกไปเกี่ยวจับคนเป็นทหารก็ไม่ได้ ต้องอาศัยกรมมหาดไทยแลกรมเมืองทำบัญชีคน (เซนซัส) เป็นต้น มหาดไทยแลกรมเมืองก็ทำการไม่เสมอกัน ในมหาดไทยเองเล่าใช้ว่าจะออกไปทำอะไรได้เอง ต้องอาศัยกรมเทศาภิบาล ๆ ก็ไม่เสมอกัน ที่ไหนไม่พอแก่การ หาตัวเปลี่ยนก็ไม่ได้ทัน การทหารอาศัยเงินก็ต้องไปเกี่ยวเชิญคลัง ๆ จะหาคนใช้ก็ไม่มีใครได้ทั้งใจ ต้องเรียนกันใหม่ทั้งนั้น ถึงจะมีคลังก็ต้องไปอาศัยกรมมหาดไทยแลกรมเมือง ถ้ามณฑลไหนเทศาภิบาลก็ไม่ใช่ขึ้นได้ ความลำบากที่ขาดคนเช่นนี้มีลงไปทุกชั้นตลอดจนเทศาภิบาล อำเภอกำนันรู้สึกหาคนยากทุกชั้น จนลงปลายที่สุดหาคนรู้หนังสือที่พอจะกรอกตารางบัญชีได้ ก็ยากมาเสียเป็นนาน นี่เป็นส่วนในเรื่องข้างขาดคน

๔. ที่มีเพิ่มเติมเข้ามาอีกก็คือ ไม่ว่าจะทำอะไร คงจะไปเจอคนในบังคับต่างประเทศน้อยความก็ดี ภาษีอากรก็ดี เกณฑ์คนเป็นทหารก็ดี คงจะไปกระทบกระเทือนกับคนในบังคับต่างประเทศ คนไทยทุก ๆ คนไม่สันทัดที่จะได้ทานคนต่างประเทศ อย่าว่าแต่เจ้าหน้าที่อื่น ๆ เลยตลอดจนกระทรวงต่างประเทศก็เข็ดฟันสั่นหัว ถ้าพอจะใกล้เคียงให้แล้วกันไปได้ ก็ให้แล้วกันไปเสียด้วยความเบื่อหน่ายบ้าง ด้วยความคิดไม่ทันพูดไม่ทันกันบ้าง ถ้าได้ทานจริงจังเข้าก็เอาอำนาจเข้าข่มเอา กรมหลวงเทเวศร์วงศ์เป็นผู้กล่าวว่าหน้าที่กรมทำเป็นหน้าที่ซึ่งผู้แทนรัฐบาลต่างประเทศเขาจะเห็นว่ามาพูดอะไรแล้วไม่สำเร็จ ด้วยเหตุว่าสิ่งใดซึ่งจะสำเร็จได้ ก็ย่อมจะสำเร็จกันไป

เสียแล้วแต่เมื่อแรกกระทบ เช่นกับโรงภาษีจะจับของต้องห้ามแล้วไปฟ้องกงซุล เมื่อกงซุลตัดสินให้พอใจเขาก็แล้วกันในศาลกงซุลนั้น ต่อเมื่อไม่พอใจเมื่อใด จึงตกถึงหน้าที่กรมทำต้องพูดถึงการท้วงป่วงยอมกระทบกระทั่งกับคนในบังคับต่างประเทศอยู่เสมอ เรื่องใดไม่สำเร็จก็ต้องมาถึงกรมทำ ๆ รู้สึกเหนื่อยหน่ายว่าต้องเป็นหน้าที่รับความไม่พอใจผิดกับกระทรวงอื่นๆ ก็เป็นเครื่องทอดอ้อยอย่างหนึ่ง ประกอบทั้งเขาพูดด้วยอำนาจบ้าง ด้วยความพลิกแพลงบ้าง ด้วยเกล้งถ่วงนึ่งเสียก็ทำอะไรเขาไม่ได้บ้าง แท้จริงหน้าที่กระทรวงต่างประเทศกรุงสยามนี้ ถึงว่าจะไม่มีการสำคัญมากเสมอประเทศใหญ่ๆ ก็มีภาระอันหนักและรำคาญ ชักให้มีความเหนื่อยหน่ายทอดอ้อย ไม่เหมือนกระทรวงอื่นๆ ซึ่งจะหาทำทางเดินให้ดีให้เร็วไปได้ โดยที่ทำการแต่กับคนในบังคับสยาม จึงเป็นเครื่องทอดอ้อยของคนในกระทรวงนั้น เพราะฉะนั้นจึงนับว่าเมืองไทยมีเครื่องบีบคั้นอันใหญ่สำคัญอยู่ใน ๔ ข้อนี้ อย่างไรๆ ก็เกินให้เสมอกันไปไม่ได้ คงเป็นโทษอย่างเช่นนับในข้อ ๓ อยู่นั่นเอง ไข่จะโทษเพราะเราทำไม่เต็มกำลังอย่างเดียว ทำไปมันไม่ตลอดจริง ๆ ด้วย จึงพาให้ถ่วงกันไปได้ทั้ง ๔ อย่างนี้

ข้อซึ่งยกเหตุข้อข้อ ๔ อย่างมาพูดนี้ ไข่ว่าเราได้หนึ่งทอดอ้อยเสียไม่ได้ทำอันใดเมื่อไร เช่นข้อความสำคัญ ๒ อย่างอันพระยาสุริยายกมากล่าว คือเรื่องคอนสกรีบชั่น เดียวนี้เราได้ทำสำเร็จแล้ว แต่ต้องใช้ความพยายามเป็นอันมากที่จะจัดการอื่นๆ อันเป็นเครื่องประกอบแก่ความสำเร็จอันพรรณาไม่ถ้วนนั้น แต่เห็นเป็นการไม่ควรจะประกาศพระบัญญัติดังออกไปในเวลานี้ ด้วยเหตุหลายประการ จึงใช้แต่ท้องตราสั่งเฉพาะมณฑลซึ่งควรจะทำให้ สาสตราวุธที่กำลังสะสมอยู่ยังไม่พอเพียง แต่นับได้ว่ามีเวลาจะได้เห็นในเวลาไม่ไกลนัก แต่ลำพังคนแล้วเมืองนครราชสีมาได้เป็นทหารหมดทั้งเมืองโดยเรียบร้อย ได้ทดลองแล้วครั้งปราบฝิ่นบุญ นับว่าเป็นสำเร็จแล้วมณฑลหนึ่งเป็นตัวอย่าง แต่ยังไม่ควรจะไปเท่านั้น

ในเรื่องกลิ้งนั้น ความคิดเก็บค่าที่ดินคิดแล้ว และได้ทำแผนที่ภาษีขึ้นค่านาแผ่ออกไปอยู่เสมอ แต่ไม่กล้ากระชากกระชั้นมารวดเร็ว เพราะเหตุที่กีดคนต่างประเทศ ด้วยเหตุว่าคนต่างประเทศเข้ามาอยู่จะว่าไม่ต้องเสียอะไร ความรู้สึกเป็นไทยหนักไปเสียกว่าเป็นคนต่างประเทศ เมื่อกฎหมายเกณฑ์ทหารสำเร็จทั่วไปเลิกเงินค่าราชการเลขได้แล้วขึ้นภาษีที่ดินเมื่อใดก็ขึ้นได้ เดิมติดอยู่ที่สัญญาอังกฤษซึ่งได้รับกวนกับกรมท่ามาช้านานไม่เป็นที่ตกลงได้ บัดนี้ก็สำเร็จแล้ว

เรื่องปิ่นยังขึ้นไม่ได้ ก็ด้วยข้อ ๔ มีความมุ่งหมายว่าถ้าหากว่าตกลงกับฝรั่งเศสได้ดังเช่นสัญญาก่อน การเรื่องนี้ก็จะตามกันไป ถ้าหากว่าไปตกลงตามที่เขาขอมาใหม่ เจ็กก็เป็นสัปโภกฝรั่งเศสหมด พิกัดภาษีอากรอะไรขึ้นใหม่ไม่ได้ สัญญามักมีอมัดขึ้นไว้หมด ถ้ามีช่องที่จะขึ้นได้

เช่นภาษีโคกระบือออกจากเมืองกรมท่าก็ท้อแท้เสียเป็นนาน กลังจะไปทำอะไรได้ แต่บัดนี้การก็สำเร็จ การอะไรในเรื่องภาษีอากรที่เกี่ยวกับฝรั่งแล้วเกือบเลือดตากระเด็นกว่าจะสำเร็จได้

ยังมีอีกอย่างหนึ่งซึ่งพระยาสุริยาจะคิดไม่ใคร่เห็นได้ ว่าภาษีอากรอันใดเราเก็บได้แต่มณฑลชั้นใน ชั้นนอกออกไปไม่เคยมีภาษีอากรอันใดมาแต่ก่อน ต้องค่อยๆ ขยายออกไป เช่น มณฑลพายัพ มีภาษีค่าโคกระบือสุกรแลต้มสุรา ยกเกณฑ์เขาเก็บเงินแทน เก็บกันเข้าจริงๆ ไม่หลวมอย่างแต่ก่อนเท่านั้น ทำให้ใจคนพลเมืองไปเมื่อแผ่เข้าด้วยกับพวกเงี้ยวได้เป็นหนักเป็นหนา ยังมีลาวฝิ่นชายฝั่งขวาขึ้น ทำให้ได้ความลำบากเป็นอันมาก เพราะมันหลบไปหลบมา แต่อะไรจะร้ายกาจเท่า ๒๕ กิโลเมตรตอนนั้นไม่มีแล้ว เตียนเต็มไปด้วยคโมย ตลอดจนเจ้าเมืองกรมการก็ไร้ใจไม่ใคร่ได้ เว้นแต่ข้างมณฑลอิสานกรมขุนสรรพสิทธิ์* เอาลงเรียบได้ ถึงกระนั้นก็ยังมิมีฝิ่นเข้ามาอยู่เนื่องๆ

ข้อซึ่งว่าควรจะมีไฟแนนเซอซึ่งเป็นคนไทยนั้น นี่เข้ามาในหมวด ๓ ซึ่งหาตัวไม่ได้ ถ้าพระยาสุริยาคิดพยายามฝึกฝนมาได้ ก็จะเป็นการดียิ่ง

เรื่องแบ่งกันนั้นเขากำลังคิดกันอยู่ ข้อที่ว่าคลังทำการเป็นเครื่องจักรนั้น ถ้าเป็นเครื่องจักรเดินเสมอได้ ก็ยังนับว่าดีหนักหนา แต่ถ้าไม่หาอินยิเนียมาช่วยเพิ่มเติมอีกก็ยังมีข้อที่กลัวเครื่องจะเดินไม่สะดวกได้เหมือนกัน

การอันใดซึ่งได้จัดทำไปในเมืองเรา ฝรั่งผู้ที่มาสอบรู้เห็นโดยเข้ามาทำการเกี่ยวข้อง มักจะกล่าวว่าเราทำการปิดบังซ่อนเร้น จึงไม่เป็นที่ปรากฏชื่อเสียง ดูเหมือนอยู่หนึ่งๆ ไม่ได้ทำอะไร ความจริงมีอยู่ในข้อนี้อย่างหนึ่งคือเป็นเหตุให้หวาดหวั่นว่าการจะไม่สำเร็จตลอดไป ด้วยเหตุกำลังไม่บริบูรณ์มีเวลาจะคนล้มโครมลงได้ นี่แหละเป็นที่ตั้ง การซึ่งจะชี้แจงอันใดให้พระยาสุริยาทราบ ด้วยหนังสือเป็นการยากยิ่งนัก จึงมีความปรารถนาที่จะได้ให้มาเห็นถึงที่แลพูดกันด้วยปาก จึงจะเห็นความยากง่ายเพียงใด และจะช่วยกันคิดภายนอกภายในประเทศได้สะดวก

(พระบรมนามาภิไธย)

๑๕๓๓

รายงานการสำรวจและขุดแต่งโบราณสถาน

บริเวณสระโกสินารายณ์ อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี

ของ

กรมศิลปากร

การสำรวจ

ย่อมเป็นที่ทราบกันมาแล้วว่าในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยามีเมืองโบราณเป็นจำนวนมาก เมืองโบราณเหล่านี้สร้างต่างยุคต่างสมัยกันบ้าง สร้างต่อเติมลงไปในที่แห่งเดียวกันบ้าง ย้ายที่ตั้งจากที่แห่งหนึ่งไปยังอีกแห่งหนึ่งบ้าง การที่จะทราบได้ว่าเมืองใดตั้งอยู่ ณ ที่ใดนั้น จำเป็นจะต้องอาศัยหลักฐานจากโบราณสถาน และโบราณวัตถุที่ขุดพบ กรมศิลปากรได้พยายามจัดส่งเจ้าหน้าที่ออกสำรวจตรวจค้นอยู่เสมอ โดยอาศัยค่าใช้จ่ายตามงบประมาณประจำปีที่ได้รับ แต่เนื่องจากการสำรวจและขุดแต่งโบราณสถานนั้น จะกระทำได้อีกต่อเมื่อหมดฤดูฝนแล้วเท่านั้น เพราะฉะนั้น การที่จะให้เห็นผลโดยรวดเร็วนี้ย่อมไม่สามารถจะกระทำได้ กรมศิลปากรจึงได้พิจารณาจัดทำแต่เฉพาะแห่งที่สำคัญๆ และที่จะเป็นประโยชน์ในการศึกษาประวัติศาสตร์และโบราณคดีก่อน

โดยเฉพาะเรื่องที่จะสำรวจและขุดค้นโบราณสถานทีบริเวณสระโกสินารายณ์ อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรีนั้น สืบเนื่องมาจากกรมศิลปากรได้รับหนังสือของผู้ว่าราชการจังหวัดราชบุรี ลงวันที่ ๑ ธันวาคม ๒๕๐๘

ว่าให้มีผู้ใช้รถแทรกเตอร์ไถปรับระดับพื้นดินในที่ดินของ นายนคร ลัมประเสริฐศักดิ์ ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกของสระโกสินารายณ์เพื่อทำที่พักรถยนต์ ได้พบอิฐโบราณหักพังทับถมอยู่เป็นจำนวนมาก ต่อมาเมื่อประชาชนเข้าชุกกันก็พบเศียรพระพุทธรูป เศียรเทวรูป พระพิมพ์ และในบริเวณพื้นที่รอบสระโกสินารายณ์มีสระน้ำและเนินใหญ่เรียกกันว่า จอมปราสาท ที่จอมปราสาทนี้มีศิลาแลงปรักหักพังกองทับถมอยู่ สถานที่ดังกล่าวนี้อาจเป็นที่ตั้งเมืองโบราณก็ได้ ขอให้กรมศิลปากรส่งเจ้าหน้าที่ไปตรวจสอบโดยด่วน

กรมศิลปากรจึงได้ส่ง นายมานิต วลลิโกตม ภัณฑารักษ์พิเศษ กับนายจรัส เกียรติก้อง ช่างศิลปเอก กองโบราณคดี ไปตรวจสอบ นายมานิต วลลิโกตม ได้กลับมารายงานว่า

สระโกสินารายณ์อยู่ห่างจากถนนแสลงชูโต (สายบ้านโป่ง-กาญจนบุรี) มาทางตะวันออกประมาณ ๑ ก.ม. และห่างทางรถไฟสายกาญจนบุรีประมาณ ๕๐๐-๖๐๐ ม. ห่างจากสระโกสินารายณ์ไปทางทิศตะวันตกประมาณ ๓๘๐ ก.ม. เป็นสระน้ำขนาดกว้าง ๘๐ ม.

สี่เหลี่ยม และสระจะเข้ ระหว่างสระทั้งสองนี้มีซากโบราณสถานเป็นเนินใหญ่ กว้างประมาณ ๘๕ ม. ยาว ๑๐๐ ม. สูงจากระดับดินโดยเฉลี่ย ๑ เมตรเศษ ก่อสร้างด้วยอิฐและหิน อาจจะเป็นฐานปรางค์หรือเจดีย์และวิหารก็ได้ มีต้นไม้ขึ้นรก ชาวบ้านเรียกกันว่าจอมปราสาท ตรงบริเวณที่อาจเป็นฐานปรางค์หรือเจดีย์นั้น ถูกขุดหลายหลุม เนินจอมปราสาทนี้กำหนดเป็นหมายเลข ๑ ที่ควรขุดกันขุดแต่ง

ห่างจากสระโกสินารายณ์ไปทางตะวันตกเล็กน้อย ริมถนนที่แยกมาจากถนนแสงชูโต มีเนินดินอยู่ ๒ เนินตั้งอยู่ใกล้เคียงกัน เนินหนึ่งถูกรถแทรกเตอร์ไถดินเพื่อกрыทาง พบเศียรเทวรูปศิลา สมัยลพบุรี ขนาดเท่าศีรษะคน ๒ เศียร ประชาชนเคยเอามาตั้งบูชา สมมุติชื่อเจ้าปู่โกณทัณฑ์และเจ้าปู่อุทอง แต่เวลานี้ได้เก็บไปไว้ที่อื่นเสียแล้ว บริเวณนี้ขนาดกว้าง ๓๐ ม. ยาว ๓๐ ม. สร้างด้วยอิฐปูนหิน กำหนดเป็นหมายเลข ๒-๓ ที่ควรขุดกันขุดแต่ง

ส่วนเครื่องปั้นดินเผาที่ชาวบ้านขุดได้และรวมตั้งอยู่ในโรงพิธีริมสระโกสินารายณ์นั้น มีลวดลายและหน้าภาพต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก ลักษณะศิลปกรรมเป็นสมัยลพบุรีประมาณอายุระหว่าง พ.ศ. ๑๕๐๐-๑๗๐๐ ศิลปกรรมรุ่นนี้เป็นจำพวกที่คลี่คลายมาเป็นศิลปสมัยอุทอง ได้คัดเลือกขอจากเจ้าคณะจังหวัดมาพิจารณาศึกษาและเก็บรักษาในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ รวม ๑๕ ชิ้น

การขุดแต่งและขุดค้น

กรมศิลปากรได้พิจารณาแล้วเห็นว่า ซากโบราณสถานที่ควรขุดแต่งและขุดค้นเป็นอันดับแรก คือ ซากโบราณสถานที่ชาวบ้านเรียกกันว่าจอมปราสาท เพราะซากโบราณแห่งนี้มีลักษณะเป็นเนินใหญ่ กว้างประมาณ ๘๕ ม. ยาวประมาณ ๑๐๐ ม. สูงจากระดับดินโดยเฉลี่ยราว ๑ เมตรเศษ แม้ตัวเนินใหญ่จะมีรอยถูกขุดเจาะ ๒-๓ แห่ง แต่ตัวเนินนั้นยังมีสภาพที่อยู่ ส่วนซากโบราณสถานแห่งอื่นๆ นั้นถูกลักลอบขุดกัน โดยขุดทำลายซากโบราณสถานนั้นลงไปจนหมดสภาพเป็นโบราณสถานคงเหลือแต่กองอิฐและเศษอิฐทิ้งกระจัดกระจายเกล็ดเกลื่อนอยู่กับพื้นดินเท่านั้น

แต่เนื่องจากกรมศิลปากรไม่มีงบประมาณสำหรับการขุดแต่งในบึงบประมาณ ๒๕๐๔ จึงได้ขอให้สำนักงบประมาณจัดสรรเงินงบกลางสำหรับการขุดแต่งและขุดค้นจอมปราสาท โดยขอตั้งงบประมาณการขุดค้นเป็น ๒ รายการ คือ วิธีที่ ๑ ขุดแต่งและขุดค้นทุกด้านของเนินใหญ่ที่เรียกกันว่าจอมปราสาท วิธีนี้จะต้องใช้เงิน ๑๐๔,๐๐๐ บาท วิธีที่ ๒ ขุดแต่งเฉพาะด้านเดียว โดยใช้เงินเพียง ๔๐,๐๐๐ บาท สำนักงบประมาณเห็นสมควรให้ดำเนินการตามวิธีที่ ๒ ที่กรมศิลปากรได้เสนอไป คือให้ขุดแต่งเพียงด้านเดียวก่อน และได้อนุมัติให้เบิกเงินค่าใช้จ่ายได้จากงบประมาณประจำปี ๒๕๐๔ งบกลาง ประเภทเงินสำรองจ่าย

เมื่อกรมศิลปากรได้รับงบประมาณค่า
ใช้จ่ายในการขุดแต่งและขุดค้นมาแล้ว จึง
ได้แจ้งให้ผู้ว่าราชการจังหวัดราชบุรี และนาย
อำเภอบ้านโป่งทราบ และได้มอบให้ นายตรี
อมาศกุล หัวหน้ากองวรรณคดีและประวัติ-
ศาสตร์ เป็นผู้ควบคุมและอำนวยความสะดวก
และขุดค้น กับมอบให้สำรวจและทำแผนผัง
โบราณสถานในบริเวณสระโกสินารายณ์ให้
ตลอด โดยให้นายจรัส เกียรติก้อง ช่างศิลป-
เอก กองโบราณคดี เป็นผู้ช่วยทำแผนผัง

สภาพของจอมปราสาทก่อนทำการขุด
แต่งและขุดค้นนั้น มีต้นไม้ใหญ่น้อยขึ้น
ปกคลุมอยู่หนาแน่น จะเข้าไปสำรวจข้างใน
ไม่ได้สะดวก แม้ชาวบ้านจะเชื่อกันว่าที่แห่งนี้
แต่เดิมเป็นปราสาทของพระเจ้าแผ่นดิน เป็น
สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ควรแก่การเคารพบูชาก็ตาม
แต่ก็ปรากฏว่ายังมีผู้ลักลอบขุดเจาะลงไปตรง
กลางเนินเป็นหลุมใหญ่ ขนาดกว้างประมาณ
๔ ม. และลึกประมาณ ๓ ม. และทางทิศ
ตะวันออกเฉียงใต้ก็ได้ขุดสันเนินเป็นแอ่งลงไป
อีกแห่งหนึ่ง กว้างประมาณ ๓ ม. ลึกประมาณ
๑ ม. ทั้งนี้ คงจะเพื่อหาของมีค่าซึ่งเข้าใจว่า
คงจะฝังอยู่ที่เนินนั้น

การขุดค้นของกรมศิลปากรได้เริ่มลง
มือตั้งแต่วันที่ ๑๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๕ โดยจัด
ให้นายวัน แจ่มวิมล ช่างศิลปจัตวา กอง
โบราณคดี เป็นนายงาน และได้ขอให้นาย
อำเภอบ้านโป่งช่วยจัดจ้างคนงานโดยคัดเลือก
จากชาวบ้านที่อยู่ในตำบลท่าผา อำเภอ

บ้านโป่งนั้น ๒๐ คน ส่วนหัวหน้าคนงานนั้น
ได้จ้างผู้ใหญ่บ้านในตำบลท่าผาคน ๑ และได้
หาไปจากกรุงเทพฯ อีก ๒ คน ซึ่งเป็นผู้เคย
ทำการขุดค้นมาแล้ว กับได้ให้นายสมชาย
พุ่มสะอาด ศ.บ. (โบราณคดี) วิทยาการตรี
กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ เป็นผู้จก
รายการสิ่งของที่ขุดได้และ เป็นผู้ถ่ายรูปด้วย
ชั้นแรกได้ทำการตากถางต้นไม้เล็ก ๆ พงหนาม
และเถาวัลย์ออกจนหมด คงเหลือไว้แต่ต้นไม้
ใหญ่ ๆ เพื่อให้มีร่มเงาสำหรับบังแดดในเวลา
ขุดแต่งบ้าง เมื่อตากถางต้นไม้เล็ก ๆ ที่ขึ้น
ปกคลุมซากโบราณสถานออกหมดแล้ว ทำให้
มองเห็นสภาพของเนินเป็นรูปกากะบาด คล้าย
กับเป็นมุขยื่นออกไปทั้ง ๔ ด้าน

ในวันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๕ หลังจาก
ได้ทำการตากถางเสร็จแล้ว ก็ได้เริ่มขุดเจาะ
เข้าไประหว่างมุขทางด้านทิศเหนือกับทิศ
ตะวันออกก่อน โดยขุดลอกดินที่ทับถมอยู่
บนเนินทางด้านนั้นออกไปจนหมด ได้พบศิลา
แลงซึ่งสลายตัวผุพัง ไม่เป็นแท่ง คงเป็น
เม็ดกรวดร่วน ๆ อัดกันแน่น เป็นเช่นนี้
ตลอดไปตั้งแต่ฐานเนินจนถึงยอดเนิน แม้จะ
ได้ขุดเจาะที่เชิงเนินโดยเจาะลึกลงไปจากพื้น
ระดับดินธรรมชาติประมาณ ๓๐ ซม. ก็คงพบ
ศิลาแลงผุพังเป็นเม็ดกรวดอย่างที่ได้พบเหนือ
ระดับพื้นดินธรรมชาติเช่นเดียวกัน

เมื่อได้ขุดลอกดินในระหว่างมุขด้าน
ตะวันออกกับด้านเหนือออกหมดแล้ว จึงได้
ขุดเจาะลงไปทางมุขด้านตะวันออก ทั้งนี้เพื่อ

สำรวจว่าจะมีศิลาแลงที่ก่อจากพื้นดินเป็นชั้น ๆ ขึ้นมาหรือไม่ หรือว่าจะมีสิ่งใดอยู่ใต้พื้นศิลาแลงลงไปบ้าง พอเจาะลึกลงไปประมาณ ๒๐ ซม. ก็หมดพื้นศิลาแลงที่สลายตัว พบหินที่ทุบแตกเป็นก้อนขนาดกว้างประมาณ ๑๕ ซม. ยาวประมาณ ๒๐-๒๕ ซม. หรือถ้าจะเทียบก็มีขนาดใกล้เคียงกับหินที่ใช้ทำพื้นถนนในปัจจุบันนี้ หินเหล่านี้ไม่ได้ก่อหรือวางเรียงซ้อนกันเป็นชั้น ๆ ขึ้นมา แต่อยู่ปนกับทรายเป็นจำนวนมาก จึงทำให้ทราบว่าเป็นดินสถานแห่งนี้คงจะก่อด้วยศิลาแลงเป็นกรอบนอก ข้างในเป็นโพรงแล้วนำหินกับทรายอัดลงไปให้เต็มโพรง กระทั่งให้แน่น เพื่อใช้ทำเป็นพื้นซึ่งยกสูงจากพื้นดินประมาณ ๑.๕๐ ม. แล้วปูศิลาแลงบนพื้นหินกับทรายที่กระทุ้งให้เรียบนั้นอีกชั้นหนึ่ง ต่อไปก็ก่อปราการขึ้นบนพื้นฐานนี้ ส่วนองค์ปราการนั้นได้พังทลายลงมาหมดแล้ว

เจ้าหน้าที่ได้ขุดตรวจดูตรงกลางเนินซึ่งมีผู้ลักลอบขุดไว้ก่อนที่กรมศิลปากรจะได้ทำการขุดค้น เมื่อขุดลึกลงไปประมาณ ๖ เมตร ก็พบซากศิระจะระเข้ากับกระดูกเท้าอยู่ตรงกลางหลุม มีทรายและหินขนาดเท่ากบหินที่ทำพื้นถนนทับถมอยู่ จึงได้เก็บซากศิระจะระเข้ากับกระดูกเท้าขึ้นมา แล้วขุดต่อลงไปอีกประมาณ ๒ ม. ก็พบฐานเทวรูปทำด้วยหินทราย ฐาน ๑ เป็นรูป ๔ เหลี่ยม ขนาดกว้างยาว ๑.๒๐ ม. สูง ๕๕ ซม. วางตะแคงอยู่ เมื่อได้นำฐานเทวรูปขึ้นจากหลุมแล้ว ก็ขุดต่อลงไปอีก

ประมาณ ๑ ม. จึงถึงพื้นดินธรรมดา ที่ตรงนี้เข้าใจว่าเดิมคงจะขุดเป็นหลุมกว้างแล้วเอาทรายกับหินกระทุ้งลงไปให้แน่น เจ้าหน้าที่ได้ขุดเขาออกไปทั้ง ๔ ทิศจากที่ ๆ พบฐานเทวรูปก็ไม่พบสิ่งใดอีก จึงเข้าใจว่าฐานเทวรูปที่พบนี้คงจะเป็นของที่ไม่ใช้แล้ว จึงนำมาทิ้งรวมลงไปกับหินและทรายเพื่อทำเป็นรากก่อนที่จะก่อปราการ เพราะถ้าไม่ทำรากให้แน่นแล้วปราการที่ก่อขึ้นไปอาจจะทรุดก็ได้

โบราณวัตถุที่ขุดพบ

ในระหว่างการขุดค้นได้พบหินทรายสีแสดหลายแท่ง แต่ละแท่งยาวประมาณ ๑.๕๐ ม. หนาและกว้าง ๔๕ ซม. บ้าง ยาวประมาณ ๑ ม. หนาและกว้าง ๕๐ ซม. บ้าง และยาวประมาณ ๑.๘๐ ม. หนาและกว้าง ๕๐ ซม. บ้าง ศิลาเหล่านี้ไม่ได้จำหลักลวดลายอย่างใด เข้าใจว่าจะเป็นกรอบและทับหลังประตูที่จะเข้าไปภายในองค์ปราการ กับได้พบกลีบขนุนปราการอันหนึ่งมีพระพุทธรูปประทับนั่งอยู่ในซุ้มเรือนแก้ว กลีบขนุนปราการนี้ทำด้วยหินทรายสีแสดเหมือนกัน

นอกจากศิลาแท่งใหญ่ ๆ และกลีบขนุนปราการแล้ว ยังได้พบพระกรพระโพธิสัตว์โลเกศวร ทำด้วยหินทรายสีแสดอีก ๕ กร ถือศมุคัมภีร์บ้าง ถือลูกประคำบ้าง ถือดอกบัวบ้าง กับพระบาทของพระโพธิสัตว์อีกคู่หนึ่งอยู่บนฐานพระบาทนี้ทำด้วยหินปูนสีเขียวและพระเศียรของพระโพธิสัตว์พระเศียรหนึ่งทำด้วยหินทรายสีแสด โดยเฉพาะพระบาทที่

ได้พบนี้จะคำนวณส่วนสูงตลอดทั้งองค์แล้ว
เข้าใจว่าจะสูงเพียง ๑ ม. ก็จะมีขนาดเล็กกว่า
คนธรรมดา ยังมีลวดลายปูนปั้นอีกหลายชั้น
ที่พบจมอยู่ในดิน โบราณวัตถุที่ได้พบที่ซาก
โบราณสถานที่จอมปราสาทนี้ล้วนแต่เป็นฝีมือ
ช่างสมัยลพบุรีทั้งสิ้น

สิ่งสำคัญที่ได้พบในการขุดค้นคราวนี้
ก็คือ รูปพระโพธิสัตว์โลเกศวรองค์ใหญ่* ทำ
ด้วยหินปูนสีเขียว ได้พบระหว่างมุขด้าน
ตะวันออกและด้านใต้ คงพบแต่ก่อนพระองค์
เท่านั้น ส่วนพระเศียรและพระกรซึ่งมี ๘ กร
และพระบาทได้หักหายไป เฉพาะท่อนพระ-
องค์ที่ขุดพบนั้นสูง ๑.๑๕ เมตร และเมื่อได้ขุด
พบท่อนพระองค์พระโพธิสัตว์นี้แล้ว เจ้าหน้าที่
ก็ได้ขุดตามไปทางมุขด้านใต้ เพื่อจะค้นหา
พระเศียร พระกร และพระบาทของพระโพธิ-
สัตว์ที่หักหายไป คงพบแต่ท่อนพระพาหาบาง
ส่วนเท่านั้น นอกนั้นหาไม่พบ เข้าใจว่าคง
จะมีผู้ลักลอบเอาไปเสียก่อนนานแล้วก็ได้
เจ้าหน้าที่ได้เขาสายเนินเรื่อยไปทางทิศตะวัน-
ตกก็ได้พบฐานพระพุทธรูปขนาดใหญ่ฐานหนึ่ง
เข้าใจว่าสำหรับรองพระโพธิสัตว์โลเกศวร ทำ
ด้วยหินทรายสีแดง กว้างยาว ๑.๓๕ ม. สูง
๔๕ ซม. กับฐานพระพุทธรูปขนาดเล็กอีก
ฐานหนึ่งทำด้วยหินทรายสีแดงเหมือนกัน กว้าง
ยาว ๖๐ ซม. สูง ๓๕ ซม.

โดยเฉพาะรูปพระโพธิสัตว์โลเกศวร
องค์ใหญ่ที่ขุดพบนี้ มีพระพุทธรูปองค์เล็ก ๆ
คือ พระอมิตาภะ ซึ่งเป็นพระพุทธรูปตามคติ

ทางพุทธศาสนาฝ่ายมหายานจำหลักติดไว้รอบ
พระอุระมีรูปร่างปรัชญาปารมิตา (นางปัญญา
บารมี) นั่งถือดอกบัวอยู่ที่นั้น พระองค์ของ
พระโพธิสัตว์ ๓ องค์ พระโพธิสัตว์แบบนี้
เรียกกันว่า พระโพธิสัตว์เปล่งรัศมี มีพบแต่ใน
ประเทศไทยกับประเทศกัมพูชาเพียง ๒ ประ-
เทศเท่านั้น โดยเฉพาะในประเทศไทยได้พบ
เพียง ๒ แห่ง คือที่ถ้ำคูหาสวรรค์ จังหวัดลพบุรี
แห่ง ๑ ได้พบ ๒ องค์ กับได้พบใหม่ที่จอม
ปราสาท อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี อีก
องค์หนึ่ง นับว่าเป็นของที่หายากมาก แม้ใน
ประเทศกัมพูชาก็ได้พบเพียงไม่กี่องค์

ลักษณะของพระโพธิสัตว์โลเกศวรแบบ
เปล่งรัศมีที่ขุดพบนี้ เป็นศิลปะขอมแบบบายน
ซึ่งเป็นศิลปะที่เกิดขึ้นในรัชสมัยของพระเจ้าชัย-
วรมันที่ ๗ แห่งกรุงกัมพูชา (พ.ศ. ๑๗๒๔ -
๑๗๖๒) หรือถ้าพบในประเทศไทย ก็เรียกว่า
ศิลปะสมัยลพบุรี ฝีมือจำหลักศิลานับว่าประณีต
งดงามและเป็นของที่หาได้ยากอย่างยิ่ง

กรมศิลปากรได้ถ่ายถอดรูปพระโพธิ-
สัตว์โลเกศวรแบบเปล่งรัศมีอย่างเดียวกันกับ
พระโพธิสัตว์โลเกศวรที่ขุดพบนี้ จากหนังสือ
Le Décor et la Sculpture Khmérs, Par Henri
Marchal พระโพธิสัตว์องค์ที่ปรากฏภาพใน
หนังสืออนั้น ในปัจจุบันไม่ได้อยู่ในประเทศ
กัมพูชา เนื่องจากฝรั่งเศสได้นำไปเก็บรักษาไว้
ณ พิพิธภัณฑ์กีเมต์ แห่งกรุงปารีส ประเทศ
ฝรั่งเศส กรมศิลปากรได้เสนอรูปมาเพื่อ
พิจารณาเปรียบเทียบพร้อมกับรายงานนี้ด้วย
แล้ว**

* รูปถ่ายในเรื่องพระโพธิสัตว์เปล่งรัศมี ของ ม.จ. สุภัทรดิศ ดิศกุล หน้า ๔๘

** รูปถ่ายหน้า ๔๐-๔๑

รูปร่างของซากโบราณสถานที่เรียกว่า จอมปราสาทนี้ เมื่อได้ขุดกลางและขุดลอกดิน ที่กองทับถมอยู่ออกไปส่วนหนึ่งแล้ว จึงพอจะ สันนิษฐานได้ว่า เดิมคงจะสร้างฐานปรางค์ขึ้น ไปสูงประมาณ ๑.๕๐ ม. แล้วสร้างปรางค์องค์ ใหญ่ไว้ตรงกลาง ก่อมุขยื่นออกไปทั้ง ๔ ทิศ ทัวปรางค์ก่อด้วยศิลาแลง กรอบประตูและ ทับหลังประตูตลอดจนกลีบขนุนปรางค์ทำด้วย หินทรายสีแกง และองค์ปรางค์คงจะฉาบปูน และปั้นลวดลายประกอบ เพราะได้พบลวดลาย ปูนปั้นจมอยู่ในดินหลายชั้น ภายในปรางค์คง จะใช้เป็นที่ประดิษฐานพระโพธิสัตว์โลเกศวร คือ พระโพธิสัตว์แบบเปล่งรัศมีที่ขุดพบ ส่วน ตามมุขนั้นคงจะประดิษฐานพระโพธิสัตว์องค์ เล็กมุขละองค์ แต่องค์พระโพธิสัตว์ที่ประดิษ ฐานตามมุขนั้น ยังหาไม่พบ คงพบแต่พระกร กับพระบาทเท่านั้น

งานที่ควรดำเนินต่อไป

โบราณวัตถุที่ได้พบในการขุดแต่งคราว นี้ ส่วนมากขุดพบทางด้านทิศใต้ของจอม ปราสาท เพราะทางด้านทิศใต้ นั้นได้ขุดลึกลง ไปถึงพื้นระดับดิน ส่วนด้านทางทิศเหนือ นั้น ได้เปิดหน้าดินออกไปเพียงครึ่งหนึ่ง ขุดเขา เพื่อหาชั้นของศิลาแลงแล้วขุดเวียนไปทางด้าน ทิศตะวันออกและทางด้านทิศใต้ โดยเฉพาะ ด้านทางทิศใต้ นั้นได้ขุดแต่งตลอดทั้งด้าน ส่วน ทางด้านทิศตะวันตกนั้นยัง ไม่ได้เปิดหน้าดิน และยังไม่ได้ขุดค้น

การขุดแต่งซากโบราณสถานที่จอม ปราสาทนี้ได้เริ่มลงมือขุดกลางและขุดแต่ง ตั้งแต่วันที่ ๑๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๕ จนถึงวันที่ ๓ พฤษภาคม จึงได้ขนเครื่องมือและเครื่องใช้ กลับ และได้ขุดแต่งเสร็จเพียงด้านเดียว ยัง คงเหลืออีก ๓ ด้าน ซึ่งสมควรจะได้ขุดแต่ง และขุดค้นต่อไป ถึงแม้ว่าจะยังไม่มีโอกาสขุด แต่งในปี พ.ศ. ๒๕๑๐ ก็ดี กรมศิลปากรก็เห็น ว่าควรสงวนไว้เพื่อประโยชน์ในการศึกษาทาง โบราณคดี และจะได้ทำรั้วล้อมรอบและถาก ถางต้นไม้ไม่ให้ขึ้นรกรุงรังต่อไป

การสำรวจและทำแผนผังเมืองโบราณ

ในระหว่างการขุดแต่งและขุดค้นซาก โบราณสถานที่จอมปราสาทนั้น นายตรี อมาตยกุล หัวหน้ากองวรรณคดีและประวัติ ศาสตร์กับ นายจำรัส เกียรติก้อง ช่างศิลปเอก กองโบราณคดี ได้ออกสำรวจในบริเวณรอบ ซากโบราณสถานที่จอมปราสาท และรอบ บริเวณสระโกสินารายณ์ ทั้งนี้ เพื่อตรวจว่า จะมีซากโบราณสถานอยู่ ณ ที่ใดอีกบ้าง ได้ พบเจดีย์ก่อด้วยอิฐทั้งในและนอกกำแพงเมือง แต่ได้ถูกขุดทำลายเหลือแต่ฐานหลายองค์ กับ ได้พบคันดินซึ่งเป็นกำแพงเมืองโบราณ สูงจาก ระดับดินขึ้นไปประมาณ ๖๐ ซม. กว้างประ- มาณ ๑๐ ม. เป็นแนวยาวไปจนจดสระโกสิ นารายณ์ คันดินนี้มีอยู่ ๓ ด้าน อีกด้านหนึ่ง คือ ด้านทางทิศตะวันตกซึ่งอยู่ใกล้ทางรถไฟสาย กาญจนบุรีนั้น หาซากคันดินไม่พบ เข้าใจว่า คงจะถูกทำลายเมื่อคราวที่กองทหารญี่ปุ่นได้ทำ

ทางรถไฟแยกจากหนองปลาตุก ไปยังจังหวัดกาญจนบุรีก็ได้ ส่วนด้านทางทิศใต้ นั้น แม้จะยังมีแนวคันดินปรากฏอยู่ก็ดี แต่ได้ถูกราษฎรเคลื่อนทำเป็นไร่อ้อยไปเสียแล้วประมาณ ๓๐๐ ม. คูเมืองก็ดินเขินและราษฎรได้ทำเป็นไร่เป็นนาไปหมด ภายในกำแพงเมืองมีสระน้ำหลายสระ เช่น สระนาค สระจระเข้ สระจอก สระแก้ว และสระมังกร ส่วนสระโกสินารายณ์นั้นเป็นสระใหญ่อยู่นอกกำแพงเมือง ขอบสระติดกับกำแพงเมืองทางด้านเหนือ โดยเฉพาะสระจอก สระแก้ว และสระมังกรนั้นดินเขินลงมีน้ำขังเป็นแอ่งเล็ก ๆ เฉพาะในฤดูฝนเท่านั้น บางสระ เช่น สระนาคมีลำคลองเล็กๆ ขุดแยกจากแม่น้ำแม่กลองมาลงในสระ ตัวเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยม ไม่ใหญ่โตนัก เพราะเท่าที่ได้วัดตรวจสอบดู ปรากฏว่าส่วนกว้างและส่วนยาวมีเพียงด้านละ ๕๖๐ ม. เท่านั้น โดยเฉพาะโบราณสถานที่เรียกว่า จอมปราสาทนั้นตั้งอยู่ในกำแพงเมืองก่อนไปทางกำแพงเมืองด้านเหนือ*

เมืองโบราณแห่งนี้เท่าที่ได้สอบถามชาวบ้านในบริเวณนั้น ก็ไม่มีผู้ใดทราบชื่อแน่นอน บางคนก็บอกว่าชื่อเมืองโกสินารายณ์เหมือนกับชื่อสระใหญ่ที่อยู่นอกกำแพงเมือง แต่เมืองโบราณที่ทิ้งร้างไปนานหลายร้อยปี มักจะหาชื่อที่แน่นอนไม่ค่อยได้ ที่ราษฎรมาตั้งชื่อกันขึ้นใหม่นั้นก็ตั้งตามสิ่งสำคัญที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันหรือตั้งตามชื่อของสิ่งที่แวดล้อมอยู่ใน

บริเวณใกล้เคียงนั้น มิใช่เป็นชื่ออันแท้จริงที่ใช้เรียกขานกันในสมัยที่เมืองนั้นยังไม่ร้าง

ปัญหาจึงมีอยู่ว่าเมืองที่พบใหม่นี้มีชื่อว่าอย่างไรและเป็นเมืองในสมัยไหน เท่าที่ราษฎรและกรมศิลปากรได้ขุดพบโบราณวัตถุนั้น ปรากฏว่าเป็นศิลปในสมัยลพบุรีทั้งนั้น เพราะฉะนั้น จึงอาจกำหนดได้ว่าเมืองนี้ต้องเป็นเมืองในสมัยลพบุรี (พ.ศ. ๑๕๐๐ - ๑๘๐๐) การที่จะกำหนดชื่อของเมืองนี้ให้แน่ชัดลงไปว่าชื่อเมืองอะไรนั้น ในขณะนี้ยังไม่สามารถที่จะทำได้ แต่อาจใช้ศิลาจารึกภาษาสันสกฤตที่ปราสาทพระขรรค์ในประเทศกัมพูชา ซึ่งจารึกในรัชกาลของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ (พ.ศ. ๑๗๒๔ - ๑๗๖๒) เป็นเครื่องสันนิษฐานไปพลางก่อน คือ

ข้อความจารึกหลักนั้นกล่าวสรรเสริญพระโพธิสัตว์โลกेश্বরและนางปรัชญาปารมิตา กล่าวถึงราชสกุลวงศ์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ กล่าวสกุติพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ตลอดจนสิ่งที่พระองค์ทรงสร้างขึ้นในราชธานีและตามหัวเมืองต่างๆ มีสร้างพระโพธิสัตว์โลกेश্বর พระพุทธรูปศักดิ์ พระพุทธรูปปติศวร รูปพระรัตนตรัย พระชัยพุทธมหานาถ สร้างถนนและที่พักคนเดินทางจากเมืองยโสธรปุระซึ่งเป็นราชธานีไปยังเมืองต่างๆ เมืองเหล่านั้นมีชื่อเป็นภาษาสันสกฤตทั้งนั้น

มีเมืองในกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาหลายเมืองที่ในปัจจุบันยังมีชื่อคล้ายกับชื่อเมืองที่พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ โปรดให้นำพระชัยพุทธมหานาถ

* คู-แผนผังจอมปราสาทบริเวณสระโกสินารายณ์ ฯ หน้า ๖๐

ไปประดิษฐาน คือ เมืองลโวทยะปุระ (คือเมืองละโว้หรือลพบุรี มีปรางค์สามยอดซึ่งเป็นศิลปขอมแบบบายน) สุวรรณปุระ (คือเมืองสุพรรณบุรี ได้ค้นพบพระพุทธรูปแบบขอมในศิลปบายน) ศัมพูกปัฏฐนะ (เข้าใจว่าจะเป็นเมืองที่บริเวณสระโกสินารายณ์ ที่อำเภอบ้านโป่ง) ชัยราชบุรี (คือ เมืองราชบุรี มีปรางค์ขอม มีพระพุทธรูปปางสมาธิในเรือนแก้วตั้งอยู่เป็นแนวนับหลังกำแพงเหมือนปราสาทบันทายกเดียที่พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ทรงสร้างที่เมืองยโสธรปุระ ในประเทศกัมพูชา) ศรีชัยสิงหบุรี (คือเมืองสิงห์ในเขตจังหวัดกาญจนบุรี มีปราสาทขอมกับมีซากทวารบาลซึ่งเป็นศิลปแบบบายนวางทั้งอยู่หน้าปราสาท) ศรีชัยวัชรบุรี (คือเมืองเพชรบุรี มีปราสาทหินที่วัดกำแพงแดง ซึ่งเป็นศิลปขอมแบบบายน)*

เมืองต่าง ๆ ที่พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ โปรดให้นำพระชัยพุทธมหานาคไปประดิษฐานเท่าที่ปรากฏในศิลาจารึกที่ปราสาทพระขรรค์ มีรวมทั้งสิ้น ๒๓ เมืองด้วยกัน เมืองอื่นๆ นอกจากที่ได้กล่าวนามมานี้ ยังไม่สามารถจะสอบได้ว่าเป็นเมืองใด แต่เมืองศัมพูกปัฏฐนะนั้นในจารึกใส่ชื่อไว้ในระหว่างเมืองสุวรรณปุระและเมืองชัยราชบุรี เท่าที่ได้ตรวจดูเมืองโบราณต่าง ๆ ในบริเวณนี้ มีเมืองนครปฐม เมืองกำแพงแสน และเมืองอู่ทอง ก็ไม่เห็นมีเมืองใดที่จะมีโบราณสถานฝีมือขอมเลย คงได้

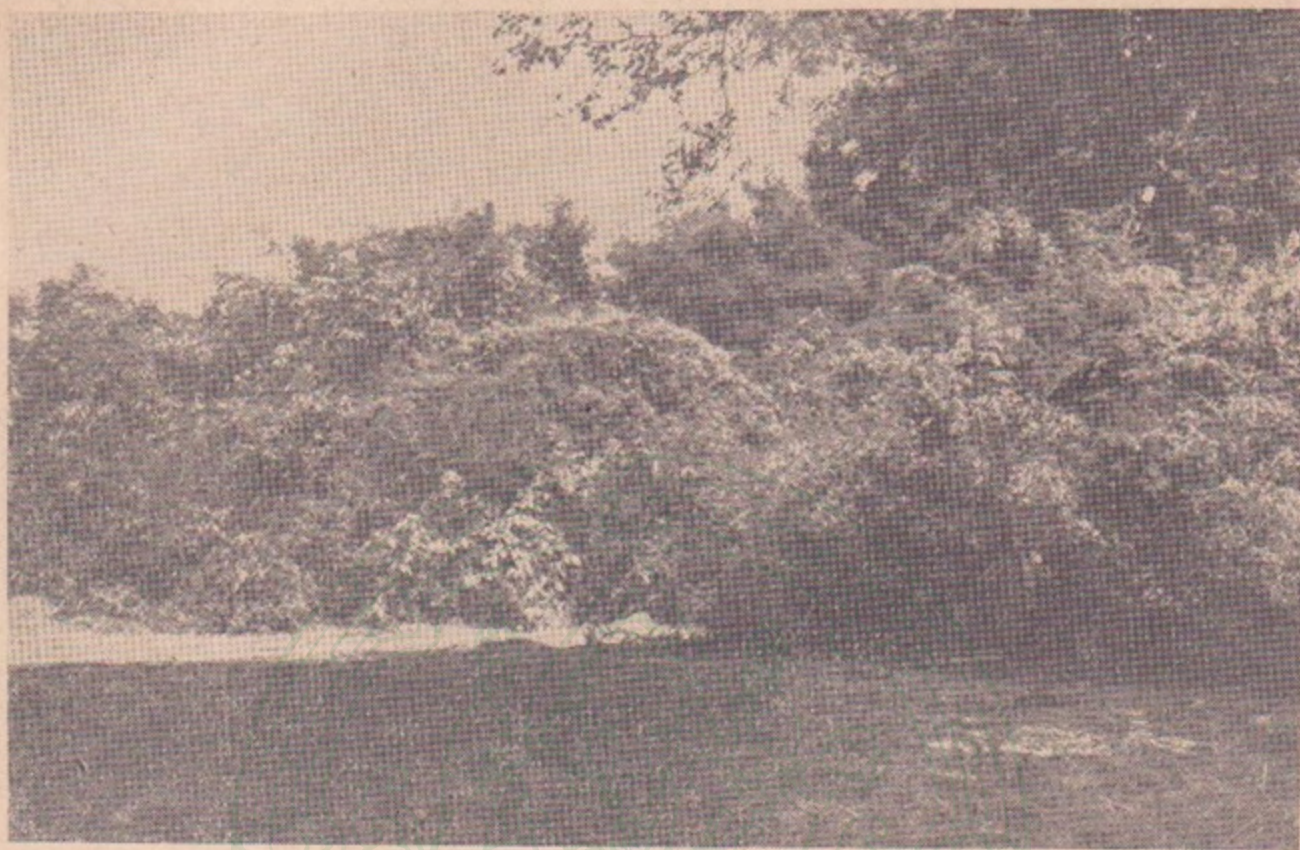
พบแต่ในเมืองที่บริเวณสระโกสินารายณ์ อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี นี้เท่านั้น และโบราณวัตถุที่ขุดพบนั้นก็ปรากฏว่าเป็นศิลปขอมแบบบายน เหมือนอย่างที่เราสร้างในรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ จึงสันนิษฐานได้ว่า เมืองศัมพูกปัฏฐนะที่มีชื่อปรากฏในศิลาจารึกที่ปราสาทพระขรรค์นั้น อาจจะตรงกับเมืองที่บริเวณสระโกสินารายณ์นี้ก็ได้

ผลที่ได้รับ

การขุดแต่งและขุดค้นที่จอมปราสาทในบริเวณสระโกสินารายณ์ อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรีนี้ ทำให้ได้ความรู้ในเรื่องศิลปสมัยลพบุรีและความรู้เรื่องอายุของเมืองโบราณที่ได้พบ โดยเฉพาะองค์พระโพธิสัตว์โลเกศวรแบบเปล่งรัศมีก็เป็นของแปลกและหายาก แม้ในปัจจุบันนักปราชญ์ทางโบราณคดีก็ยังไม่สามารถลงความเห็นได้ ว่าการทำพระพุทธรูปองค์เล็ก ๆ ประกอบด้วยรูปนางปรัชญาปารมิตาไว้รอบองค์พระโพธิสัตว์นั้น มีความหมายอย่างใดแน่ อาศัยโบราณวัตถุสถานที่ได้สำรวจและขุดพบนี้ จึงอาจเป็นประโยชน์ในการศึกษาและค้นคว้าให้ทราบเรื่องราวของบ้านเมืองในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาได้ว่าเคยเจริญรุ่งเรืองมาแล้วเพียงใด โดยนับย้อนถอยหลังไปในสมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๕ - ๑๘ ก่อนสมัยที่ไทยได้สร้างกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี.

* ดู-แผนที่สังเขปแสดงที่ตั้งเมืองโบราณในประเทศไทย ฯ หน้า ๔๕

ภาพการสำรวจและขุดแต่งโบราณสถาน ๑

เจดีย์จอมปราสาท ก่อนขุดแต่ง

การขุดแต่งบนฐานหน้ามุขด้านทิศตะวันออกของเจดีย์จอมปราสาท

องค์พระโพธิสัตว์ ทำด้วยหินสีเขียว ขุดพบด้านหน้ามุขทิศใต้

ฐานพระโพธิสัตว์ ขุดพบด้านหน้ามุขทิศใต้

แผนที่สังเขปแสดงที่ตั้งเมืองโบราณในประเทศไทย
ตามจารึกปราสาทพระขรรค์ เมืองพระนคร ประเทศกัมพูชา

พระโพธิสัตว์เปล่งรัศมี

ม.จ. สุกัทรดิศ ดิสกุล ทรงแปล

จากบทความเรื่อง พระโพธิสัตว์โลเกศวร ในแหลมอินโดจีน (*Lokeçvara en Indochine*)
ของ ศาสตราจารย์ หลุยส์ ฟิโนต์ (*Louis Finot*) ในหนังสือการศึกษาเกี่ยวกับทวีปเอเชีย
(*Etudes Asiatiques*) เล่มที่ ๑ ค.ศ. ๑๙๒๕ หน้า ๒๔๒ — ๒๔๔

การเปล่งรัศมีนี้ไม่ได้มีอยู่แต่เฉพาะ
พระโพธิสัตว์โลเกศวรเท่านั้น แต่ก็เป็นที่ยอมรับ
กันว่าเป็นของพระองค์โดยเฉพาะ ตำราต่าง ๆ
ได้กล่าวถึงการเปล่งรัศมีนี้ และประติมากรรม
ก็ประติมากรรมขึ้นตามตำราเหล่านั้น จากคัมภีร์
ภควัทพุหะ เทวคา ๑๒ องค์ก็ออกมาจาก
พระองค์ ของพระโพธิสัตว์บัทมปาตี คือ
พระพรหม พระนารายณ์ พระมหาเทพ
พระอินทร์ พระวรุณ พระยม พระพาย
พระอาทิตย์ พระจันทร์ พระปฤติวี (แผ่นดิน)
พระสรวิติและพระลักษมี ถ้าประพันธ์ที่แต่ง
เป็นฉันทลักษณ์ได้กล่าวไว้ว่า “พระพรหมได้
เสด็จออกมาระหว่างพระพาหาของพระองค์
พระอาทิตย์และพระจันทร์จากพระเนตร ๒
ข้าง พระพายจากพระโอษฐ์ พระสรวิติจาก
พระทนต์ พระวรุณจากพระอุทร พระลักษมี
จากพระขานทั้งสอง พระปฤติวีจากพระบาท
น้ำจากพระนาภี พระอินทร์และเหล่าเทวดา
จากรากพระเกษา” คัมภีร์ภควัทพุหะยัง
กล่าวอีกว่า “ในชุมพระโลมาแต่และชุมของ
พระองค์นั้น มีกนธรรพอยู่เป็นจำนวนพัน อีก
ชุมหนึ่งก็มีฤษีอยู่เป็นจำนวนล้าน” ผู้ที่ออกมา

จากพระโพธิสัตว์นี้ไม่ได้มีแต่เฉพาะเทวคา
กนธรรพและฤษีเท่านั้น แม้แต่พระพุทธเจ้า
เองก็เสด็จออกมาด้วย ภายใต้รูปพระสิงหนาท
โลเกศวร พระองค์ก็เปล่งรัศมีเป็น “พระ-
ศตาคต ๕ พระองค์” จากคัมภีร์อมิตายูรยาน
สูตร ประภาณทัฬหะที่ล้อมรอบพระเศียรพระ-
โพธิสัตว์โลเกศวรก็ประกอบด้วย พระพุทธรูป
๕๐๐ พระองค์ แต่ละองค์แวดล้อมด้วย
พระโพธิสัตว์ ๕๐๐ องค์ และ พระโพธิสัตว์แต่ละ
องค์ก็ยังมีแวดล้อมด้วยหมู่เทวดาเป็นจำนวน
มากอีก

ประติมากรรมสัมฤทธิ์เนปาลในพิพิธ-
ภัณฑสถานแห่งชาติของ อลิซ เกตตี้ (*Alice Getty*)
แสดงการเปล่งรัศมีเป็นรูปก้านบัวที่ออกมาจาก
ส่วนต่างๆ ขององค์พระโพธิสัตว์โลเกศวร
ก้านเหล่านั้นต่างก็มีดอกบัวบานอยู่ที่ปลายและ
มีบุคคลกำลังนั่งอยู่ข้างบน จากพระบาทซ้าย
ของพระโพธิสัตว์ก็มีพระยานาคออกมา จาก
พระบาทขวาอาจเป็นแผ่นดิน จากพระโอษฐ์เป็น
ผู้กตพิณ จากพระเศียรมีบุคคล ๒ คนกำลังนั่ง
ซึ่งอาจเป็นพระศรีสากยมุนีและพระอมิตาภะ
สำหรับรูปบุคคลอื่นๆ เราไม่อาจตีความหมายได้

รูปที่มีรัศมีเหล่านี้อาจล้อมรอบรูปพระโพธิสัตว์ตรงกลางเป็นวงรูปไข่ ก็คือประกอบขึ้นด้วยวงกลมเล็กๆ ๑๑ วง (ดูรูปหน้า ๔๔) คล้ายกับรูปพระโพธิสัตว์ รูปที่ ๑ ณ ปราสาทบันทายฉมาร์ ในประเทศกัมพูชา จิตรกรรมแผ่นหนึ่งในพิพิธภัณฑ์ส่วนตัวของฮอดจ์สัน (Hodgson) ก็แสดงรูปพระโพธิสัตว์โลเกศวรเปล่งรัศมีออกมา ๑๑ สาย เช่นเดียวกัน

การนิยมทำรูปพระโพธิสัตว์เปล่งรัศมีเช่นนี้ทำให้เข้าใจประติมากรรมอันแปลกประหลาด ซึ่งค้นพบบ่อยๆ ในประเทศกัมพูชาได้ ประติมากรรมเหล่านี้สลักจากหินหรือหล่อด้วยสัมฤทธิ์ เป็นรูปพระโพธิสัตว์ปกคลุมไปด้วยบุคคลเล็กๆ คล้ายกับว่าเป็นเสื้อเกราะและเกราะแต่ละท่อนนั้นก็คือภาพบุคคลเล็กๆ นั้นเอง

ประติมากรรมแบบนี้ที่สำคัญก็คือประติมากรรมศิลาซึ่งค้นพบที่ปราสาทพระธกกล ปราสาทตาพรหม (แคว้นบาติ) และตอนเหนือในประเทศกัมพูชา อีก ๒ องค์ค้นพบในบริเวณเมืองพระนครหลวงใกล้กับโบราณสถานเลขที่ ๕๘๖ และปัจจุบันรักษาอยู่ที่คลังโบราณวัตถุใกล้กับปราสาทบายน นอกจากนี้ ก็มีอีกองค์หนึ่งซึ่งค้นพบในประเทศจัมปา แต่เป็นรูป

พระโพธิสัตว์โลเกศวรของขอม นอกไปจากประติมากรรมศิลาแล้ว ก็ยังมีประติมากรรมสัมฤทธิ์ขนาดเล็กแบบเดียวกันอีก ๒ รูป รูปหนึ่งอยู่ที่พระราชวังกรุงพนมเปญ อีกรูปหนึ่งอยู่ที่โบสถ์พราหมณ์ ณ กรุงเพท * ประติมากรรมเหล่านี้ล้วนมีเศียรเดียว ๘ กร และมีพระธยานิพุทธอยู่บนพระเกศา ประติมากรรมสัมฤทธิ์ที่กรุงพนมเปญทรงถือสิ่งต่างๆ อย่างสมบูรณ์คือ วัชร อังกุศ หนังสือ สังข์ (?) จักร ลูกประคำ หม้อน้ำมนต์ และ คาบ

รูปพระโพธิสัตว์โลเกศวรอันแปลกประหลาดเช่นนี้ อาจอธิบายได้อย่างง่าย ๆ ถ้าเอาไปเปรียบกับพระโพธิสัตว์รูปที่ ๔ ณ ปราสาทบันทายฉมาร์ ภาพสลักนูนต่ำที่ปราสาทบันทายฉมาร์แสดงถึงบุคคลที่ออกมาจากพระโพธิสัตว์เป็นเสมือนประภาณพลที่ออกมาจากองค์ของพระโพธิสัตว์ ประติมากรรมลอยตัวย่อมไม่มีพื้นหลังที่จะแสดงรูปเหล่านี้ เหตุนี้จึงสลักเรียงไว้บนองค์พระโพธิสัตว์เอง ซึ่งความจริงก็ถูกต้องตามตำราที่กล่าวมาแล้วว่า “ในทุกขุมพระโลมาของพระโพธิสัตว์” ประติมากรเองก็พยายามที่จะใช้ภาพเล็กๆ เหล่านี้ประดับ แม้แต่นิ้วพระบาทของพระโพธิสัตว์ ซึ่งดูคล้ายกับว่าเป็นหัวแหวน.

* ปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑ์ส่วนตัวของ นาย เอ.บี. กริสโวลต์ ณ สหรัฐอเมริกา (ผู้แปล)

พระโพธิสัตว์เปล่งรัศมี

พบที่จอมปราสาท บริเวณสระโกสินารายณ์ อ. บ้านโป่ง จ. ราชบุรี

(ด้านหน้า)

(ด้านหลัง)

พระโพธิสัตว์โลกेश্বরเปล่งรัศมี
ศิลปะขอมแบบบาเยน ค้นพบในประเทศกัมพูชา

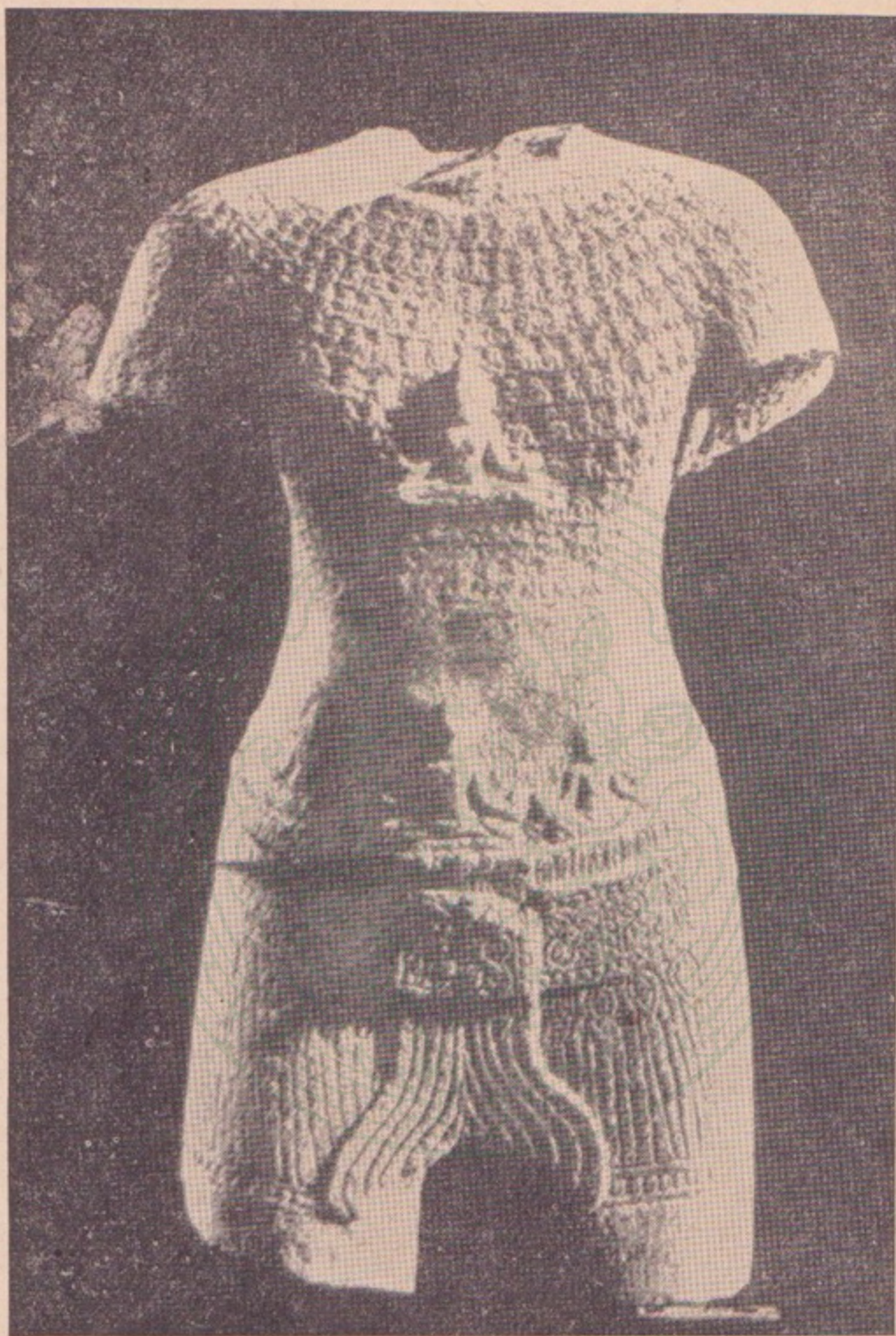

พระโพธิสัตว์เปล่งรัศมี

๑๑ สาขา ศิลปะเนปาล

ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติของ Alice Getty

พระโพธิสัตว์เปล่งรัศมี ศิลปขอมแบบบาชน
ที่พิพิธภัณฑ์ กีเมต์ กรุงปารีส

ภาพวาด

พระโพธิสัตว์เปล่งรัศมี แสดงส่วนสมบุรณ์

ในหนังสือ Le Décor et la Sculpture Khmères ของ นายองรี มาร์ชาล

ศิลาจารึกปราสาทพระขรรค์ ของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗

ม.จ. สุภัทรดิศ ดิศกุล ทรงนิพนธ์

หลังจากการอธิบายเรื่อง “ลุ่มน้ำ
เจ้าพระยาในสมัยโบราณ” ของชุมนุมศึกษา
วัฒนธรรม-โบราณคดี ณ ห้องพระโรงวังท่าพระ
คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร เมื่อ
วันที่ ๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๙ แล้ว ก็คงจะมีผู้
อยากทราบเรื่องราวเกี่ยวกับศิลาจารึกปราสาท
พระขรรค์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ มหาราช
องค์สุดท้ายแห่งประเทศกัมพูชากันมากขึ้น
ข้าพเจ้าจึงขอย่อใจความจากเรื่องจารึกปราสาท
พระขรรค์ในบริเวณเมืองพระนคร (*La stèle du
Prah Khan d'Ankor*) ของศาสตราจารย์ ยอร์ช
เซเคส์ ตีพิมพ์ในวารสารแห่งสำนักฝรั่งเศส
ปลายบูรพทิศ (*Bulletin de L'Ecole Française
d'Extrême-Orient*) เล่มที่ ๔๑ ค.ศ. ๑๙๕๑
(พ.ศ. ๒๔๙๔) มาลงไว้ดังต่อไปนี้

จารึกหลักนี้นาย ม. แกลซ (*M. Glaize*)
ได้ค้นพบ ณ ปราสาทพระขรรค์ในบริเวณเมือง
พระนคร ประเทศกัมพูชา เมื่อวันที่ ๑๓
พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๘๒ เป็นศิลาจารึกแท่ง
สี่เหลี่ยมจัตุรัส มีลายลวดบัวอยู่บนฐาน และมี
ลายดอกบัวสลักอย่างคร่าว ๆ อยู่บนยอด
จารึก ณ ปราสาทพระขรรค์คล้ายกับจารึกที่
ปราสาทตาพรหมมาก และมีขนาดใกล้เคียง

กันคือสูง ๑.๘๕ เมตร กว้างก้นละ ๕๘ เซน-
ติเมตร จารึกมีอยู่ ๗๒ บรรทัด บนแต่ละด้าน
ใช้ตัวอักษรรูปเหลี่ยมซึ่งเป็นลักษณะตัวอักษร
สมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ จารึกโดยทั่วไปยังคง
อยู่ดี เว้นแต่บนด้านที่ ๓ ซึ่งมีลบเลือนไปบ้าง
จารึกนี้เป็นภาษาสันสกฤตมีทั้งสิ้น ๑๗๙ บท
แต่งเป็นมาตราฉันทต่าง ๆ กัน ๗ มาตรา

จารึก ๑๘ บทแรกคล้ายกับจารึกที่
ปราสาทตาพรหม คือบทที่ ๑-๓ สรรเสริญ
พระรัตนตรัย บทที่ ๔ สรรเสริญพระโพธิสัตว์
โลเกศวร และบทที่ ๕ สรรเสริญนางปรัชญา-
ปารมิตา บทที่ ๖-๑๘ กล่าวถึงราชสกุลวงศ์
ของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ซึ่งมีผิดเพี้ยนไปจาก
ศิลาจารึกปราสาทตาพรหมแต่เพียงเล็กน้อย

ตั้งแต่บทที่ ๑๙-๓๑ ก็เป็นคำสรร-
เสริญพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ซึ่งผิดแผกไปจาก
จารึกปราสาทตาพรหมบ้าง บทที่ ๒๑ กล่าว
สรรเสริญความสามารถของพระองค์ในด้าน
อักษรศาสตร์ บทที่ ๒๘ กล่าวถึง นโยบาย
การเมืองด้วยการเสกสมรส คือกล่าวว่า “สำ-
หรับผู้ซึ่งพระองค์ได้พระราชทานความมั่งคั่ง
ให้แล้ว พระองค์ก็ได้พระราชทานราชธิดาผู้
เลอโฉมให้สมรสด้วย” (*มิใช่ส่งพระราชธิดา*

ไปครองเมืองต่าง ๆ ดังที่มีบางท่านเข้าใจ) เราจะเห็นว่านโยบายการเมืองเช่นนั้นได้กระทำสืบต่อมาในประเทศกัมพูชา ดังข้อความในศิลาจารึกกรุงสุโขทัยหลักที่ ๒ ว่า “เมื่อก่อนผีฟ้าเจ้าเมืองศรีโสธรปุระ ให้ลูกสาวชื่อนางสีขรมหาเทวีกกับขันไชยศรี ให้นามเกียรแก่พ่อขุนผาเมือง” ในปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๙ พระเจ้าฟ้างุ้มแห่งอาณาจักรลานช้างก็ได้เสกสมรสกับเจ้าหญิงขอมคือ นางยอกแก้ว

จารึกบทที่ ๒๙ เริ่มกล่าวถึงสิ่งซึ่งพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ได้ทรงสร้าง คือเทวรูปพระศิวนาฏราชหล่อด้วยทองคำ ๒ องค์ (บทที่ ๓๐) พระรูปพระราชบิดาของพระองค์ (บทที่ ๓๑) และพระราชทานหมู่บ้าน ๑๓,๕๐๐ แห่งแก่ธรรมราช (บทที่ ๒๒) พระธรรมราชนั้นก็หมายถึงพระยมนั่นเอง และแสดงให้เห็นว่ากิจกรรมที่พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ทรงบำเพ็ญนี้เกี่ยวกับผู้ที่ตายไปแล้ว

ข้อความดังกล่าวอาจทราบได้จากบทที่ ๓๒-๓๔ บทที่ ๓๒ กล่าวว่าบนพื้นที่ซึ่งพระองค์ได้ทรงรပ်ฟุ้งมีชัยข่านะ (ชัยศรี) พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ก็ได้ทรงสร้างเมืองซึ่งมีนามเช่นเดียวกันว่า นครชัยศรี บทที่ ๓๓ กล่าวเพิ่มเติมว่าในขณะที่เมืองประยาก (ฮัลลาฮาบาค) ในประเทศอินเดีย ศักดิ์สิทธิ์เพราะมีแม่น้ำคงคาและยมุนามาบรรจบกัน เมืองชัยศรีก็อยู่ใกล้น้ำถึง ๓ แห่ง ซึ่งอุทิศถวายแด่ พระพุทธองค์ พระศิวะ และ พระวิษณุ ตามลำดับ เราอาจสรุปได้ว่าเมืองชัยศรีนี้ก็ือปราสาทพระ-

ขรรค์ ซึ่งเป็นสถานที่ค้นพบจารึกนั่นเอง ที่เป็นเช่นนั้นเพราะเหตุว่าในสมัยโบราณคำว่า “ชัยศรี” ก็เป็นนามของพระขรรค์ (ดาบ) อันศักดิ์สิทธิ์ และเลยทำให้เมืองนครชัยศรีมีนามว่าเมือง (ปราสาท) พระขรรค์ไป

สำหรับน้ำ ๓ แห่งที่อุทิศถวายแด่พระศิวะ พระวิษณุ และพระพุทธองค์ตามลำดับ ตลอดจนอยู่ใกล้กับเมืองนครชัยศรี ศาสตราจารย์ เซเคส์ กล่าวว่างค์ได้แก่สระที่อยู่ล้อมรอบเมืองพระนคร คือสระบารายตะวันตกซึ่งตรงกลางมีปราสาทแม่บุญประคิษฐาน ศิวลึงค์ อุทิศถวายแด่พระศิวะ สระบารายตะวันตกตรงกลางได้ค้นพบเทวรูปพระนารายณ์บรรทมสินธุ์สัมฤทธิ์ขนาดใหญ่ อุทิศถวายพระวิษณุ สำหรับสระที่ ๓ ก็คงเป็นสระที่สร้างปราสาทนาคพันขึ้นตรงกลาง เป็นศาสนสถานในพุทธศาสนา หรือสระสงฆ์ คือสระที่อยู่ใกล้ปราสาทบันทายกเคีย อันเป็นศาสนสถานทางพุทธศาสนาที่สร้างขึ้นก่อนปราสาทพระขรรค์

ส่วนการรပ်ฟุ้งที่พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ทรงมีชัยข่านะ (ชัยศรี) ก็คงได้แก่การรပ်ฟุ้งกับกองทัพจามนั่นเอง พวกจามได้เข้ามารุกรานประเทศกัมพูชาและยึดเมืองพระนครไว้ได้ ใน พ.ศ. ๑๗๒๐ ต่อมาพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ก็ทรงปราบปรามได้และได้เสด็จขึ้นเสวยราชย์ ใน พ.ศ. ๑๗๒๔

จารึกบทที่ ๓๔ กล่าวว่าในมหาศักราช ๑๑๑๓ คือ พ.ศ. ๑๗๓๔ พระเจ้าชัยวรมัน ที่ ๗

ได้ทรงกระทำพิธีเบิกพระเนตรรูปพระโพธิสัตว์
โลกेश্বর อันทรงนามว่าชัวยรเมศวร เป็นพระ
รูปฉลองพระองค์ของพระราชบิดาของพระ
องค์ จารึกบทนี้ทำให้เราทราบถึงการประติษ-
ฐานประติมากรรมสำคัญ ณ ปราสาทพระขรรค์
และทำให้ทราบว่าในปีนั้นอย่างน้อยที่สุดปรา-
สาทหลังกลางก็คงสร้างสำเร็จแล้ว ประติมา-
กรรมรูปนี้เป็นรูปฉลองพระองค์ของพระเจ้า
ธรณินทรวรมันที่ ๒ พระบิดาของพระเจ้าชัวยร-
มันที่ ๗ ภายใต้อัฒจันทร์พระโลกेश্বর แต่พระ
นามของรูปนี้คือ ชัวยรเมศวร ก็ไม่ใช่พระนาม
ของพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ ๒ แต่เป็นพระ
นามของพระเจ้าชัวยรมันที่ ๗ ที่ยังดำรงพระ
ชนม์อยู่ อย่างไรก็ดี เราก็อาจกล่าวได้ว่า
ปราสาทพระขรรค์นี้สร้างขึ้นเป็นที่ระลึกลวดย
แก่พระเจ้าธรณินทรวรมันที่ ๒ ผู้สิ้นพระชนม์
ไปแล้ว

เราได้ทราบมาแล้วถึงพระรัตนตรัยแบบ
มหายาน คือ พระพุทธรองค์ พระโพธิสัตว์
โลกेश্বর และนางปรัชญาปารมิตา ปราสาท
ตาพรหมที่พระเจ้าชัวยรมันที่ ๗ ทรงสร้างได้
ประติษฐานรูปฉลองพระองค์พระมารดาของ
พระองค์ในรูปลักษณะนางปรัชญาปารมิตา เมื่อ
ปราสาทพระขรรค์ประติษฐานพระรูปพระบิดา
ของพระเจ้าชัวยรมันที่ ๗ ในรูปลักษณะพระ
โพธิสัตว์โลกेश্বরแล้ว เราก็ควรจะค้นหาว่า
ปราสาทที่ประติษฐานพระพุทธรูปนั้นอยู่ที่ไหน
จารึกหลายแห่งทำให้เราทราบได้ว่าพระรัตน
ตรัยมหายานนี้อาจสร้างขึ้นเพื่ออุทิศกุศลให้แก่

บิดา มารดา และอาจารย์ของผู้สร้าง หรือผู้
สร้างเองและบิดามารดา นอกจากนี้ พระนาม
ของพระพุทธรูปในพระรัตนตรัยมหายานนี้ก็
อาจลงท้ายด้วยคำว่า “เทพ” .

เราอาจสันนิษฐานได้ว่าเมื่อพระบิดา
และมารดาของพระเจ้าชัวยรมันที่ ๗ แสดงโดย
รูปพระโพธิสัตว์โลกेश্বরและนางปรัชญา
ปารมิตาแล้ว ก็อาจเป็นพระอาจารย์ของพระ-
องค์ที่แสดงโดยพระพุทธรูป แต่พระอาจารย์
ของพระเจ้าชัวยรมันที่ ๗ ผู้มีนามว่ามังคลรต
ก็มีรูปแทนตนอยู่แล้วที่ปราสาทตาพรหม โดย
มีนามว่าพระศรีชัยมังคลรตเทพ

แม้ว่าจารึกปราสาทพระขรรค์จะทำให้
เรารู้จักนามพระพุทธรูปหลายองค์ที่พระเจ้า
ชัวยรมันที่ ๗ ทรงสร้างในต้นรัชกาลของพระ-
องค์ ก่อนที่ปราสาทพระขรรค์และปราสาท
ตาพรหมจะสร้างสำเร็จ เป็นต้นว่า พระพุทธร
วิรคักดี (บทที่ ๑๑๒, ๑๕๕) พระพุทธราชป-
ติศวรร (บทที่ ๑๑๓) แต่เราก็ไม่ทราบว่าพระ-
พุทธรูปเหล่านี้ประติษฐานอยู่ที่ไหน ยกเว้น
พระพุทธรูปประจำทิศตะวันออก คือพระพุทธร
ปราชัยมุนินทร์ (บทที่ ๑๕๘) ซึ่งอาจอยู่ที่
ปราสาทบันทายกเคีย ด้วยเหตุนี้ พระพุทธรูป
ในรัตนตรัยมหายานที่ยังขาดอยู่นี้ ก็คงจะประ-
ติษฐานอยู่ที่ปราสาทบายนเป็นแน่ คือเป็น
“พระพุทธราช” แทนที่ “เทวราช” แต่ก่อน

นอกจากนี้ภายในปราสาทพระขรรค์ก็ยัง
มีประติมากรรมอื่นๆ อีก จารึกบทที่ ๓๕ - ๔๐
กล่าวว่าประติมากรรมทั้งหมด ๔๓๐ องค์ คือ

๒๘๓ องค์ ล้อมรอบรูปพระโพธิสัตว์โลเกศวร
องค์กลาง หมายความว่าอยู่ในกำแพงชั้นที่ ๒
(นับจากภายในออกมาภายนอก) ๓ องค์อยู่
ทางทิศตะวันออก ๓๒ องค์อยู่ทางทิศใต้ ๓๐
องค์อยู่ทางทิศตะวันตก ๔๐ องค์อยู่ทางทิศ
เหนือ ๑ องค์อยู่ในคลังข้าว ๑๐ องค์อยู่บนลาน
๔ องค์อยู่ในบ้านพักคนเดินทางที่เรียกกันว่า
ธรรมศาลา ๓ องค์อยู่ในโรงพยาบาล และ
๒๔ องค์อยู่ที่ประตูเข้าของกำแพงชั้นที่ ๔

จารึกบทที่ ๔๑-๔๓ แสดงรายการ
ของประติมากรรมที่อยู่ในศาสนสถานใกล้เคียง
และขึ้นอยู่กับปราสาทพระขรรค์ ประติมากรรม
เหล่านี้มีอยู่ ๘๕ องค์ และทำให้ประติมากรรม
ทั้งหมดที่อยู่ล้อมรอบรูปพระโพธิสัตว์โลเกศวร
ตรงกลางมีจำนวนถึง ๕๑๕ องค์ (บทที่ ๔๓)

ตั้งแต่จารึกบทที่ ๔๔ ก็เป็นข้อความ
กล่าวอ้างถึงสิ่งของสำหรับถวายแก่ประติมา-
กรรม และสำหรับเลี้ยงดูผู้ที่อยู่ประจำในปรา-
สาทพระขรรค์ สิ่งของเหล่านี้มีเป็นต้นว่า ข้าว
งา ถั่ว เนย นมสดและนมเปรี้ยว น้ำผึ้ง น้ำอ้อย
น้ำมัน และเครื่องนุ่งห่ม จารึกกล่าวถึงสิ่งของ
เหล่านี้สำหรับใช้ในปราสาทพระขรรค์เป็นการ
ประจำวันก่อน (บทที่ ๔๔-๔๗) แล้วจึงถึง
จำนวนที่ต้องใช้ทุกปีสำหรับงานฉลองซึ่งมีอยู่
เป็นจำนวนมาก คือ งานสงกรานต์ งานใหญ่ๆ
ประจำปี ๑๘ ครั้ง งานฉลอง ๙ หรือ ๑๐
ครั้งต่อ ๑ เดือน คือทุกวันที่ ๕, ๘, ๑๒, ๑๔,
และ ๑๕ ของบักซ์ (บทที่ ๔๔-๕๐)

ต่อจากนั้นจึงกล่าวถึงภาษีที่เก็บจากหมู่
บ้านเพื่อมาทำนุบำรุงรักษาปราสาทพระขรรค์
(บทที่ ๖๑-๗๒) และสิ่งของที่ได้รับจาก
คลังของหลวง (บทที่ ๗๘-๘๔) จารึกยัง
กล่าวด้วยว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ และบรรดา
ข้าราชการได้ถวายหมู่บ้าน ๕,๓๒๔ แห่งและ
ข้าทาสหญิงชาย ๘๗,๘๔๐ คน แต่ปราสาท
พระขรรค์ (บทที่ ๗๓-๗๗) ต่อจากนั้นจึง
กล่าวถึงภาชนะมีค่าและภาชนะสัมฤทธิ์ในคลัง
ของปราสาท (บทที่ ๘๕-๑๐๒) แล้วจึง
บรรยายถึงการสร้างปราสาทแห่งนี้ (บทที่ ๑๐๓-
๑๐๗) ว่ามีปราสาท ๑๐๒ หลัง คือรวมถึงปรา-
สาทที่อยู่ใกล้เคียงและขึ้นแก่ปราสาทพระขรรค์
ด้วย การก่อสร้างด้วยศิลา ๔๘๕ แห่งได้แก่
ระเบียงต่างๆ และกำแพงศิลาแลงยาว ๒,๒๓๘
วา (เกือบ ๔,๕๐๐ เมตร) ในที่ ๕ แห่ง คือ
นอกจากกำแพงชั้นที่ ๔ ของปราสาทพระขรรค์
ซึ่งยาวราว ๒,๘๐๐ เมตรแล้ว ก็ยังรวมกำแพง
ศาสนสถานอีก ๔ แห่งที่ใกล้เคียงและขึ้นแก่
ปราสาทพระขรรค์ไว้ด้วย นอกจากนี้ยังกล่าวถึง
กุฎีอีก ๔๓๙ หลัง ซึ่งคงเป็นที่สำหรับพระสงฆ์
อยู่ และไม่จำเป็นต้องก่อสร้างด้วยศิลา

จารึกบทที่ ๑๐๘-๑๑๑ กล่าวถึงอาจารย์
และนักบวชที่พำนักอยู่ในปราสาทพระขรรค์ใน
จำนวนนี้มีโยคี (บทที่ ๑๐๙) และนักบวชนิกาย
ไศวะ (บทที่ ๑๑๐) รวมอยู่ด้วย ซึ่งแสดงว่า
ในสมัยนี้มีการผสมผสานทางศาสนาแล้ว

ต่อจากนั้น จารึกปราสาทพระขรรค์ก็
กล่าวถึงการก่อสร้างของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗

ณ ที่อื่น และมีกล่าวพากพิงมาถึงดินแดนทางภาคกลางของประเทศไทยด้วย ข้าพเจ้าจึงขอแปลคำแปลจารึกของศาสตราจารย์ ยอร์ช เซเคส์ในภาษาฝรั่งเศส ออกเป็นภาษาไทย โดยละเอียด ส่วนข้อความในวงเล็บนั้น เป็นคำอธิบายต่างหาก นอกไปจากข้อความในจารึก

บทที่ ๑๑๒ พระราชาได้ทรงสร้างรูปพระสุกตศรีวิวิธกัถิ และทรงสร้าง.....

บทที่ ๑๑๓ พระองค์ได้ทรงสร้างรูปพระสุกตศรีราชปติศวร และพระชัยมงคลรจจุทามณี (ณ ปราสาทตาพรหม) (ณ สถานที่) ซึ่งมีนามว่าตึกฎา

บทที่ ๑๑๔ ณ ศรีชัยันตปุระ ณ วินธัยบรรพต และ ณ มรรฆัลปุระ (อาจเป็นมงคลบุรี) ณ สถานที่แต่ละแห่ง พระราชาได้ทรงสร้างรูปพระรัตนตรัย

บทที่ ๑๑๕ ณ ศรีชัยราชธานี ศรีชัยันตนครี ชัยสิงหวิติ ศรีชัยวิรวติ

บทที่ ๑๑๖ ลโวทยปุระ (คือเมืองละโว้หรือลพบุรี มีพระปรารักษ์สามยอดในศิลปะขอมแบบบายน สมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ฯลฯ) สวรรณปุระ (คือเมืองสุพรรณบุรี ได้ค้นพบพระพุทธรูปนาคปรกแบบขอมในศิลปะบายน)

คัมพูกปฏิกฤษะ* ชัยราชปุรี** ศรีชัยสิงหปุรี (คือเมืองสิงห์ในเขตจังหวัดกาญจนบุรี มีปราสาทขอม ๓ องค์ตั้งอยู่กลางเมือง และยังมีซากทวารบาลแบบบายนวางทั้งอยู่หน้าปราสาทด้วย)

บทที่ ๑๑๗ ศรีชัยวัชรปุรี (คือเมืองเพชรบุรี มีปราสาทวัดกำแพงแลงเป็นแบบขอม มีประตูซุ้มก่อกำแพงต่างเป็นรูปทึบครึ่งหนึ่ง ถูกกรงครึ่งหนึ่ง แบบศิลปะบายนสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ อย่างแท้จริง) ศรีชัยสัทัมภปุรี ศรีชัยราชกัถิ ศรีชัยวิวิธปุรี

บทที่ ๑๑๘ ศรีชัยวัชรวิติ ศรีชัยกัถิปุรี ศรีชัยเกษมปุรี ศรีวิชัยกัถิปุรี (อาจมีนามเต็มว่า ศรีวิชัยกัถิปุรี)

บทที่ ๑๑๙ ศรีชัยสิงหคราม มัธยมครามกะ สมเรนทรคราม ศรีชัยปุรี

บทที่ ๑๒๐ วิหาโรตตรกะ ปุรพาพาสในศาสนสถานทั้ง ๒๓ แห่งนี้

บทที่ ๑๒๑ พระราชาได้ทรงสร้างพระชัยพุทธมหานาถอันนำโชค รวมทั้งพลับพลา ๑๐ แห่งเพื่อการตั้งของสังเวริมฝั่งสระในเมืองโยธธร

บทที่ ๑๒๒ บนถนนจากเมืองโยธธรปุระไปยังราชธานีแห่งประเทศจัมปา

* นายศรี อมาคยกุลได้แจ้งแก่ผู้พิมพ์ว่าอาจเป็นเมืองแถบสระโกสินารายณ์ ในเขตอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรีก็ได้ เมื่อเร็ว ๆ นี้ ได้ค้นพบรูปพระโพธิสัตว์โลกศวรศิลปะขอมใหญ่กว่าคนจริงในศิลปะขอมแบบบายนที่นั่น อย่างไรก็ตามเมืองนี้คงตั้งอยู่ในแถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาอย่างแน่นอน เพราะเหตุว่ามีจารึกเป็นภาษาสันสกฤตอยู่บนฐานพระพุทธรูปศิลปะแบบทวารวดี ซึ่งค้นพบที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดลพบุรี ว่า “นายก อารชวะ เป็นอธิบดีแห่งชาวเมืองคังคร และเป็นโอรสของพระราชาแห่งคามพูกะ ได้สร้างรูปพระมุนีองค์นี้”

** คือเมืองราชบุรี วัดพระศรีรัตนมหาธาตุที่นั่นมีกำแพงศิลาล้อม มีพระพุทธรูปปางสมาธิในเรือนแก้วสลักอยู่เป็นแนวนอนทับหลังกำแพง เหมือนกับปราสาทบันทายกเคียที่พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ทรงสร้าง ณ เมืองพระนคร ในประเทศกัมพูชาทุกประการ

(พระองค์ได้ทรงสร้าง) ที่พักคนเดินทาง
พร้อมด้วยไฟ ๕๗ แห่ง

บทที่ ๑๒๓ จากราชธานี (เมือง
ยโสธรปุระ) ไปยังเมืองวิมาย (พิมาย) (มี)
ที่พักคนเดินทางพร้อมด้วยไฟ ๑๗ แห่ง จาก
ราชธานี (เมืองยโสธรปุระ) ไปยังเมืองชัยวดี
จากเมืองชัยวดีไปยังเมืองชัยสิงหวิ

บทที่ ๑๒๔ จากที่นั่นไปยังเมือง
ชัยวรวดี จากเมืองชัยวรวดีไปยังชัยราชคิรี
จากชัยราชคิรี ไปยังเมืองศรีสุวปรี

บทที่ ๑๒๕ จากเมืองนั้นไปยังเมือง
ยโสธรปุระ (ตามทาง) มีที่พักคนเดินทาง
พร้อมด้วยไฟ ๑๔ แห่ง มีที่พักคนเดินทางอีก
๑ แห่ง ณ ศรีสุรยบรรพต

บทที่ ๑๒๖ ที่พักคนเดินทางแห่งหนึ่ง
ที่ศรีวิชัยวิทยปุระ อีกแห่งหนึ่งที่กัลยาณ
สิทธิกะ รวมทั้งหมดมี (ที่พักคนเดินทาง)
๑๒๑ แห่ง

บทที่ ๑๒๗ จำนวนรูปเคารพที่หล่อ
ด้วยทอง เงิน สัมฤทธิ์ สลักจากศิลา รวมทั้ง
รูปพระยมและพระกาล ที่แจกจ่ายไปทั่วทุก
แคว้น มีทั้งหมด ๒๐,๔๐๐ องค์

บทที่ ๑๒๘ สิ่งของประจำปีถวายแด่
รูปเคารพ พร้อมทั้งสิ่งของสำหรับบุคคลที่
อาศัยอยู่กับอาจารย์และลูกศิษย์ มีดังนี้

บทที่ ๑๒๙ ข้าวเปลือก ๑๘๓,๑๘๐
วาริกา

บทที่ ๑๓๐ ข้าว ๔,๕๓๓ วาริกา ณ
ตลาดแห่งภัทรบทและมาฆะ

บทที่ ๑๓๑ ถั่ว ๒,๗๒๓ ขาริ

เมล็ดงา จำนวนเดียวกัน
แต่น้อยลง ๓๗๘ (คือ ๒,๕๔๕ ขาริ)

บทที่ ๑๓๒ เนยเหลว ๑,๖๖๔ ภูมิ
๑๐ ปรัสต์ ๒ กุฑุพ

บทที่ ๑๓๓-๑๓๕ นมเปรี้ยวและนม
สดแต่ละอย่าง ๑,๗๖๖ ภูมิ ๓ ปรัสต์
น้ำผึ้งและน้ำอ้อยแต่ละอย่าง
๑,๖๕๓ ภูมิ ๖ ปรัสต์

น้ำมันงา ๕๑๔ ภูมิ ๒ ปรัสต์
น้ำผลไม้ ๒๓๖ ภูมิ ๕๖ ปรัสต์

บทที่ ๑๓๖-๑๓๗ น้ำมันยางสน ๒ ภาร
๕ ตุลาคม ๒ กัฏฐิกา ๑๐ ปณะ

ไม้กฤษณา น้ำหนักเช่นเดียวกัน
ไม้จันทน์ ๑ ภาร ๑ ตุลาคม
๑ กัฏฐิกา ๑๘ ปณะ

การบูร ๑ ตุลาคม ๕ กัฏฐิกา
๕ ปณะ

บทที่ ๑๓๘-๑๔๐ กายาน ๔ ตุลาคม ๑๔
กัฏฐิกา ๓ ปณะ

๕๕
ขี้ผึ้ง ๓,๒๐๐ ภาร ๓ กัฏฐิกา
๑๐ ปณะ

ผ้าทรง ๗๕,๕๒๕ ชิ้น สำหรับ
ประติมากรรม ฯลฯ แท่น ๑,๖๖๖ แท่น
 ฯลฯ

บทที่ ๑๔๑ พระราชาและเจ้าของ
หมู่บ้านได้น้อมถวายหมู่บ้าน ๘,๑๗๖ แห่ง

บทที่ ๑๔๒ ณ ที่นั้นมีข้าทาสหญิงชาย
สำหรับคอยปรนนิบัติพระผู้เป็นเจ้าของอยู่ ๒๐๘,
๕๓๒ คน ในจำนวนนี้มี

บทที่ ๑๔๓ ผู้กวบคุม ๙๒๓ คน
คนงาน ๖,๔๖๕ คน

บทที่ ๑๔๔ หญิง ๔,๓๓๒ คน เป็น
นางพื่อนรำ ๑,๖๒๒ คน

บทที่ ๑๔๕ ณ ที่นั้นมีทองสำหรับสร้าง
ปราสาทและสิ่งอื่นๆ ถ้วยและภาชนะอื่นๆ
หนัก ๑๓๘ ภาร ๑๒ กัฏฐิกา

บทที่ ๑๔๖ เงิน หนัก ๑๒๑ ภาร ๑๒
กัฏฐิกา ๑๐ ปณะ

บทที่ ๑๔๗ ทองแดง หนัก ๓๒๓ ภาร
๑ ตุลาคม ๑ กัฏฐิกา ๕ ปณะ

บทที่ ๑๔๘-๑๔๙ สัมฤทธิ์ หนัก
๕,๓๖๐ ภาร ๒ ตุลาคม ๒ กัฏฐิกา

ขันทอง หนัก ๒๐๐ ภาร ๑ กัฏฐิกา ๑๖
ปณะ

ตีบุก หนัก ๑๔ ภาร ๒ ตุลาคม ๔ กัฏฐิกา

บทที่ ๑๕๐ ตะกั่ว ๑,๒๐๐ ภาร ๕ ตุลาคม
เหล็ก ๒,๐๐๐ ภาร ๗ ตุลาคม ๖ กัฏฐิกา

บทที่ ๑๕๑ เพชรพลอยเป็นต้นว่าทับ
ทิม ฯลฯ ๙๗,๓๒๘ เม็ด

บทที่ ๑๕๒ ไข่มุก ๑๖๙,๒๒๒ เม็ด

บทที่ ๑๕๓ ปราสาท ๕๑๔ หลัง
การก่อสร้างด้วยศิลา ๒,๐๖๖ แห่ง

บทที่ ๑๕๔ กำแพงศิลาแลงยาว
๑๖,๔๙๐ วา

บทที่ ๑๕๕ กุยว ๒๔,๖๒๘ วา

บทที่ ๑๕๖ สระน้ำเริ่มต้นด้วยสระชัย
ทฎากะ (คือสระแห่งปราสาทพระขรรค์ ซึ่ง
เป็นที่ตั้งแห่งปราสาทนาคนัน) ยาว ๙๓,๕๐๗
วา

บทที่ ๑๕๗ กุฎิ ๑,๕๑๒ แห่งนักศึกษา
๒,๙๘๙ คน

บทที่ ๑๕๘ ทุกปีในเดือนผลาดคุณ
(มีนาคม) จะต้องนำประติมากรรมเหล่านี้มา
รวบรวมไว้ ณ ที่นี้ คือ พระราชาแห่งมุนีทาง
ทิศตะวันออก (คงเป็นพระพุทธรูป ณ ปราสาท
บันทายกเดีย) พระศรีชัยราชจุทามณี (คือ
รูปนางปรัชญาปารมิตาที่ปราสาทตาพรหม
ฉลองพระองค์พระมารดาของพระเจ้าชัยวรมัน
ที่ ๗)

บทที่ ๑๕๙ พระชัยพุทธรมหานาถจาก
๒๕ ท้องถิ่น (แต่แรกกล่าวไว้เพียง ๒๓ แห่ง
รูปที่นำมาฉลองเหล่านี้คงเป็นรูปจำลองอีกชั้น
หนึ่ง เพราะได้ค้นพบจารึกที่ปราสาทบายนด้าน
ตะวันตกเฉียงเหนือว่า พระศรีชัยมหานาถ
แห่งศรีชัยราชปุรี และพระศรีชัยพุทธรมหานาถ
แห่งศรีชัยวัชรปุรี แสดงว่ามีรูปจำลองประดิษ-
ฐานอยู่ ณ ที่นั้น และมีพระพุทธรูปฉลองพระ
องค์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ประดิษฐานอยู่ใน
ปราสาทบายนองค์กลางเบื้องบน) พระสุกต
ศรีวิระศักดิ์ พระสุกตวิมาย (คงเป็นรูปจำลอง
ของพระพุทธรูปที่ปราสาทหินพิมายอีก)

บทที่ ๑๖๐ พระภัทเรศวร (พระศิวะ)
พระจามเปศวร (พระวิษณุ) พระปฤฤไศ-

เลศวร (พระศิวะ) ฯลฯ รวมทั้งหมก ๑๒๒
องค์ พร้อมกับเทพบริวาร

บทที่ ๑๖๑-๑๖๓ ต่อไปนี้เป็นของ
สังเวทที่อาจเบิกได้ในโอกาสนี้จากคลังของ
หลวง คือ

ทองหนัก ๔ ปะละ ๒ กัญญี

เงินหนัก ๑๔ กัญญี

คืบขาว ๔ ตุลา

ฉลององค์ของประติมา ๔๕๔ คู่ ฯลฯ

ข้าวสำหรับหุง ๑๐๐ ขาริกา

น้ำหอม ๑๔๓ หีบ

บทที่ ๑๖๔ เนยเหลว น้ำผึ้ง น้ำอ้อย
แต่ละอย่าง ๑ หมู ๑๐ ปรัสต์

ขี้ผึ้งแท้ ๑ ตุลา ๕ กัญญิกา

บทที่ ๑๖๕ น้ำมันยางสนและไม้กฤษ-
ณาแต่ละอย่าง ๕ ตุลา

นมเปรี้ยวและนมสดแต่ละอย่าง ๑
หมู ๑๐ ปรัสต์

บทที่ ๑๖๖ พรหมณ์ เริ่มต้นด้วย ศรี
สุรยัญญี พระราชาแห่งชวา (ศาสตราจารย์
เชเดส์ คิดว่าเป็นพระราชาแห่งเกาะชวา แต่
อาจเป็นพระราชาแห่งเมืองหลวงพระบางก็ได้) พระราชาแห่งยวนะ (ศาสตราจารย์
เชเดส์ คิดว่าเป็นพระราชาแห่งอาณาจักรยวน)
พระราชาจาม ๒ องค์ (ตอนนี้มีหลักฐาน
แน่นอน คือองค์หนึ่งครองอยู่ที่เมืองวิชัย
(ปัญญ) ทรงนามว่า สุรยชัยวรมเทพ เป็นพี่
หรือน้องเขยของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ อีกองค์
หนึ่ง คือ พระราชาจามแห่งเมืองปาดนุรังค์

(พันวัง) ทรงนามว่าสุรยวรมเทพ (เจ้าชาย
วิทยานันทนะ) อยู่ในพระอุปถัมภ์ของพระเจ้า
ชัยวรมันที่ ๗ (แต่การแบ่งประเทศจัมปาออก
เป็น ๒ อาณาจักรเช่นนี้ ก็มีอยู่เฉพาะตั้งแต่
พ.ศ. ๑๗๓๓-๑๗๓๕ เท่านั้น) ต่างก็นำน้ำ
สำหรับสรงประติมากรรมมาทุกวัน (จนตลอด
งาน) ด้วยความศรัทธา

มาตราส่วนที่กล่าวมาเหล่านี้เหมือนกับ
ที่ปราสาทตาพรหม คือ สำหรับธัญญาหาร

๑ ขาริกา = ๔ ไทระ ๑ ไทระ = ๑๖ ปรัสต์

๑ ปรัสต์ = ๔ กุฑูพ สำหรับของเหลว ๑ หมู

= ๑๖ ปรัสต์ ๑ ปรัสต์ = ๔ กุฑูพ มาตราน้ำ

หนักคือ ๑ ภาว = ๒๐ ตุลา ๑ ตุลา = ๑๐๐

ปะละ ๑ กัญญิกา = ๕ ปณะ ๑ มาช = ๒

ปณะ ๑ พิมพ์ = ?

ข้าพเจ้าได้แปลคำอ่านจารึกตั้งแต่ บทที่
๑๑๒-๑๖๖ โดยละเอียด ทั้งนี้เพื่อให้ท่าน
ผู้อ่านทั้งหลายสามารถตัดสินใจด้วยวิจารณญาณ
ของตนเองว่า พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ได้ทรง
แผ่อาณาภาพของพระองค์ออกมายังภาคกลาง
ของประเทศไทยหรือไม่

จารึกบทที่ ๑๖๘-๑๗๐ กล่าวถึงการ
ขุดสระชัยกฏากะและการสร้างปราสาทนาคพัน
ซึ่งแต่เดิมมีนามว่า ราชยศรี

บทที่ ๑๗๑-๑๗๒ เป็นจารึกอุทิศ
ถวายพระราชกุศล ของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗
แก่พระราชนิกของพระองค์ คือพระเจ้า
ธรณินทรวรมันที่ ๒ ต่อจากนั้นจึงถึงถ้อยคำที่
พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ทรงฝากฝังศาสนสถาน

ของพระองค์ ไว้แก่พระราชอาสน์ในอนาคต
(บทที่ ๑๗๓-๑๗๖) บทที่ ๑๗๔-๑๗๖
มีข้อความไพเราะมาก ดังข้าพเจ้าจะขอทดลอง
แปลจากภาษาฝรั่งเศสมาลงไว้ดังต่อไปนี้

บทที่ ๑๗๔ ผู้ได้สูญเสียบุตรหรือ
ภรรยาไปเป็นเวลานาน แม้ว่าจะยังคงระลึก
ถึงอยู่เสมอ แต่เมื่อมีบุตรหรือภรรยาใหม่
ความโศกเศร้าก็ย่อมคลายลง แต่ผู้ที่สูญเสีย
บิดามารดาไปเป็นเวลานาน ย่อมไม่สามารถ
หาสิ่งใดมาทดแทนท่านเหล่านั้นได้ เหตุนี้
ความโศกเศร้าจึงย่อมไม่มีที่สิ้นสุด

บทที่ ๑๗๕ ดังนั้นเพื่อเป็นที่ระลึกถึง
พระบิดาและมารดา และเพื่อเป็นอนุสรณ์แห่ง
คุณงามความดีของท่าน ซึ่งไม่อาจมีสิ่งเปรียบ
ปานได้ ข้าพเจ้าจึงได้อุทิศบุญกุศลเหล่านี้ทั้ง
หมด ถวายแก่ท่านด้วยความเลื่อมใสศรัทธา
บรรดาพระราชที่ทรงประกอบด้วยพระกตัญญู
กตเวทิตาคุณย่อมสามารถที่จะทรงรักษาศาสน
สถานเหล่านี้ไว้ได้ และเสวยผลอันประเสริฐ
สมกับเป็นผู้ที่เคารพนับถือพุทธศาสนา

บทที่ ๑๗๖ พระราชาย่อมทรงวางกฎ
ป้องกันรักษาศาสนสถาน แม้ว่าจะไม่ทรงได้
รับคำขอร้อง ทั้งนี้ เพราะกฎเหล่านั้นย่อม
ผูกพันพระองค์อยู่ แต่แม้จะทราบเช่นนั้น โอ
ราชา ข้าพเจ้าก็ยังใคร่ทูลขอร้องต่อพระองค์
ให้เอาพระทัยใส่ป้องกันศาสนสถานของข้าพ
เจ้าโดยมิทรงเหน็ดเหนื่อยภัยภัยเกิด

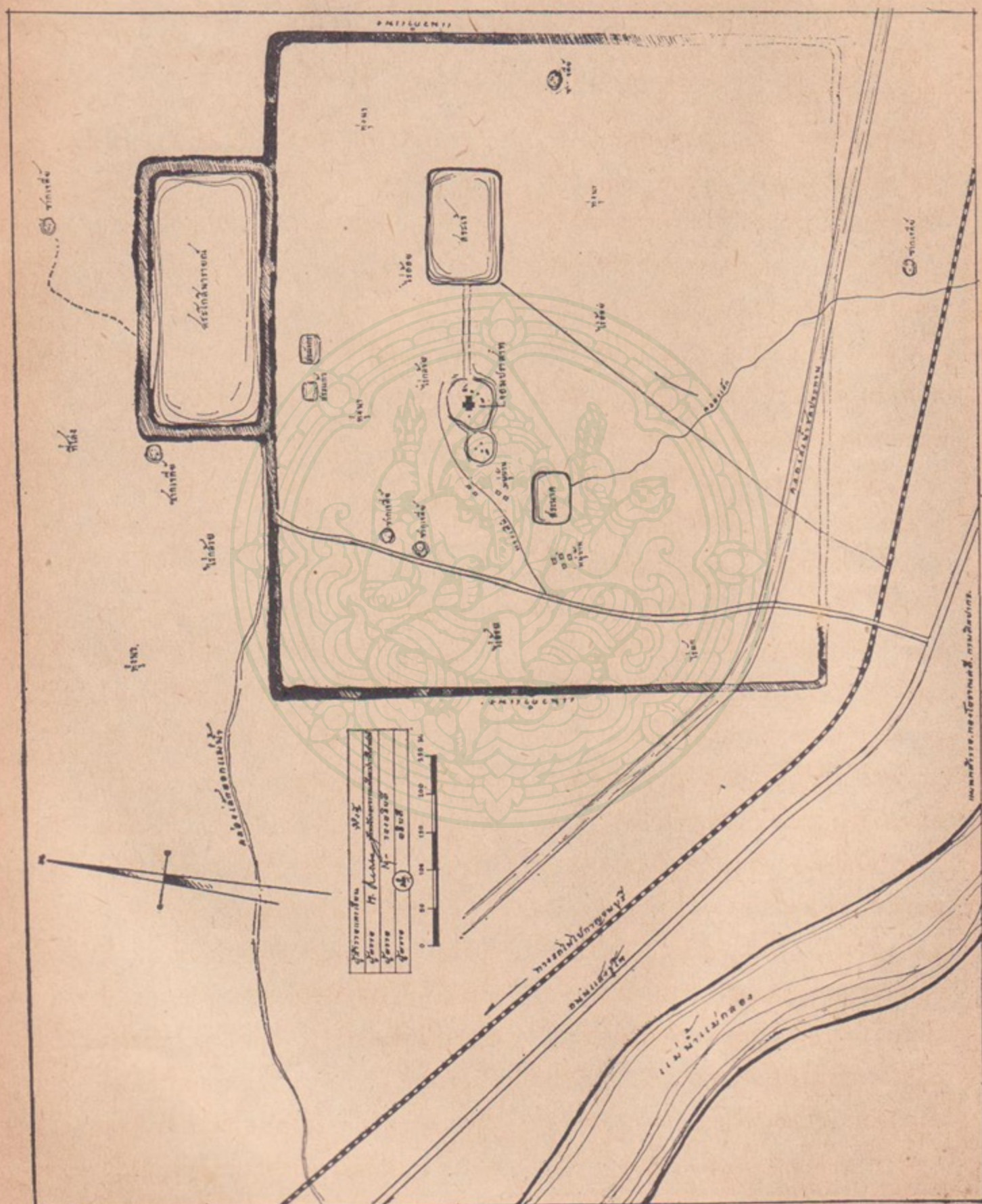
ต่อจากนั้น บทที่ ๑๗๗-๑๗๘ จึงกล่าว
ย้าถึงสิ่งของที่พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ทรงอุทิศ

ถวายไว้แก่ศาสนสถาน ที่พระองค์ทรงสร้างอีก
รวมทั้งที่ถวายไว้แก่ปราสาทพระขรรค์ด้วย ดัง
จำนวนต่อไปนี้คือ หมู่บ้าน ๑๓,๕๐๐ แห่ง ทาส
๓๐๖,๓๗๒ คน และข้าวประจำปี ๕๐๐,๑๒๖
ขารี พร้อมกันนี้ก็มีพระราชโองการห้าม
มิให้ผู้ใดลดจำนวนสิ่งของถวายเหล่านี้ด้วย

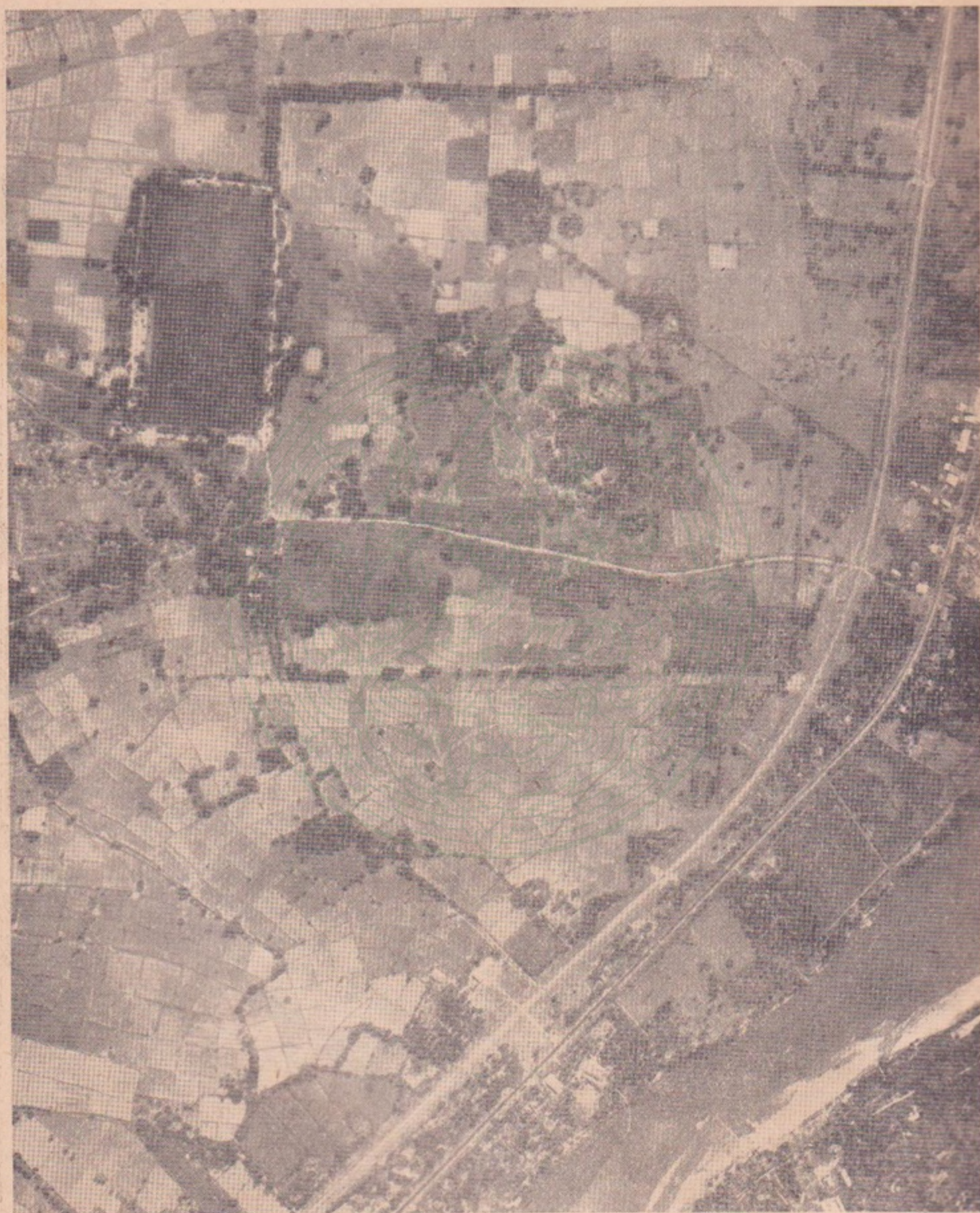
การนิยมนำเพ็ญกุศลอย่างมโหฬารเช่น
นี้ มีผู้กล่าวว่าเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ประเทศ
กัมพูชาต้องเสื่อมอำนาจลงในพุทธศตวรรษที่
๑๕ ทำให้กองทัพไทยสามารถมีชัยชนะได้โดย
ง่าย และทำให้พุทธศาสนาลัทธิเถรวาทหรือ
หินยานสามารถแพร่หลายเข้าไปแทนที่พุทธ
ศาสนาลัทธิมหายานและศาสนาพราหมณ์ได้
อย่างง่ายดายเช่นเดียวกัน

จารึกบทสุดท้าย คือ บทที่ ๑๗๙ กล่าว
ว่า จารึกทั้งหมดนี้มีผู้ประพันธ์ คือ เจ้าชาย
วิรกุมาร โอรสแห่งพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ และ
พระนางราเชนทรเทวี ข้อความนี้แสดงให้เห็น
ว่าในขณะนั้น คือ ในต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๕ การ
ศึกษาภาษาสันสกฤตในราชสำนัก ณ เมือง
พระนคร ประเทศกัมพูชา อยู่ในขั้นสูงมาก

ข้าพเจ้าหวังว่า ข้อความในจารึกปรา
สาทพระขรรค์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ที่
ข้าพเจ้านำมากล่าวไว้อย่างค่อนข้างละเอียดนี้
คงจะเป็นเครื่องช่วยให้ตัดสินใจได้ว่า พระเจ้า
ชัยวรมันที่ ๗ มหาราชองค์สุดท้ายแห่ง
ประเทศกัมพูชา ได้ทรงแผ่พระราชอำนาจ
เข้ามายังภาคกลางของประเทศไทยในครั้ง
แรกของพุทธศตวรรษที่ ๑๕ หรือไม่ ▲

แผนผัง จอมปราสาท บริเวณสระโกสินารายณ์ อ. บ้านโป่ง จ. ราชบุรี

ภาพถ่ายทางอากาศ จอมปราสาท บริเวณสระโกสินารายณ์ อ. บ้านโป่ง จ. ราชบุรี

รายงานการเดินทาง

ไปร่วมเปิดการแสดงศิลปกรรมไทย ณ กรุงโคเปนเฮเกน ประเทศเดนมาร์ก
และการไปปฏิบัติงานที่อัมสเตอร์ดัม ลอนดอน ปารีส และโรม

การไปราชการที่ทวีปยุโรป ฉบับที่ ๑๒๓/๒๕๐๘

๖ พฤษภาคม ๒๕๐๘

เสนอ ปลัดกระทรวงศึกษาธิการ

ตามที่กรรมการมูลนิธิการสำรวจของเดนมาร์กได้มีหนังสือขอเชิญ นายธนิศ อยู่โพธิ์ อธิบดีกรมศิลปากร และนายชิน อยู่ดี ภัณฑารักษ์เอก ให้ไปร่วมในพิธีเปิดการแสดงศิลปกรรมไทย ณ กรุงโคเปนเฮเกน ประเทศเดนมาร์ก และร่วมพิจารณาแบ่งโบราณวัตถุสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ที่ขุดค้นได้ในจังหวัดกาญจนบุรี และนำไปวิจัยตามข้อตกลง และคณะรัฐมนตรีได้ลงมติอนุมัติ เมื่อวันที่ ๒ มีนาคม ศกนี้ นั้น

นายธนิศ อยู่โพธิ์ อธิบดีกรมศิลปากร กับนายชิน อยู่ดี ภัณฑารักษ์เอก ได้เดินทางไป ราชการที่ทวีปยุโรปแต่เมื่อวันที่ ๓๑ มีนาคม ๒๕๐๘ และเดินทางกลับถึงพระนครเมื่อวันที่ ๒๓ เมษายน ศกนี้ แล้ว จึงขอเรียนเสนอรายงานสังเขป เพื่อโปรดทราบ

ระหว่างวันที่ ๑-๑๑ เมษายน ๒๕๐๘ ได้เดินทางไปถึงและปฏิบัติงานอยู่ที่กรุงโคเปน-เฮเกน คือ

๑. ร่วมในพิธีเปิดการแสดงศิลปกรรมไทย ณ หอประชุมพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ของเดนมาร์ก เมื่อวันที่ ๒ เมษายน ศกนี้ โดยเจ้าฟ้าหญิงมาเกรเธอ องค์มกุฎราชกุมารี เสด็จมา ทรงเป็นประธานเปิดงาน มีทูตานุทูตและผู้มีเกียรติมาร่วมในงานประมาณ ๕๐๐ คน

๒. วันที่ ๕-๘ เมษายน ๒๕๐๘ ปรีक्षाและร่วมพิจารณาแบ่งของก่อนประวัติ- ศาสตร์ขุดค้นได้จากจังหวัดกาญจนบุรี และลงนามเป็นหลักฐานในการจัดแบ่งของ ตามข้อตกลง ที่ได้ลงนามกันไว้ที่กรุงเทพ ฯ แล้ว ซึ่งส่วนแบ่งที่เป็นของไทยนั้น เมื่อเขาศึกษาวิจัยเสร็จแล้ว จะทยอยส่งคืนมาเป็นคราว ๆ

ในโอกาสทำพิธีลงนามนั้น ทางพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติของเดนมาร์กได้มอบเครื่อง มือหินก่อนประวัติศาสตร์ที่พบในประเทศเดนมาร์กให้กรมศิลปากรด้วย รวม ๖ ชิ้น

๓. คุงานซ่อมโบราณวัตถุและศิลปวัตถุในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ฯ และไปงาน การจัดพิพิธภัณฑท์กลางแจ้ง กับชมโบราณสถานและพิพิธภัณฑสถานบางแห่งด้วย

๔. คุงานหอสมุดแห่งชาติและหอจดหมายเหตุแห่งชาติ ณ หอจดหมายเหตุแห่งชาติของเคนมาร์ก ได้พบเอกสารจากประเทศไทยหลายฉบับ เช่น ศุภอักษรสมัยกรุงธนบุรี และพระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ และพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า ฯ ซึ่งไม่เคยพบจากที่อื่น ๆ ได้ขอถ่ายไมโครฟิล์มไว้

การปฏิบัติงานได้เป็นไปโดยอรรถาศัยมิตรอันดียิ่งเป็นผลให้ฝ่ายเคนมาร์กเสนอที่จะจัดส่งเจ้าหน้าที่ซ่อมโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุและนักโบราณคดีเข้ามาช่วยกรมศิลปากรอีกด้วย

ต่อจากนั้นได้ถือโอกาสไปติดต่อและปฏิบัติงานบางอย่างในประเทศต่าง ๆ โดยค่าใช้จ่ายส่วนตัว

ระหว่างวันที่ ๑๑-๑๒ เมษายน ๒๕๐๘ เดินทางไปและปฏิบัติงานในเมืองอัมสเตอร์ดัม ประเทศเนเธอร์แลนด์

๑. พบกับ ดร. เอ. อาร์. ฟันเฮเกอเรน ณ พิพิธภัณฑ์สถาน Leiden สอบถามเรื่องการเขียนรายงานการสำรวจและขุดค้นของที่พบที่ไทรโยคและถ้ำจันเท จังหวัดกาญจนบุรี ซึ่ง ดร. ฟันเฮเกอเรน ได้เสนอต้นฉบับให้ดู เขียนเป็นภาษาอังกฤษเสร็จแล้วยังรอเสนอคณะกรรมการเพื่อจัดพิมพ์เป็นเล่มต่อไป

๒. ไปพบศาสตราจารย์ ดร. ฟอนโลฮอยเซิน ที่สถาบันโบราณคดีตะวันออกไกล แลกเปลี่ยนความรู้เรื่องโบราณคดีสมัยทวารวดีและศรีวิชัย กับได้มอบสไลด์สี รูปถ่ายศิลปไทยทุกสมัยให้แก่สถาบัน เพื่อใช้ในการสอนและศึกษาค้นคว้าเป็นการเผยแพร่ศิลปไทย

ระหว่างวันที่ ๑๓-๑๕ เมษายน ๒๕๐๘

เดินทางไปและปฏิบัติงานในกรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ คือ

๑. ไปพบประธานสมาคมปาลิเทกซ์ เรื่องสมาคมนี้ติดต่อให้ช่วยแปลบทนำในหนังสือชินกาลมาลีปกรณ์ ซึ่ง ร.ท.ท. แสง มนวิฑูร ข้าราชการกรมศิลปากรเขียนไว้ และขออนุญาตนำลงในวารสารของสมาคม โดยองค์การศึกษา ฯ สหประชาชาติจะออกทุนให้จัดพิมพ์เผยแพร่

๒. พบกับ นายวิลเลียม วัตสัน และนาย ซี. เคอ. จี. ซีเวกกิง เจ้าหน้าที่แห่งบริติชมิวเซียม ณ สถานเอกอัครราชทูตไทยในกรุงลอนดอน เรื่องเจรจาทำความตกลงร่วมกันสำรวจและขุดค้นเรื่องก่อนประวัติศาสตร์ ในภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย

๓. ไปชมบริติชมิวเซียม และพบกับผู้อำนวยการ เรื่องการที่จะส่งนายวิลเลียม วัตสัน กับคณะมาดำเนินการสำรวจขุดค้นตามข้อ ๒

ระหว่างวันที่ ๑๕ - ๒๐ เมษายน ๒๕๐๘ เดินทางไปและปฏิบัติงานในกรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส คือ

๑. พบศาสตราจารย์ ช็อง บัวเชอติเยร์ ผู้เชี่ยวชาญศิลปเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แห่งมหาวิทยาลัยซอร์บอนน์ ปรีक्षाเรื่องที่ศาสตราจารย์บัวเชอติเยร์จะเข้ามาค้นคว้าและให้คำแนะนำในการขุดแต่งบูรณะทางโบราณคดีในประเทศไทยสืบต่องานที่มำทำไว้เมื่อปีกลาย โดยตกลงกันว่า ศาสตราจารย์ บัวเชอติเยร์จะเสนอขอเงินค่าโดยสารเครื่องบินไป - กลับ จากกระทรวงวัฒนธรรม ฝรั่งเศส และกรมศิลปากรจะจัดหาเงินจำนวนหนึ่งให้เป็นค่าใช้จ่ายในขณะที่อยู่ในประเทศไทย หากไม่สำเร็จ จะขอให้กรมศิลปากรจัดค่าโดยสารเครื่องบินให้ด้วย นอกจากนี้ ยังได้แลกเปลี่ยนความรู้ทางโบราณคดีกันหลายเรื่อง

๒. ไปพบศาสตราจารย์ ยอช เซเคซ์ นักปราชญ์ทางจารึก ขอให้ช่วยอ่านจารึกที่พบใหม่

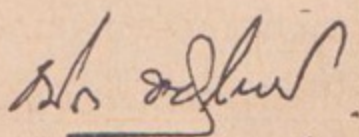
๓. ไปชมโบราณสถานและพิพิธภัณฑสถานบางแห่ง ตามที่สังเกตเห็นในปัจจุบัน ประเทศฝรั่งเศสได้พยายามล้างคราบตะไคร่ที่จับอยู่ตามโบราณสถานหลายแห่ง โดยถือหลักว่าไม่ทำให้รูปทรงโบราณสถานเปลี่ยนแปลงไป

ระหว่างวันที่ ๒๐ - ๒๒ เมษายน ๒๕๐๘ เดินทางไปและปฏิบัติงานกรุงโรม ประเทศอิตาลี

๑. ร่วมปรึกษากับเอกอัครราชทูตไทยและเลขาธิการสถาบันวัฒนธรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือของอิตาลี (ISMEO) ในการพิจารณาคัดเลือกศิลปินจากอิตาลี ที่สมควรจะเข้ามารับราชการในประเทศไทยแทนศาสตราจารย์ศิลป พีระศรี

นอกจากนี้ ยังได้ไปชมพิพิธภัณฑศิลปตะวันออกของสถาบัน ISMEO ซึ่งในโอกาสนี้ เลขาธิการสถาบันได้เจรจาถามหาขอให้มีการแลกเปลี่ยนโบราณวัตถุและศิลปวัตถุ ระหว่างสถาบันกับกรมศิลปากรว่าควรจะได้มีต่อไปอีก

ขอเรียนมาเพื่อทราบ และโปรดนำเสนอท่านรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ ทราบด้วย ส่วนรายงานละเอียดจะได้เสนอมาในภายหลัง.

คำอ่านศิลาจารึก

อักษรไทย ภาษาบาลีและภาษาไทย

พระครูอดุลรัตนญาณ เจ้าคณะอำเภอกิ่งวังชัน

วัดบางสนุก อำเภอกิ่งวังชัน จังหวัดแพร่ นำมามอบให้แผนกหนังสือตัวเขียนและจารึก* เมื่อวันที่ ๑๔ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๘๙ ปัจจุบันศิลาจารึกหลักนี้อยู่ที่หอสมุดแห่งชาติ ถนนหน้าพระธาตุ พระนคร

เนื้อศิลาเป็นหินชนวนสีเขียว

วัดส่วนกว้าง ๒๘ ซม. ส่วนสูง ๕๒ ซม. ส่วนหนา ๖ ซม. มีอักษร ๒๙ บรรทัด

ประสาร บุญประคอง อ่านและอธิบายคำโบราณ

ดร. ประเสริฐ ณ นคร ให้คำปรึกษาและตรวจแก้คำโบราณ

คำจารึก

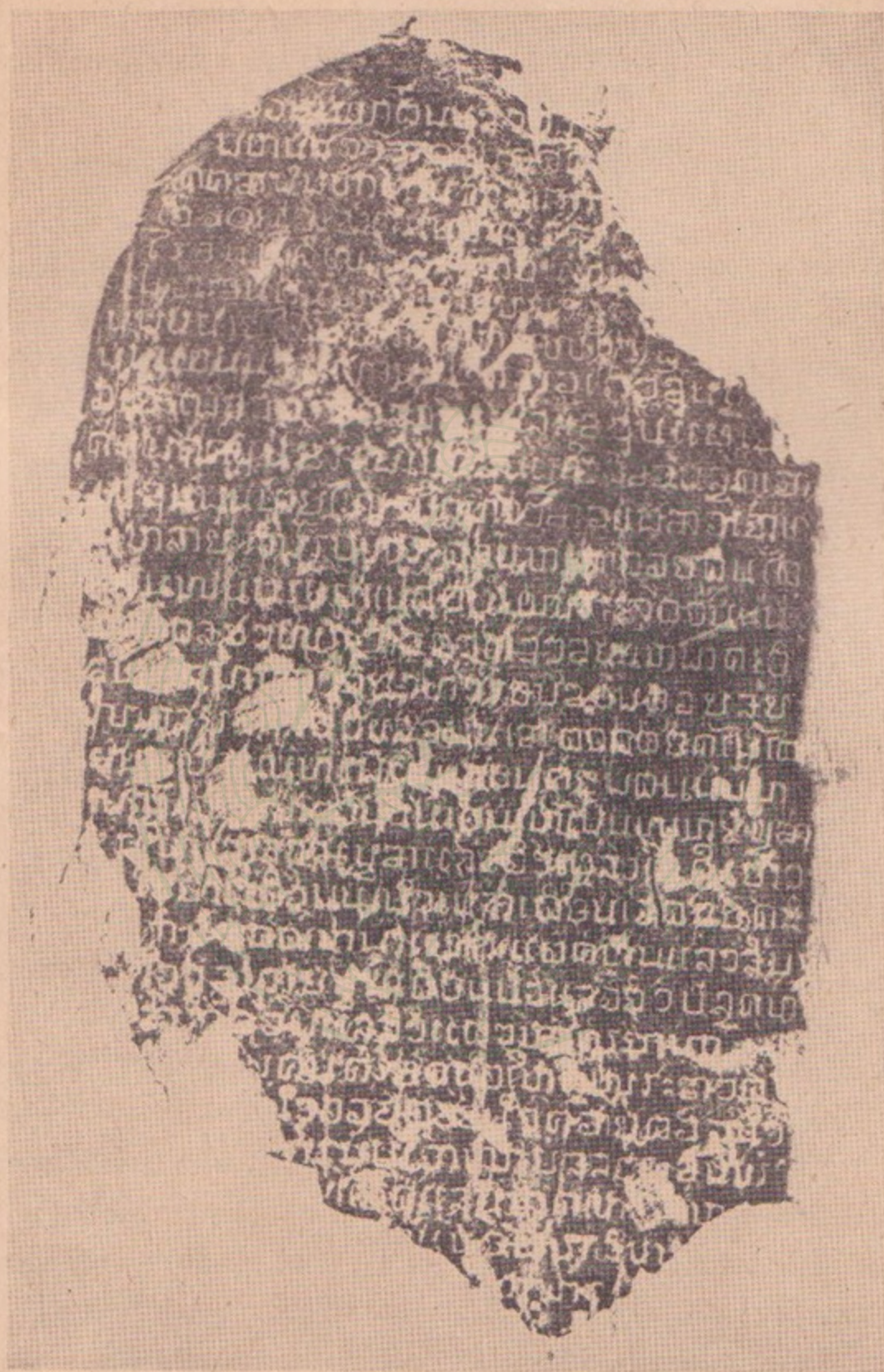
๑. วนนเทศมนุชงส.....
๒. มหนนตงรตคณกค.....
๓. กกขามิมหาทานงสนาถ...
๔. โก ๐ // ๐ // กุขามินนบพระ
/ สรีรค.....
๕. ไรอนนทีพิเศกกว่าอินทพ...
๖. รมหานคนทงหลาย (จิงสุชา...)
๗. มนุนนายไพรไททุกคนฟงญ.....
๘. มบุญอนน (ตนเทา) นนกกลาว
เถิงขุน (อู)
๙. วเจาเมืองตรอกสลอบแลแขงุน
แผใจ.....
๑๐. กกมกกบุนธรรมเปนขุนผู้ใจดีชวน
ลูกเจา
๑๑. ลูกขุนมนุนายไพรไททงงชาวแม่
ชาวเจา

คำอ่านปัจจุบัน

- วนนเทศมนุช ส.....
- มหนที รตคณกค (ยี่ ปว)
- กขามิ มหาทาน สุนาถ (สาธ)
- โว ๐ // ๐ // กุข้ายอ^(๑) มีอนบพระ
ศรีรค (นค)
- รีย อนันตีพิเศษกว่าอินทพ.....
- ร มหานครนทงหลาย (จิงสุชาเจ้าขุ)
- น มุนนายไพรไททุกคนฟงย (งรร)
- มบุญ อัน (ตนเท่า) นั้นกล่าว
เถิง ขุน ^(๒) (อู)...
- ว เจ้าเมืองตรอกสลอบ แลแขงุน
แผใจ (รั)
- กมกบุนธรรมเป็นขุนผู้ใจดี ชวน
ลูกเจ้า
- ลูกขุนมนุนายไพรไท ทงงชาวแม่
ชาวเจ้าที่—

* สมัยมีชื่อเรียกว่า หอพระสมุดฯ สังกัดกองวรรณคดีและประวัติศาสตร์

คำจารึก	คำอ่านปัจจุบัน
๑๒. ...หลายพิมพ์รูปพระควยหยก ควยคินไค	(ง) หลาย พิมพ์รูปพระควยเหียก ^(๓) ควยคินไค
๑๓. ...นพนนรอยแปคอนนพระธาค อนนนิ่ง	(หมี) นพนร้อยแปคอัน พระธาค อันหนึ่ง
๑๔.คสองพระงาสองทงงชนนหมาก เงี-	คสอง พระงาสอทั้ง งชนหมาก เงี-
๑๕. .ชนนหมา (ก) ทองจองทงรอบ ชอบควยเสีย	(น) ชนหมากทอง จ้อง ^(๔) ธง รอบ ชอบควยเสีย-
๑๖. .พาคสยงกลองแลชนนเขาคอก คอกไม้ไค	(ง) พาทย์เสียงกลอง แลชนข้าวคอก คอกไม้ไค
๑๗. .ยนธูปจนนทรมนหมอม คอมทนนบบา	(เที) ยน ธูป จันท์ (น้ำ) ม้นหมอม ค้อมทน ^(๕) นบบา
๑๘. .เบญจางทงนนวนเอนไหเปน พุทธุบฐา	(ท) เบญจางค์ทั้งนั้นเอน ^(๖) ให้เป็น พุทธุบฐา
๑๙. ธรรมบุษาสงฆบุษาลแล้วจึงญลงใส่ ในอาง	ธรรมบุษา สังฆบุษา แล้วจึงยอลงใส่ ในอาง
๒๐.ยามท้วนนเมิงเปลาเคือนเจค ออกสิ	...ยามที วันเมิงเป้า ^(๗) เคือน ๗ ^(๘) ออก ^(๙) สิ-
๒๑.คำปึกกคคเหมาแลโทะ แต่ก่หินแลงสิบ	(บห้า) คำ ปึกกัฒ ^(๑๐) และโทะ ^(๑๑) แต่ก่หินแลงสิบ
๒๒.ทงสทายปุนเคือนนิงแลว จึงปลุกท	ทงสทายปุน ^(๑๒) เคือนหนึ่ง แล้ว จึงปลุกท
๒๓. ...ศาลาควยแลจึงแตงหากระยาทา	(ง) ศาลาค้วย แลจึงแตงหากระยาทา-
๒๔.คนครอกนิงไหคพระชางค	(น) ...คนครอกหนึ่งไหค พระ ช้างค-
๒๕.นิงวรวทวนนิงควาย ทววนิง	(วหนึ่ง ม้าตัว) หนึ่ง วัวตัวหนึ่ง ควาย ตัวหนึ่ง
๒๖.สำรบบเจาพายสลอบชีพร	สำหรับเจ้าพายสลอบ ชีพร
๒๗. แปดแสนหกเท (มิน) ห...	แปดแสนหกท-(มิน) ห...
๒๘.นนอนหาสิบ	(หมอ) นนอนห้าสิบ.....
๒๙.หมาก.....	หมาก.....

ศิลาจารึก อักษรไทย ภาษาบาลีและภาษาไทย
วัดบางสนุก อำเภอกิ่งวังขึ้น จังหวัดแพร่

อธิบายคำโบราณ

(๑) ยอ	= ยก
(๒) เถิง	= ถึง
(๓) เทียก	= คีบูก
(๔) จ้อง	= ร่ม
(๕) ก่อมทน	= สำนวมทน
(๖) เว้นให้	= มอบให้, ถวายให้
(๗) วันเม็งเป้า	= เป็นชื่อของวันไทยชนิดหนึ่ง
(๘) เดือน ๗	= เดือน ๗ ของไทยฝ่ายเหนือ ตรง กับเดือน ๕ ของไทยฝ่ายใต้
(๙) ออก	= ข้างขึ้น
(๑๐) ปีกัดเมา	= ปี่เถาะ จศก ของไทยฝ่ายเหนือ ตรงกับปี่เถาะเอกศกของไทยฝ่ายใต้ พ.ศ. ๑๘๘๒
(๑๑) โทะ	= เถาะ
(๑๒) สท่ายปุ่น	= ถือปุ่น, ผสมปุ่น

พิธีเปิดหอสมุดแห่งชาติ

ท่าवासกรี พระนคร

วันพฤหัสบดีที่ ๕ พฤษภาคม ๒๕๐๕

หอสมุดแห่งชาติ ปัจจุบัน ตั้งอยู่ ณ บริเวณท่าवासกรี ริมถนนสามเสน ด้านทิศตะวันตก พระนคร มีเนื้อที่ประมาณ ๑๗ ไร่ เป็นที่ดินราชพัสดุ กระทรวงศึกษาธิการได้มอบให้ตามโครงการปรับปรุงหอสมุดแห่งชาติของกรมศิลปากร

การที่กรมศิลปากรต้องปรับปรุงเร่งรัดจัดสร้างหอสมุดแห่งชาติแห่งนี้ขึ้นใหม่ ก็โดยอาศัยเหตุที่ว่าหอสมุดแห่งชาติเดิม ริมถนนหน้าพระธาตุ แออัดคับแคบ ด้วยจำนวนหนังสือและนักศึกษา ประชาชนผู้สนใจเข้าค้นคว้ามีปริมาณมากขึ้นโดยลำดับ ตัวอาคารซึ่งสร้างมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๕๔ ขยายออกไปอีกไม่ได้ จะปรับปรุงให้ทันสมัยและถูกหลักวิชาตามความต้องการของห้องสมุดเฉพาะปัจจุบันก็ทำไม่ได้ เพราะวัตถุประสงค์ที่สร้างอาคารแห่งนี้ขึ้นสมัยนั้น หาใช่เพื่อใช้เป็นหอสมุดโดยเฉพาะไม่ อธิบดีกรมศิลปากรจึงได้เรียนปรึกษาและเสนอเรื่องการปรับปรุงหอสมุดแห่งชาติต่อ ฯพณ ฯ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ และ ฯพณ ฯ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการจึงได้เสนอแผนงานปรับปรุงหอสมุดแห่งชาติต่อ ฯพณ ฯ จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ นายกรัฐมนตรีสมัยนั้นซึ่งก็ได้รับอนุมัติให้ดำเนินการได้ตามแผนงานที่วางไว้ จากนั้น งานสร้างหอสมุดแห่งชาติท่าवासกรีก็เริ่มขึ้นเป็นขั้น ๆ ดังนี้ คือ ในขั้นแรก กระทรวงศึกษาธิการได้จัดสรรเงินงบประมาณปี พ.ศ. ๒๕๐๔ ถึง พ.ศ. ๒๕๐๕ เป็นเงิน ๕ ล้านบาท เป็นค่าเช่าหรือถอนแก่อาคารเคหสถานผู้ที่อาศัยในบริเวณซึ่งได้ก่อสร้างตัวอาคาร และจัดสรรงบประมาณพิเศษมอบให้กรมศิลปากรจัดหาสถาปนิก ไปดูงานการก่อสร้างในต่างประเทศซึ่งกรมศิลปากรได้ส่ง นายแสวง สดประเสริฐ สถาปนิกเอกของกรมศิลปากรขณะนั้น* เดินทางไปดูงานเกี่ยวกับอาคารหอสมุดและหอจดหมายเหตุสหรัฐอเมริกาและยุโรป เพื่อให้การก่อสร้างอาคารหอสมุดแห่งชาติที่จะสร้างขึ้นมาใหม่ ถูกต้องตามแบบและความต้องการของห้องสมุดปัจจุบัน ทั้งมีประโยชน์ในค่าน้ำใช้สอย ให้บริการและสวยงามเป็นสง่าแก่บ้านเมือง

เมื่อนายแสวง สดประเสริฐ กลับมาแล้ว ก็ได้ออกแบบอาคารหอสมุดแห่งชาติ และหอจดหมายเหตุแห่งชาติเสนอกรมศิลปากรพิจารณา กรมศิลปากรได้ประชุมช่างพิจารณาตรวจแก้แบบจนเป็นที่พอใจ สอดคล้องกับคำแนะนำของ นายมอริส เอ. เกลเฟนด์ (Mr. Morris A. Gelfand Ph.D.) ผู้เชี่ยวชาญฝ่ายห้องสมุดขององค์การศึกษาวิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งประชาชาติที่ได้เสนอไว้ แล้วมอบให้นายไพรัช ชุติกุล วิศวกรเอกของกรมศิลปากรคำนวณแบบ

* ปัจจุบัน - เป็นเลขาธิการมหาวิทยาลัยศิลปากร

จากนั้นได้นำเสนอรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ ไปรคอนุมัติให้ดำเนินการก่อสร้างอาคารหอสมุดแห่งชาติ โดยวิธีเปิดการประกวดราคา ปรากฏว่า ห้างหุ้นส่วนสามัญนิติบุคคล ดำรงก่อสร้าง เป็นผู้ประมูลได้ และ ฯพณฯ จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้ไปทราเป็นประธานในพิธีและเป็นผู้วางศิลาฤกษ์อาคารเมื่อวันที่ ๒๐ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๐๖ เวลา ๑๑.๔๑ น.

การก่อสร้างอาคารเฉพาะส่วนที่เป็นหอสมุดแห่งชาติ ได้ดำเนินการมาโดยลำดับและเสร็จลงเมื่อเดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๕๐๙ จากนั้นเจ้าหน้าที่ได้เริ่มขนย้ายหนังสือและทรัพย์สินอื่นๆ ของหอสมุดแห่งชาติจากอาคารหลังเดิมมายังอาคารหลังใหม่ เมื่อการขนย้ายเรียบร้อยแล้ว กรมศิลปากรจึงกำหนดวันพิธีเปิด ในวันพฤหัสบดีที่ ๕ พฤษภาคม ๒๕๐๙ ซึ่งตรงกับพระราชพิธีฉัตรมงคล

พิธีเปิดหอสมุดแห่งชาติ ท่าवासกรี มีกำหนดการดังนี้ เวลาประมาณ ๐๗.๕๐ น. บรรดาแขกชั้นผู้ใหญ่ อาทิ ฯพณฯ ม.ล. ปิ่น มาลากุล รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ ฯพณฯ นายพจน์ สารสิน รัฐมนตรีว่าการกระทรวงพัฒนาการแห่งชาติ ข้าราชการกระทรวงศึกษาธิการ และชาวต่างประเทศ ได้เริ่มมาสู่พิธีมณฑล ซึ่งได้จัดไว้ด้านหน้าอาคารหอสมุดแห่งชาติ เวลา ๐๘.๑๕ น. เริ่มพิธี ฯพณฯ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ จุฑารูปเทียนบุชาพระรัตนตรัย พระสงฆ์ ๙ รูป มีพระธรรมโกศาจารย์ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์เป็นประธาน เจริญพระพุทธมนต์ เวลา ๐๙.๐๐ น. ฯพณฯ จอมพล ถนอม กิตติขจร นายกรัฐมนตรี ประธานในพิธีได้มาถึงปะรำพิธี และจุฑารูปเทียนบุชาพระรัตนตรัย จากนั้น ฯพณฯ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการได้กล่าวรายงานการก่อสร้างหอสมุดแห่งชาติ ท่าवासกรี และเชิญนายกรัฐมนตรีเปิดอาคารหอสมุดแห่งชาติ* ฯพณฯ นายกรัฐมนตรีได้กล่าวตอบ** แล้ว ฯพณฯ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ นำ ฯพณฯ นายกรัฐมนตรี ไปสู่ตัวอาคารไขกุญแจประตูทางเข้าตัวอาคารหอสมุด พระสงฆ์เจริญชัยมงคลคาถา ปี่พาทย์บรรเลงเพลงมหาฤกษ์ จากนั้น ฯพณฯ นายกรัฐมนตรี และบรรดาแขกผู้มีเกียรติเข้าชมภายในหอสมุด โดยมี รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ อธิบดีกรมศิลปากร เลขาธิการกรมศิลปากร และนางแม่นมาส ขวลิศ บรรณารักษ์เอก เป็นผู้นำชม

ขณะที่ ฯพณฯ นายกรัฐมนตรี และบรรดาแขกผู้มีเกียรติกำลังชมหอสมุดอยู่นั้น เจ้าหน้าที่ทางปะรำพิธีสงฆ์ ได้จัดถวายภัตตาหารที่ใส่ปั้นโตไว้พร้อมแล้วกับจตุปัจจัยไทยธรรมแก่พระสงฆ์ พระสงฆ์อนุโมทนาแล้วกลับ ส่วน ฯพณฯ นายกรัฐมนตรี และแขกผู้มีเกียรติชมหอสมุดอยู่เป็นเวลาพอสมควร จึงกลับ เป็นเสร็จพิธี

ประพัฒน์ ตรีณรงค์

บันทึก

* กล่าวรายงานของ ฯพณฯ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการหน้า๗๒

** กล่าวตอบของ ฯพณฯ นายกรัฐมนตรี หน้า๗๔

คำกล่าวรายงาน

ของ

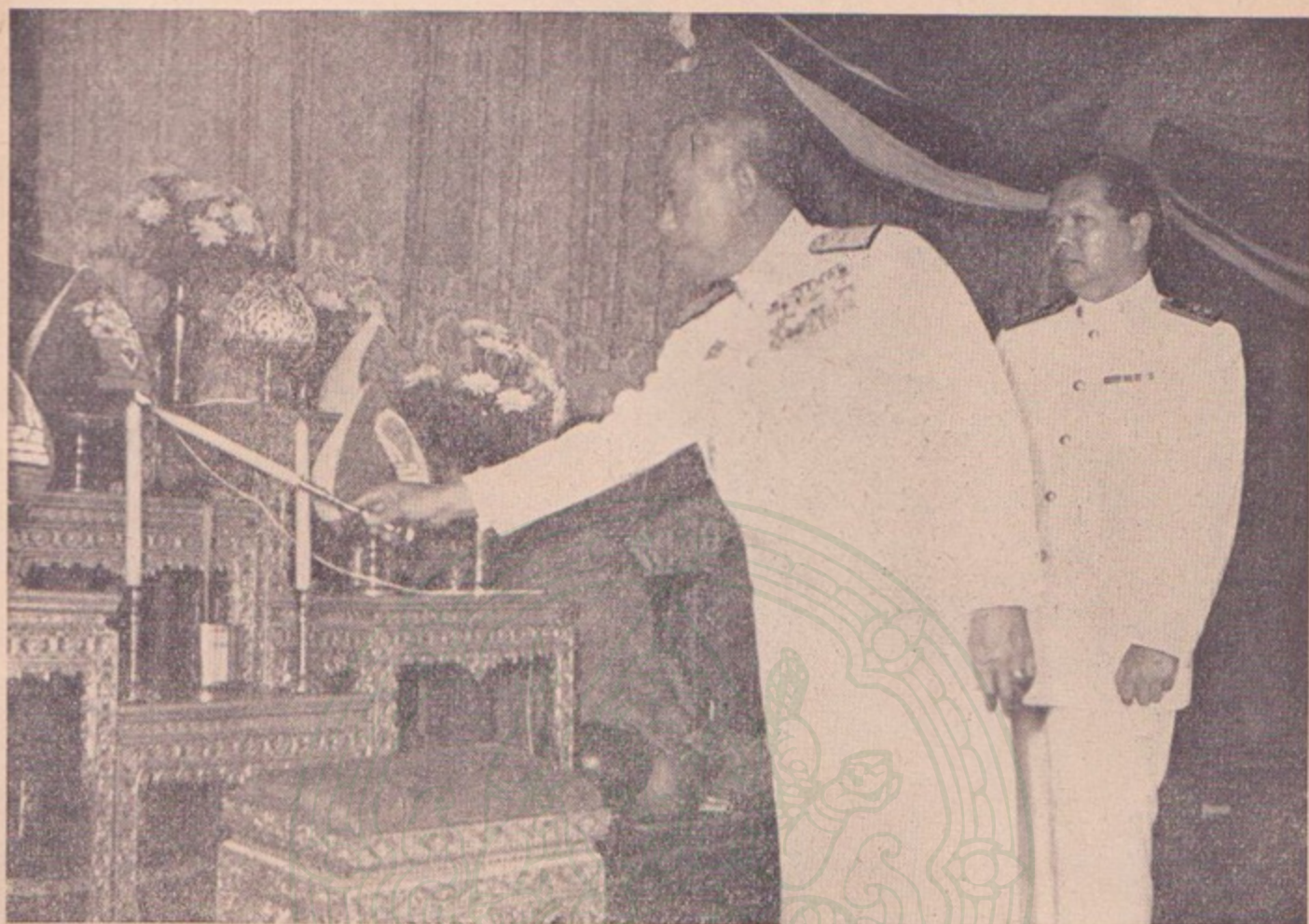
ฯ พณ ฯ ม.ล. ปิ่น มาลากุล รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ
ในพิธีเปิดหอสมุดแห่งชาติ ท่าवासกรี
วันที่ ๕ พฤษภาคม ๒๕๐๕

ขอประทานกราบเรียน ฯ พณ ฯ นายกรัฐมนตรี

กระผมขอขอบพระคุณ ฯ พณ ฯ นายกรัฐมนตรีเป็นอย่างยิ่งที่ได้โปรดเมตตาให้เกียรติมาเป็นประธานในพิธีเปิดหอสมุดแห่งชาติ ท่าवासกรี ในวันนี้ กระผมขอประทานโอกาสรายงานถึงเรื่องหอสมุดแห่งชาติของกรมศิลปากร และการก่อสร้างอาคารหอสมุดแห่งชาติ ท่าवासกรี พอเป็นสังเขป คือ

เดิมเมื่อราว ๖๑ ปีมาแล้ว ในปี พ.ศ. ๒๔๔๘ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รวมหอสมุดที่มีอยู่เดิม ๓ แห่ง คือ หอพระมนเทียรธรรม หอพุทธศาสนสังกะ และหอพระสมุดวชิรญาณ ตั้งเป็นหอสมุดสำหรับพระนคร ขึ้นที่ศาลาสหทัยสมาคม ในพระบรมมหาราชวัง เพื่อเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระบรมชนกนาถ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และโปรดให้เรียกหอสมุดที่จัดตั้งขึ้นนี้ว่า หอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร หลังจากนั้น อีก ๑๑ ปี ใน พ.ศ. ๒๔๕๙ สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานตึกถาวรวัตถุหน้าวัดมหาธาตุให้เป็นหอพระสมุดสำหรับพระนคร ซึ่งต่อมา ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานหนังสือส่วนพระองค์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว แก่หอพระสมุดสำหรับพระนคร และได้ขนานนามให้เป็นชื่อที่เชิดชูพระเกียรติของสมเด็จพระมหาธีรราชเจ้าว่า หอพระสมุดวชิราวุธ จัดเป็นหอสมุดสำหรับหนังสือตัวพิมพ์ คู่กันกับหอพระสมุดวชิรญาณ ซึ่งใช้เป็นหอสมุดสำหรับหนังสือตัวเขียนประเภทสมุดข่อย คัมภีร์ใบลาน ศิลปจารึก และเป็นที่เก็บตั้งแสดงตู้พระคัมภีร์ลายรดน้ำต่าง ๆ ในปี พ.ศ. ๒๔๗๖ เมื่อได้จัดตั้งกรมศิลปากรขึ้นแล้ว กรมศิลปากรได้รับโอนงานราชบัณฑิตยสภา ซึ่งรวมทั้งหอพระสมุดสำหรับพระนครมาปฏิบัติตามหน้าที่ และได้เปลี่ยนชื่อหอพระสมุดสำหรับพระนครเป็นหอสมุดแห่งชาติตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

ใน พ.ศ. ๒๔๙๐ พระทายาทของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ ทรงมอบหนังสือและเอกสารที่เป็นสมบัติส่วนพระองค์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ

ฯ พล ฯ จอมพล ถนอม กิตติขจร
นายกรัฐมนตรี
ประธานในพิธีเปิดหอสมุดแห่งชาติ
ท่าवासกรี
จุดรูปเทียนบูชาพระรัตนตรัย
๕ พฤษภาคม ๒๕๐๕

ฯ พล ฯ ม.ล. ปิ่น มาลากุล
รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ
กล่าวรายงานการก่อสร้างหอสมุดแห่งชาติ
ท่าवासกรี
เสนอ ฯ พล ฯ นายกรัฐมนตรี

ฯ พลฯ จอมพล ถนอม กิตติขจร
ประธานในพิธีกล่าวตอบ

ฯ พลฯ นายกรัฐมนตรี
ไขกุญแจประตูทางเข้าหอสมุดแห่งชาติ
ท่าवासกรี

กรมพระยาคำรงราชานุภาพ ทั้งภาษาไทยและภาษาต่างประเทศประมาณ ๗,๐๐๐ เล่ม ให้แก่
รัฐบาล และได้สร้างอาคารหอสมุดคำรงราชานุภาพขึ้นในบริเวณค้ำหลังหอพระสมุดวชิรราช
ฉะนั้น หอสมุดแห่งชาติในปัจจุบันจึงมีองค์ประกอบมาจากหอสมุดที่สำคัญรวม ๓ หอ คือ หอ
พระสมุดวชิรญาณ หอพระสมุดวชิรราช และหอสมุดคำรงราชานุภาพและมีหนังสือในปัจจุบันดังนี้

หนังสือตัวพิมพ์ภาษาไทย	๑๗๗,๒๐๓ เล่ม
หนังสือตัวพิมพ์ภาษาต่างประเทศ	๑๖๖,๒๑๗ เล่ม
วารสารภาษาไทย	๑๕๖,๕๐๔ เล่ม
วารสารภาษาต่างประเทศ	๔๒,๕๘๓ เล่ม
หนังสือตัวเขียน	๔๓,๘๒๐ เล่ม
รวม	๕๘๖,๑๒๗ เล่ม

หนังสือต่าง ๆ ที่มีอยู่ในหอสมุดแห่งชาตินั้น นอกจากของเดิมที่พระมหากษัตริย์ทั้ง
๓ รัชกาล ได้โปรดเกล้า ฯ พระราชทาน และที่กรรมการหอพระสมุดสำหรับพระนครจัดหา
ได้ประมาณสามแสนเล่ม กับสมบัติส่วนพระองค์ของ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา
คำรงราชานุภาพ ประมาณ ๗,๐๐๐ เล่ม ดังกล่าวมาแล้ว กรมศิลปากรได้เพิ่มพูนปริมาณหนังสือ
ต่าง ๆ ขึ้นด้วยวิธีการดังนี้ คือ

๑. ได้รับตามพระราชบัญญัติการพิมพ์
๒. ค่ายบริจาคของผู้มีศรัทธามอบให้
๓. จักซื้อด้วยเงินงบประมาณ

๔. แลกเปลี่ยนสิ่งพิมพ์กับสถาบันต่าง ๆ เช่น องค์การสหประชาชาติ และ
หอสมุดของสหรัฐอเมริกา สหราชอาณาจักร และออสเตรเลีย ซึ่งมีความตกลงระหว่างรัฐบาล
ทำการแลกเปลี่ยนกัน เป็นต้น

เมื่อกาลเวลาได้ล่วงมา ความเจริญของประเทศและของโลกได้เพิ่มขึ้นตามกาล หอ
สมุดแห่งชาตินับวันจะมีบทบาทในการเสริมสร้างความเจริญของประเทศชาติมากขึ้น มีผู้ใช้หอ
สมุดแห่งชาติเพิ่มมากขึ้นจากวันละไม่กี่คนในระยะแรกถึงเป็นวันละราวเจ็ด - แปดร้อยคน ในปี
๒๕๐๕ และจำนวนหนังสือก็เพิ่มมากขึ้น ทั้งกิจการด้านหอสมุดนั้น ในนานาอารยประเทศ
ก็ถือว่าเป็นสถาบันที่สำคัญยิ่งอย่างหนึ่ง จนมีการศึกษาวิชาการด้านนี้เป็นวิชาพิเศษโดยเฉพาะ แต่
กรมศิลปากรก็ไม่สามารถจะแก้ไขปรับปรุงให้ดีขึ้นเท่าที่ควร เพราะตัวอาคารหอสมุดแห่งเดิมนั้น
คับแคบขยายไม่ออก รัฐบาลของคณะปฏิวัติ ซึ่งได้เล็งเห็นความสำคัญและจำเป็นในการปรับปรุง
ขยายงานด้านนี้ จึงได้ตกลงใจให้ก่อสร้างอาคารหอสมุดแห่งชาติขึ้นใหม่อีก ๑ หลัง ในบริเวณ
ที่ดินของกระทรวงศึกษาธิการ ที่ท่าสาธุกรี ถนนสามเสน พระนคร เนื้อที่ประมาณ ๑๗ ไร่ โดย

กระทรวงศึกษาธิการจัดหาทุนงานมอบให้กรมศิลปากรจัดตั้งสถาปนิก ซึ่งจะเป็นผู้ออกแบบ
 กำหนดการก่อสร้าง ไปดูงานการก่อสร้างอาคารหอสมุดและหอจดหมายเหตุในสหรัฐอเมริกาและ
 ยุโรป และดำเนินการก่อสร้างโดยตลอด ซึ่งกรมศิลปากรได้เลือกส่งนายแสวง สดประเสริฐ ขณะ
 ดำรงตำแหน่งสถาปนิกเอก กรมศิลปากร เป็นผู้ไปดูงานและกลับมาออกแบบ นายไพรัช ชุติกุล
 วิศวกรของกรมศิลปากรเป็นผู้คำนวณการก่อสร้าง แบบรูปของอาคารหอสมุดแห่งนี้เป็นอาคาร
 ทรงไทย ส่วนที่เป็นส่วนงานเจ้าหน้าที่ สูง ๔ ชั้น ส่วนหอสมุดสูง ๕ ชั้น และส่วนห้องประชุมสูง
 ๔ ชั้น ขนาดที่เป็นส่วนเฉลี่ยของอาคารหอสมุดแห่งนี้คือ กว้าง ๑๘ เมตร ยาว ๑๓๕ เมตร
 และสูงจากระดับพื้นดินถึงสันหลังคา ๓๒.๕๐ เมตร มีเนื้อที่ทั้งหมดประมาณ ๑๖,๐๐๐ ตารางเมตร
 ส่วนสำคัญของอาคารนี้คือห้องอ่านหนังสือของนักศึกษา ประชาชนนั้นจนได้ประมาณ ๖๐๐ คน
 และสามารถเก็บหนังสือได้ราว ๗๐๐,๐๐๐ เล่ม การก่อสร้างตัวอาคารหอสมุดแห่งชาติได้ดำเนิน
 การโดยวิธีประมูลประกวดราคา ผู้รับเหมาที่ประมูลประกวดราคาทำงานรายนี้ได้คือห้างหุ้นส่วน
 สามัญนิติบุคคลดำรงก่อสร้าง ในราคา ๒๓.๕ ล้านบาท สำนักงานประมาณได้จัดสรรเงินงบประมาณ
 ค่าก่อสร้างตัวอาคารให้ในระยะ ๓ ปี คือ ในปี ๒๕๐๖ จำนวน ๗.๕ ล้านบาท ปี ๒๕๐๗
 จำนวน ๑๑ ล้านบาท และในปี ๒๕๐๘ อีก ๕.๕ ล้านบาท ๖ พณ ๖ จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์
 อดีตนายกรัฐมนตรี ได้เป็นผู้วางศิลาฤกษ์ก่อสร้างเมื่อวันที่ ๒๐ ตุลาคม ๒๕๐๖ การก่อสร้าง
 สำเร็จเรียบร้อยและคณะกรรมการตรวจงานก่อสร้างของกรมศิลปากรได้ตรวจรับงานก่อสร้างอาคาร
 หอสมุดแห่งนี้เมื่อวันที่ ๑๙ สิงหาคม ๒๕๐๘ เมื่อการก่อสร้างตัวอาคารใกล้จะเสร็จเรียบร้อย กรม
 ศิลปากรได้รับการจัดสรรงบประมาณสำหรับการจัดทำ ซื้อมาเครื่องมือเครื่องใช้และอุปกรณ์
 ที่จำเป็นสำหรับกิจการหอสมุด และประดับตกแต่งบริเวณทั้งภายในและภายนอกอาคารอีกดังนี้
 คือ ปี ๒๕๐๘ จำนวน ๒,๘๑๗,๘๕๐ บาท (สองล้านแปดแสนหนึ่งหมื่นเจ็ดพันแปดร้อยห้าสิบบาท)
 ปี ๒๕๐๙ จำนวน ๒,๘๓๗,๐๐๐ บาท (สองล้านเก้าแสนสามหมื่นเจ็ดพันบาท) รวมเป็นเงินที่ใช้
 เฉพาะการก่อสร้าง อุปกรณ์ และประดับตกแต่ง ๒๘,๖๕๔,๘๕๐ บาท (ยี่สิบเก้าล้านหกแสน
 ห้าหมื่นสี่พันแปดร้อยห้าสิบบาทถ้วน) และคาดว่าจะได้รับการจัดสรรค่าใช้จ่ายที่จำเป็นเฉพาะ
 งานหอสมุดในปีงบประมาณ ๒๕๑๐ อีกประมาณ ๒ ล้านบาท

กระผมใคร่ขอประทานกราบเรียน ๖ พณ ๖ ได้โปรดทราบด้วยว่า กรมศิลปากรมีงาน
 อีกชั้นหนึ่งที่สำคัญไม่ยิ่งหย่อนกว่างานด้านหอสมุด และได้เริ่มงานนี้มาบ้างแล้ว แต่ยังมีได้ผล
 เต็มที่ตามประสงค์ และงานนี้ก็มีส่วนสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับงานหอสมุด คืองานจดหมายเหตุ
 แห่งชาติ ซึ่งรัฐบาลก็ได้ตระหนักดีอยู่ ดังเช่นที่ได้อนุมัติให้จัดส่งข้าราชการกรมศิลปากรไปศึกษา
 และดูงานในสหรัฐอเมริกาและยุโรปเมื่อต้นปี ๒๕๐๖ หนึ่งคน และในปี ๒๕๐๖ นั้นเอง กระทรวง
 ศึกษาธิการก็ได้จัดสรรทุนการศึกษาสำหรับนักเรียนต่างประเทศให้แก่กรมศิลปากรอีก ๑ ทุน
 ขณะนี้ผู้ได้รับทุนดังกล่าวกำลังศึกษาวิชาการจดหมายเหตุแห่งชาติอยู่ในสหรัฐอเมริกา ทั้งเมื่อต้น

ปี ๒๕๐๕ องค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ ได้จัดส่งผู้เชี่ยวชาญ หอสมุดคือ นายมอร์ริส เอ. เกลเฟนค์ (Mr. Morris A. Gelfand Ph.D.) เข้ามาตรวจและให้ ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับกิจการหอสมุดในประเทศไทย ผู้เชี่ยวชาญดังกล่าวนี้ได้ให้ข้อเสนอแนะที่ สอดคล้องกับโครงการของกรมศิลปากรที่ว่า ควรจะได้ก่อสร้างอาคารหอจดหมายเหตุแห่งชาติ ติดต่อกับอาคารหอสมุดแห่งชาติ ท่าवासกรี ในภายหลังอีกด้วย ซึ่งขณะนี้กรมศิลปากรได้ออกแบบ ก่อสร้างอาคารไว้แล้ว พร้อมทั้งเตรียมสถานที่ก่อสร้างในบริเวณที่เชื่อมต่อกับอาคารหอสมุด แห่งชาติ ท่าवासกรี ไว้ด้วยเช่นกัน ประมาณว่าจะต้องเสียค่าใช้จ่ายเฉพาะการก่อสร้างอาคาร หอจดหมายเหตุแห่งชาติประมาณ ๑๐ ล้านบาทเศษ และเมื่อได้ก่อสร้างเสร็จแล้ว นอกจากจะใช้เป็น หอจดหมายเหตุแห่งชาติแล้วยังจะใช้เป็นที่ทำการของราชบัณฑิตยสถาน ซึ่งโดยลักษณะงานมี ความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับหอสมุดแห่งชาติและหอจดหมายเหตุแห่งชาติด้วย

กระทรวงศึกษาธิการและกรมศิลปากรได้ตระหนักดีอยู่ว่า หอสมุดแห่งชาตินั้นเป็น สถาบันการศึกษาที่ยิ่งใหญ่ของชาติแห่งหนึ่ง เป็นแหล่งรวบรวมสรรพวิชาความรู้ทั้งปวงที่นักเรียน นักศึกษาและประชาชน จะมาศึกษาค้นคว้าทักษะความรู้เอาไปได้ตามที่ประสงค์อย่างกว้างขวาง จึงได้กำหนดแนวนโยบายให้หอสมุดแห่งชาติถือปฏิบัติในเรื่องนี้ไว้อย่างกว้าง ๆ คือ

๑. ให้พยายามจัดหาหนังสือ เอกสาร ในสาขาวิชาต่าง ๆ ให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ โดยวิธีการต่าง ๆ ตามที่ได้กราบเรียนมาแล้วข้างต้น

๒. ให้มีคณะเจ้าหน้าที่ทั้งฝ่ายบริหารและวิชาการ คือบรรณารักษ์ที่มีความรู้ความ สามารถดี มีจำนวนพอควรที่จะบริหารงานและให้บริการแก่ผู้ที่เข้ามาศึกษาค้นคว้าได้เป็นอย่างดี

๓. ในด้านการให้บริการแก่ประชาชนผู้เข้ามาใช้หอสมุดแห่งชาตินั้น ต้องเป็นไปอย่าง กว้างขวาง สะดวกและรวดเร็ว และในโอกาสต่อไปให้พยายามเปิดหอสมุดแห่งนี้ให้มากกว่า ที่เป็นอยู่ในบัดนี้ พร้อมทั้งขยายเวลาที่จะให้นักศึกษาและประชาชนเข้าศึกษาและค้นคว้าได้มาก ขึ้นด้วย เช่นอาจเปิดทุกวันตั้งแต่เช้าจนค่ำ เป็นต้น ซึ่งเมื่อถึงระยะเวลาดังกล่าวนั้น คงมีความ จำเป็นต้องเพิ่มเจ้าหน้าที่บรรณารักษ์ และค่าใช้จ่ายขึ้นอีกพอสมควร และเมื่อได้ทราบว่าการก่อสร้างอาคารหอสมุดแห่งชาติ ท่าवासกรี ได้สำเร็จเรียบร้อยแล้ว กระทรวงศึกษาธิการก็ได้เร่งรัด ให้กรมศิลปากรรีบจัดการเคลื่อนย้ายหนังสือ เอกสาร จากหอสมุดแห่งชาติเดิม ริมถนนหน้า พระธาตุ มายังหอสมุดแห่งชาติ ท่าवासกรี นี้ และขอให้ดำเนินการโดยด่วน เพื่อที่นักเรียน นักศึกษาและประชาชนจะได้ใช้หอสมุดแห่งนี้โดยเร็วที่สุด

บัดนี้ ได้เวลาอันเป็นมงคลฤกษ์แล้ว กระผมขอประทานกราบเรียนเชิญ ฯ พณ ฯ นายกรัฐมนตรี เปิดหอสมุดแห่งชาติ ท่าवासกรี เพื่อเป็นสิริมงคลแก่หอสมุดแห่งใหม่นี้ รวมทั้ง เจ้าหน้าที่ผู้จะประจำทำงาน และบรรณานักเรียนนักศึกษาและประชาชน ผู้จะมาใช้หอสมุดแห่งชาติ นี้ศึกษาค้นคว้าสรรพวิชาความรู้ต่อไปด้วย

คำกล่าว

ของ ฯพณ ฯ จอมพล ถนอม กิตติขจร นายกรัฐมนตรี

ในพิธีเปิดหอสมุดแห่งชาติ ท่าवासกรี

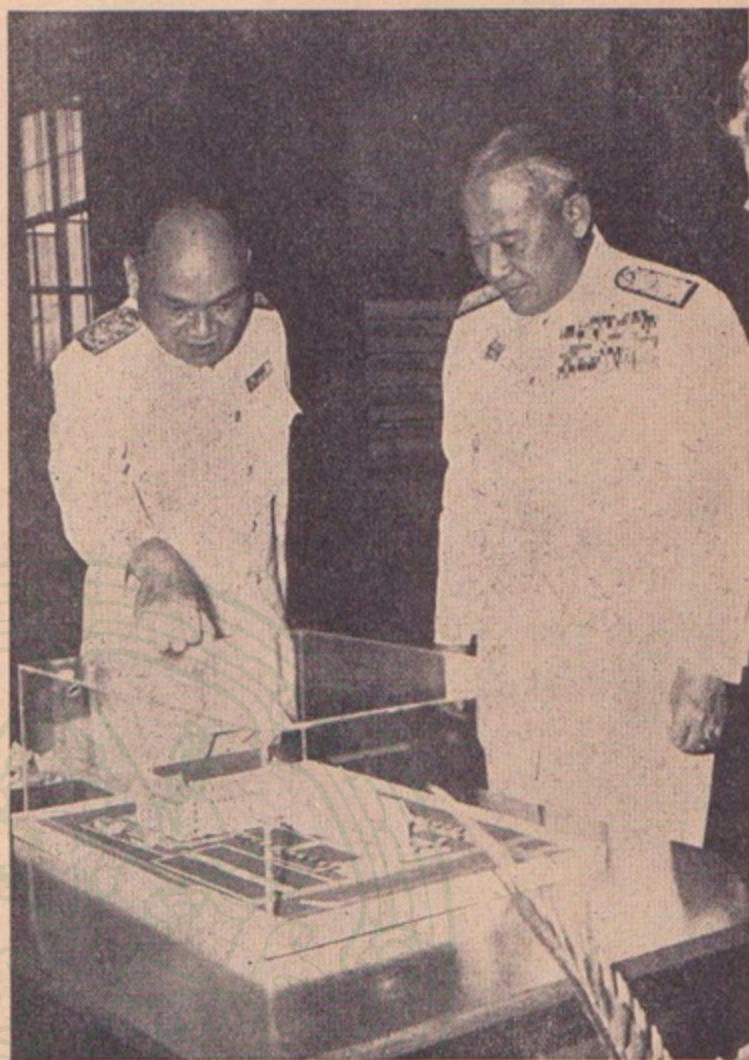
วันที่ ๕ พฤษภาคม ๒๕๐๕

ท่านรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ และท่านผู้มีเกียรติทั้งหลาย

ข้าพเจ้ารู้สึกเป็นเกียรติอย่างสูงที่ได้รับเชิญให้มาเปิดหอสมุดแห่งชาติ ท่าवासกรี ในวันนี้ และมีความยินดีที่ได้ทราบว่าการก่อสร้างอาคารหอสมุดแห่งชาติท่าवासกรีนี้ ได้ดำเนินลุล่วงมา ด้วยดีไม่มีปัญหาเกี่ยวกับเรื่องการก่อสร้างแต่ประการใด แม้ว่าจะได้เริ่มงานล่าช้าไปบ้าง แต่เมื่อ ก่อสร้างเสร็จแล้วเราก็ได้อาคารอันงามสง่า นับว่าจะเป็นสถานที่เชิดหน้าชูตาประเทศชาติอีกแห่ง หนึ่ง ซึ่งทางกรมศิลปากรและกระทรวงศึกษาธิการสมควรจะได้ทะนุถนอมอาคารหลังนี้ไว้ให้สม กับเป็นสมบัติอันสูงค่าของประเทศชาติสืบไป

การก่อสร้างอาคารหอสมุดแห่งชาติ ท่าवासกรี รวมทั้งการปรับปรุงจัดหาอุปกรณ์และ ประดับตกแต่งต้องยืดเยื้อมาเป็นเวลาถึง ๔-๕ ปีนี้ ก็เป็นเรื่องจำเป็นเกี่ยวกับฐานะการเงินของ ประเทศเราบังคับให้ค่อยทำค่อยไปตามกำลังเงินงบประมาณประการหนึ่ง ซึ่งท่านผู้มีเกียรติ ทั้งหลายคงจะเห็นใจรัฐบาลว่า มีหลายสิ่งหลายอย่างที่เป็นจำเป็นจะต้องจัดทำพร้อม ๆ กัน เราต้อง พัฒนาควบคู่กันไปทั้งในด้านการเศรษฐกิจ การศึกษา สังคม และการป้องกันประเทศ จึงไม่สามารถ หุ่บเหวการเงินมาให้ดำเนินงานก่อสร้างและปรับปรุงหอสมุดแห่งชาติ ท่าवासกรี นี้ ให้เสร็จสมบูรณ์ ได้ในระยะเวลาอันสั้น แต่ข้าพเจ้าก็ยินดีที่จะเรียนให้ท่านผู้มีเกียรติทั้งหลายทราบว่า รัฐบาลในขณะ ที่ข้าพเจ้าเป็นหัวหน้าคณะอยู่นี้ ยินดีที่จะสนับสนุนและส่งเสริมกิจการอันเป็นสาธารณประโยชน์ นี้ตลอดไปไม่หยุดยั้ง ตามที่ท่านรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการได้กล่าวว่า ได้กำหนดแนว นโยบายให้หอสมุดแห่งชาติดำเนินงานไว้วาง ๆ แล้วรวม ๓ ประการ คือ จัดหาหนังสือ เอกสาร ต่าง ๆ มาไว้ในหอสมุดให้มากที่สุดที่จะทำได้ จัดหาคนที่มีความรู้ความสามารถมาดำเนินงาน และหาทางให้บริการแก่นักเรียนนักศึกษาและประชาชน ผู้มาใช้หอสมุดอย่างกว้างขวางสะดวก และรวดเร็วขึ้น ข้าพเจ้าก็เห็นว่าเป็นแนวนโยบายที่ดีและมีความเหมาะสมอยู่เป็นอันมาก แต่ ก็ใคร่จะขอฝากเพิ่มเติมไว้อีกสักประการหนึ่ง คือ ขอให้พยายามให้การศึกษแก่นักเรียน นักศึกษา และประชาชนให้สนใจถึงวิธีการใช้และประโยชน์ที่จะได้จากหอสมุดให้ถูกต้องด้วย เพราะหอสมุด นั้น ถึงแม้ว่าจะสร้างขึ้นมาสุงค่าและมีหนังสือตำรับตำรามากมายสักปานใด หากไม่มีคนสนใจ

อธิบดีกรมศิลปากร
กำลังอธิบาย
กระบวนอาคารหอสมุดแห่งชาติ
และ
หอจดหมายเหตุแห่งชาติ
แก่ ฯพณ ฯ นายกรัฐมนตรี

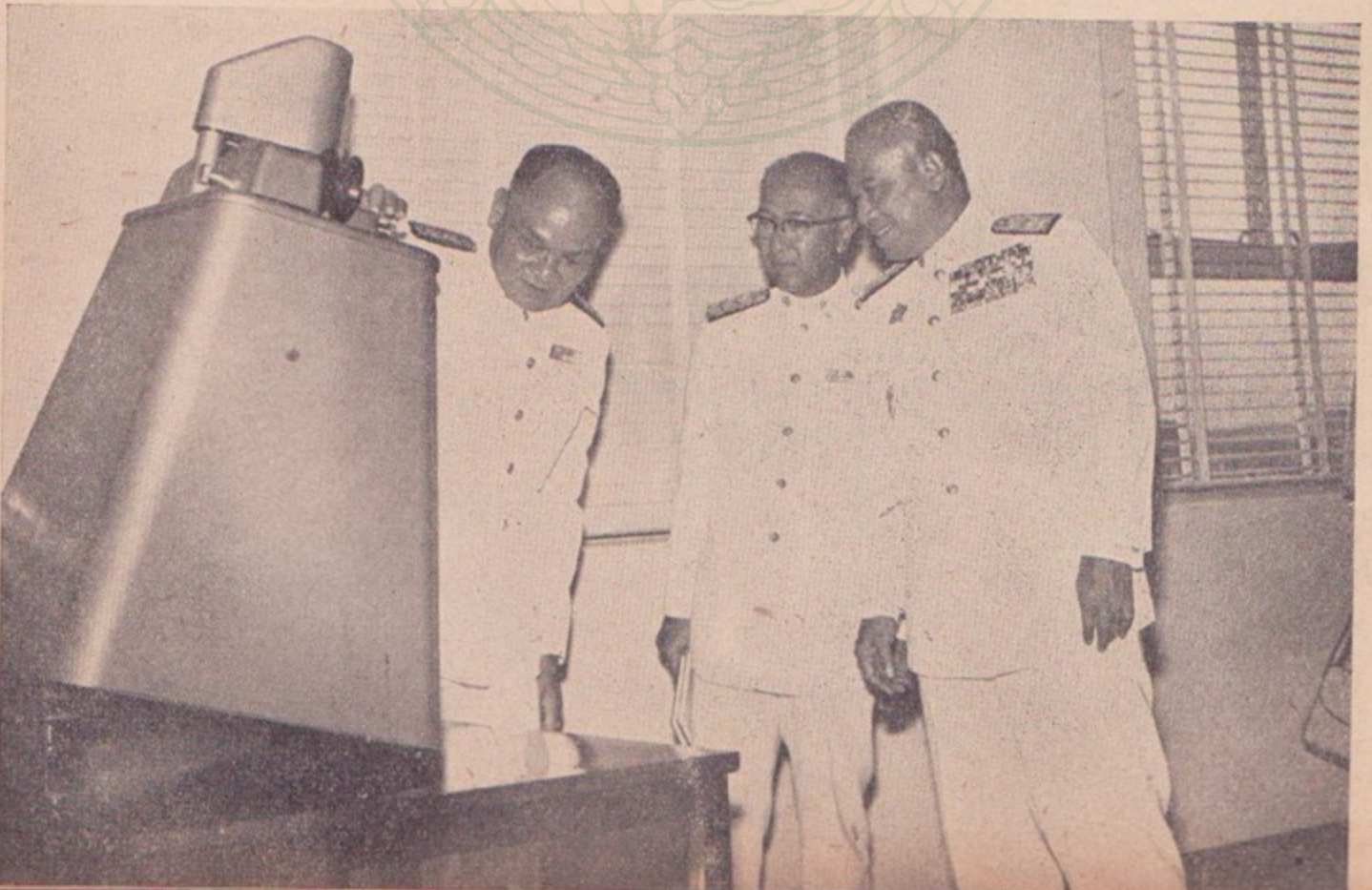

นางแม่นิ่มมาส ชวลิต
บรรณารักษ์เอก
กองหอสมุดแห่งชาติ
อธิบายวิธีค้นหาคำบรรยายหนังสือ
ในหอสมุดแห่งชาติ ท้าวสุกรี

ฯพณฯ นายกรัฐมนตรี
ชมการจัดตั้งภายในอาคารหอสมุดแห่งชาติ
ท่าवासกรี

ฯพณฯ นายกรัฐมนตรี
และ ฯพณฯ นายพจน์ สารสิน
รัฐมนตรีว่าการกระทรวงพัฒนาการแห่งชาติ
ชมเครื่องอ่านไมโครฟิล์ม

เข้าไปใช้แล้วก็จะหาประโยชน์อันใดมิได้เลย และก็คงจะมีค่าเท่ากับเป็นโกดังเก็บหนังสือหนังสือหาเท่านั้นเอง นอกจากนั้น ก็ใคร่ขอได้พยายามเน้นให้ผู้ใช้อหอสมุดเข้าใจด้วยว่า หอสมุดและหนังสือเอกสารที่มีอยู่ในอาคารแห่งนี้เป็นสมบัติสาธารณะ ต้องช่วยกันทะนุบำรุงรักษาส่งเสริม มิใช่ให้แต่ทางฝ่ายราชการหอสมุดแห่งชาติเป็นผู้จัดบริการแก่ตนแต่ฝ่ายเดียว ซึ่งจะหาทางเจริญก้าวหน้าได้โดยยาก

ส่วนเรื่องหอจดหมายเหตุแห่งชาติซึ่งทางกระทรวงศึกษาธิการและกรมศิลปากรเป็นห่วงอยู่นั้น ข้าพเจ้าเองก็สนใจเรื่องนี้อยู่ ทั้งได้ทราบมาว่าในต่างประเทศนั้น กิจกรรมด้านนี้เป็นที่สนใจและให้ความสนับสนุนส่งเสริมแก่กันและกันไม่น้อยกว่ากิจกรรมด้านหอสมุด เพราะเป็นแหล่งรวบรวมเอกสารเก่า ๆ ที่สำคัญ ๆ ทราบว่าหอจดหมายเหตุบางแห่งในยุโรปนั้น ยังสามารถเก็บรักษาเอกสารเก่าที่มีอายุเกินกว่า ๑ พันปีไว้ให้คนในรุ่นเราได้ศึกษาค้นคว้ากันได้ ซึ่งนับว่าเป็นประโยชน์แก่การศึกษาของคนรุ่นหลังเป็นอันมาก จนแม้แต่องค์การศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ ก็ยังสนับสนุนให้ตั้งสภาการระหว่างชาติว่าด้วยหอจดหมายเหตุ (International Council on Archives) ขึ้น และได้ตั้งมานานหลายปีแล้ว ฉะนั้น ในเรื่องหอจดหมายเหตุแห่งชาตินี้ ข้าพเจ้าคิดว่าหากสถานะการเงินของประเทศเราก็คงจะไม่ฝืดเคืองจนเกินไปนัก ก็อาจมีทางจัดสร้างขึ้นได้ในระยะเวลาอันใกล้

บัดนี้ ได้เวลาอันเป็นอุดมฤกษ์แล้ว ข้าพเจ้าขอเปิดหอสมุดแห่งชาติ ทำวาสุกรี ณ บัดนี้ โดยขออัญเชิญอำนาจคุณพระศรีรัตนตรัยและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายในสากลโลก ได้กลบบันดาลให้หอสมุดแห่งชาติ ทำวาสุกรี จงสถิตอยู่เป็นคู่การศึกษาของประเทศชาติ และอำนวยประโยชน์แก่สาธารณชนตามที่รัฐบาลมุ่งหวังต่อไป.

สวัสดิ์

อธิบายเพลงมอญรำดาบ เภา

ของ

มนตรี ตราโมท

ข้าพเจ้าเคยกล่าวไว้ในคำอธิบาย เพลงนางครวญ เภา ว่าเพลงเรื่องมโหรีโบราณ ซึ่งเป็นเพลง ๒ ชั้นเรื่องหนึ่ง เรียกว่า เรื่องพระนเรศวรชนช้าง นั้น มี เพลงพระนเรศวรชนช้าง (ปัจจุบันเรียกเพลงนเรศวรชนช้าง) เป็นอันดับที่ ๑ เพลงอุปราชชาคคองช้างเป็นอันดับที่ ๒ และ เพลงนางรำ ซึ่งสงสัยว่าจะเป็นเพลง ๒ ชั้นของเพลงนางครวญ เป็นอันดับที่ ๕ และก็สงสัยอีกอย่างหนึ่งว่า เพลงอุปราชชาคคองช้างอันดับที่ ๒ นั้น น่าจะได้แก่เพลงที่สมัยปัจจุบันเรียกว่า เพลงมอญรำดาบ เพราะ เพลงมอญรำดาบ มีทำนองใกล้เคียงกับ เพลงนเรศวรชนช้าง มาก ต่างกันอยู่แต่เสียงที่ลงจบท่อนกับตอนต้นของท่อน ๒ อีก ๒ เสียงเท่านั้น (ดูคำอธิบายเพลงนางครวญ เภา) อีกประการหนึ่ง ตามประวัติศาสตร์ตอนพระนเรศวรทรงกระทำยุทธหัตถีกับพระมหาอุปราชาในพระเจ้านันทบุเรง กษัตริย์พม่า พระราชบิดาของพระมหาอุปราชาที่ครองกรุงหงสาวดี ซึ่งเดิมเป็นเมืองของมอญ เรียกกันโดยทั่วไปว่าพระเจ้ากรุงหงสาวดีทั้งนั้น ในเสภาเรื่องพระราชพงศาวดารของสุนทรภู่ ก็กล่าวเสมือนว่าเป็นมอญ ว่าดังนี้

“จะกลับกล่าวถึงพระเจ้าเมืองหงสา เป็นปิ่นรามัญประเทศทุกเขตขัณฑ์
พม่าทวยฝ่ายลาวเมื่อคราวนั้น อภิวันท์หงสาพึงบารมี.....”

ลิลิตที่กล่าวถึงเรื่องยุทธหัตถี ซึ่งกรมสมเด็จพระปรมาธิบดีชิโนรสทรงพระนิพนธ์ ก็เรียกว่า เสด็จฝ่าย กรมนี้ต่าง ๆ เหล่านี้อาจทำให้คนทั่วไปเข้าใจว่าพระมหาอุปราชา ซึ่งมีตำแหน่งเป็นอุปราชนั้นเป็นมอญก็ได้ จึงเรียกเพลงอุปราชชาคคองช้างว่า เพลงมอญรำดาบ นี่เป็นเพียงข้อคิดเห็นของข้าพเจ้าเท่านั้น

อย่างไรก็ตาม เพลงมอญรำดาบ ๒ ชั้น ก็เป็นเพลงเก่าเพลงหนึ่งที่มีสำเนียงมอญ ใช้ร้องประกอบการแสดงโขนละคอนและในคันทราง ๆ มาแต่โบราณ

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๕ ข้าพเจ้าได้นำเพลงมอญรำดาบ ๒ ชั้นนี้ มาแต่งขึ้นเป็นอัตรา ๓ ชั้นให้มีสำเนียงมอญมากขึ้น พร้อมกันนั้นข้าพเจ้าก็ได้แต่งทำนองดนตรี ๒ ชั้นขึ้นใหม่ ก็ดัดแปลง

ทำนองให้เป็นมอญมากกว่าเดิม และตัดลงเป็นชั้นเดียวอีกอัตราหนึ่ง เพื่อบรรเลงรวมกันได้ครบเป็นเถา รวมความแล้ว เพลงมอญรำดาบ เถา นี้ ข้าพเจ้าได้แต่งขึ้นใหม่ทั้งหมดทั้งทำนองร้องและทำนองดนตรี นอกจากทำนองร้อง ๒ ชั้นเท่านั้นที่ใช้ของเก่า ดังโน้ตเพลงที่ปรากฏในหนังสือเล่มนี้

บทร้องเพลงมอญรำดาบ เถา

เจ้าสมิงพระราม	ฟังรับสั่งมีความหม่นไหม้
ไม่ยอมอยู่อาชญาหน้าเสนาใน	จะหนีไปหงสาเหมือนว่ากัน
ออกจากพระโรงรัตน์ชัชวาล	มาขึ้นอาชาชาอุษมิขมัน
ขับม้ามาตะบึงอิงบ้านพลัน	เข้าในห้องสุวรรณทนต์ไฉ
ขึ้นบนเตียงเคียงข้างเห็นนางหลับ	ใจจะปลิวหวิวดับเสียให้ได้
สงสารน้องจะต้องพรากจากกันไป	เหมือนแกล้งทิ้งน้องไว้มิใช่ดี

(บท กาโบลวิวงศ์ คัมภราชธิราช สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานวชิรญาณวโฒวงศ์ ทรงพระนิพนธ์)

มอญรำดาบ เภา

มนตรี ตราโมท แต่ง

Andante.

ท่อน 1. 3 ชั้น

ร้อง

เออ - - - - - เจ้า - - - - -

เออ - - - - - เจ้า - - - - -

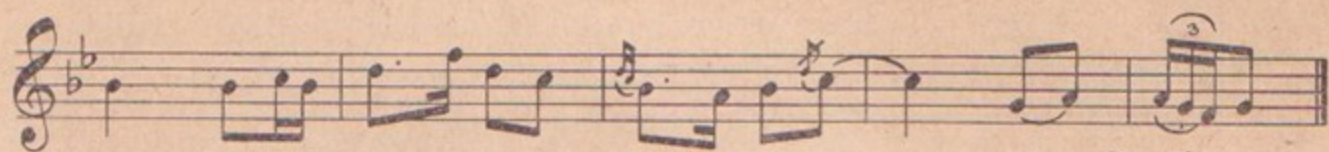
มี - - - - - เออ - - - - -

พร - - - - -

ราม - - - - - เออ - - - - - ฟัง รับ

สั่ง - - - - - เออ - - - - - มี - - - - -

ความ - - - - - เออ - - - - -

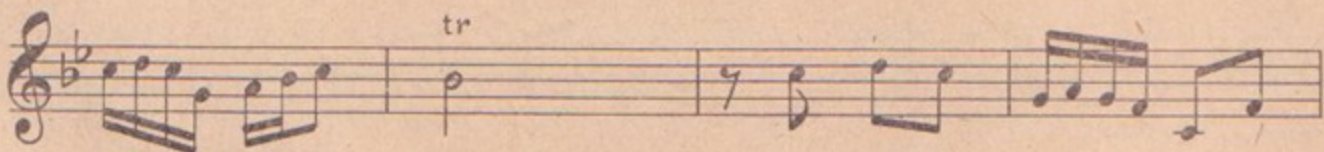
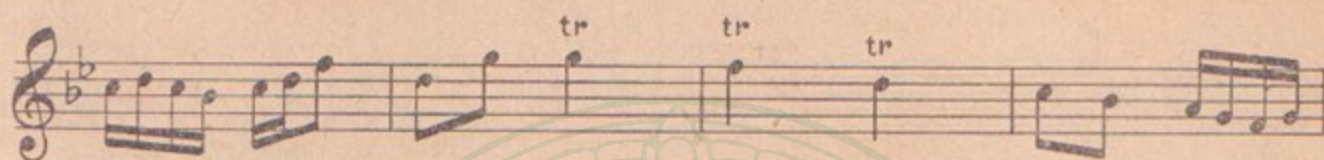

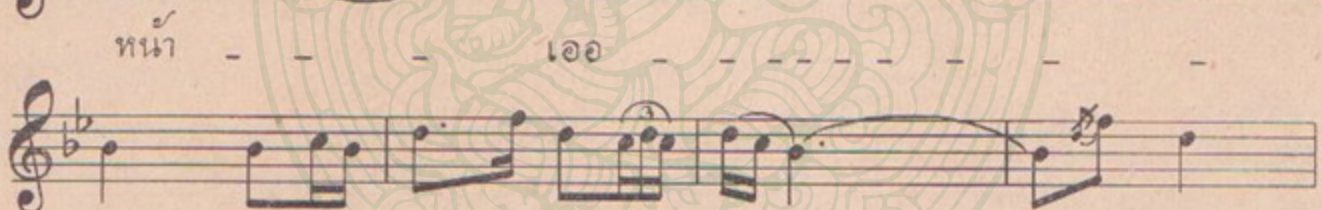
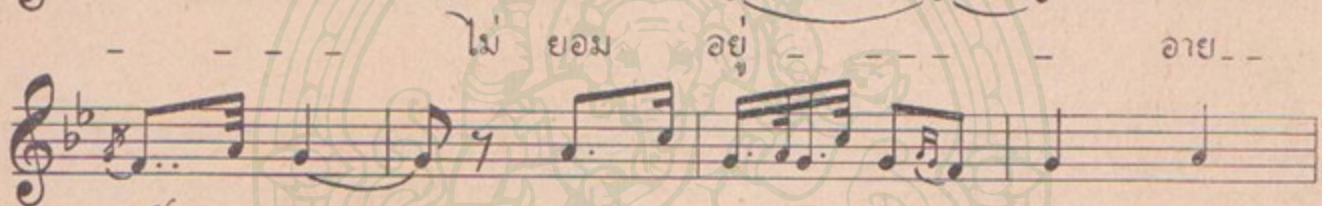
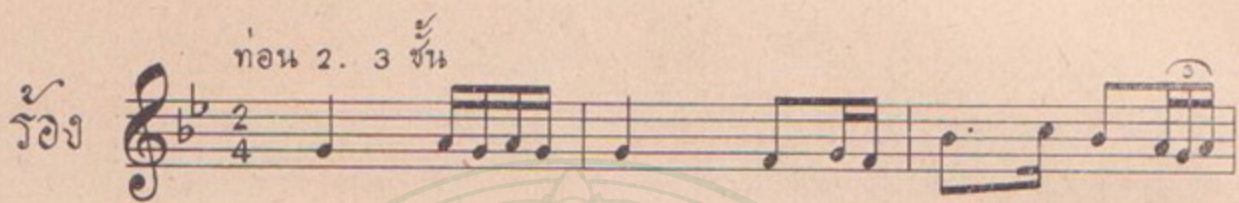
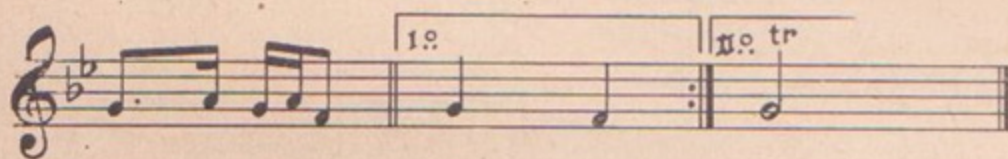
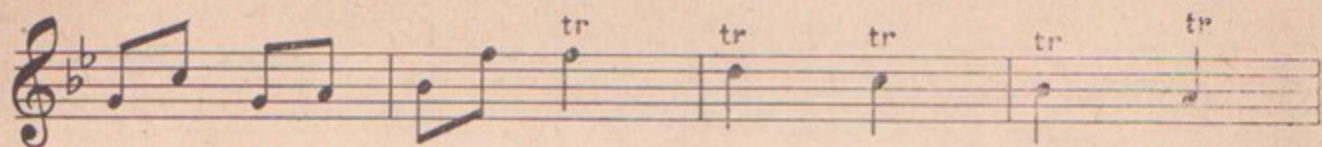
ท่อน - ใหม่ - - -

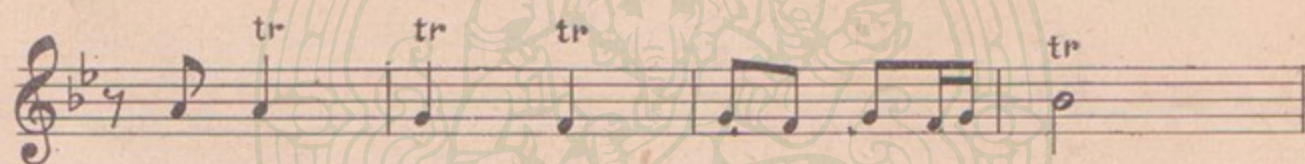
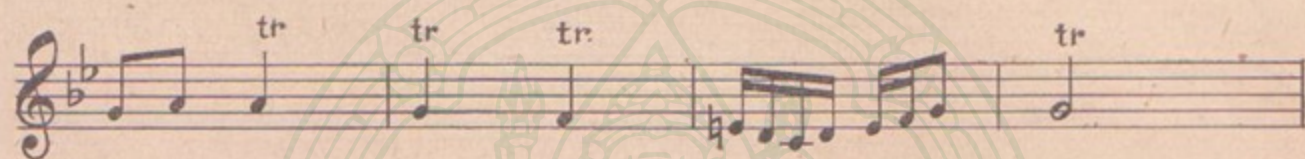
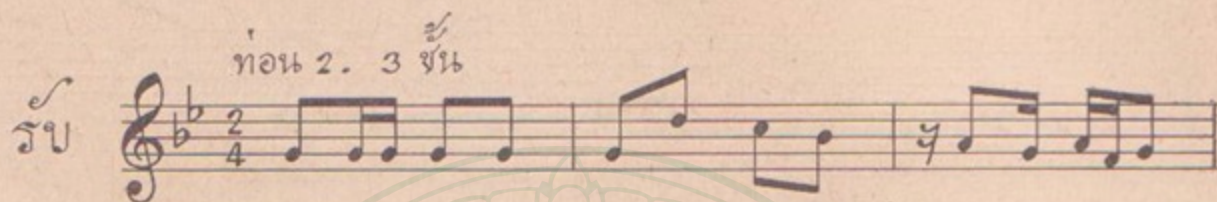
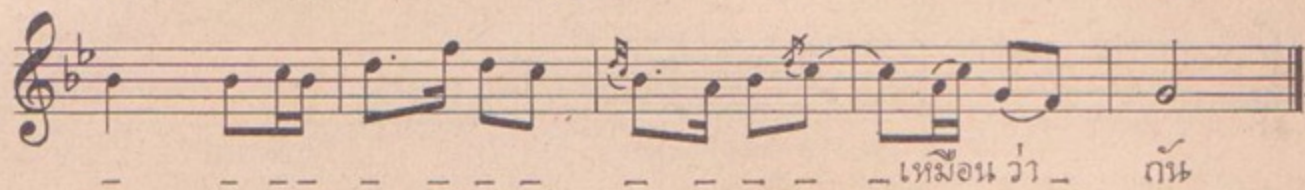
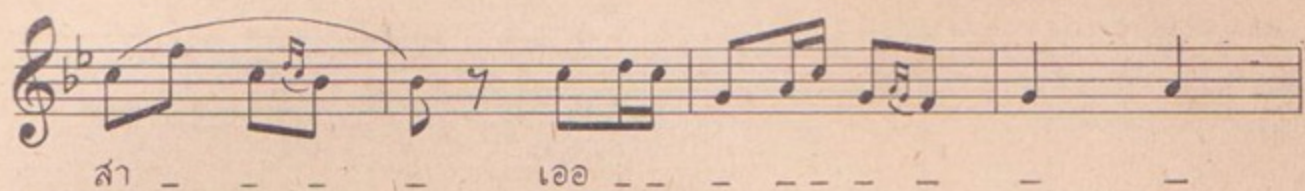
Moderato.

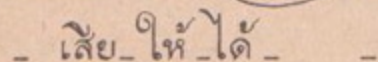
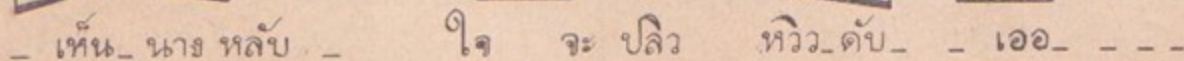
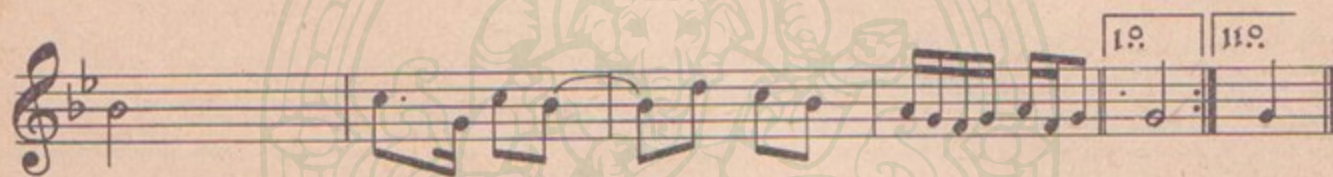
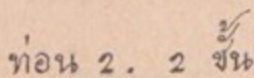
รูป

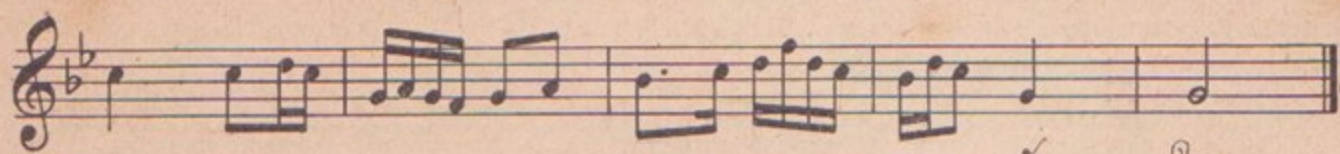
ท่อน 1. 3 ชั้น

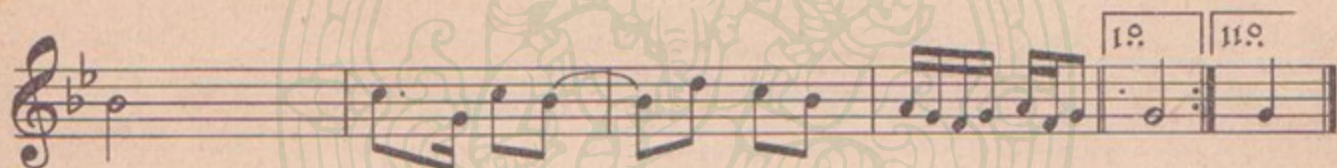
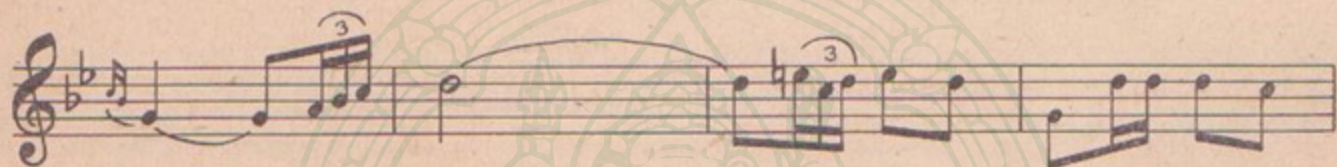
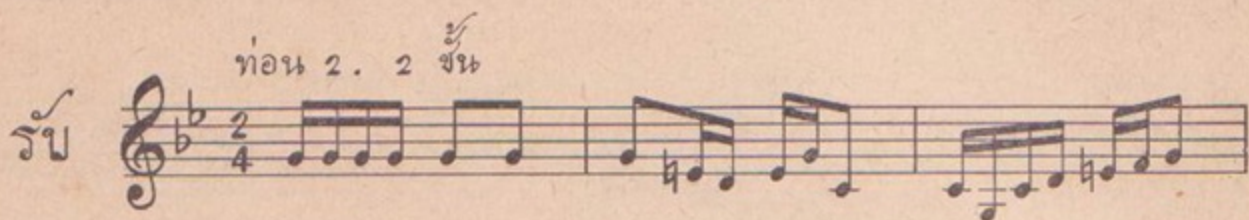

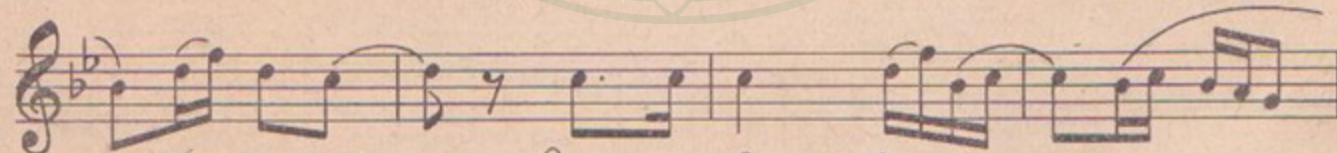

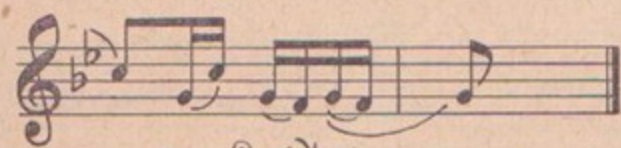
----- ทาน ได

ขึ้น - บน เดียง เดียง ช้าง - - เออ

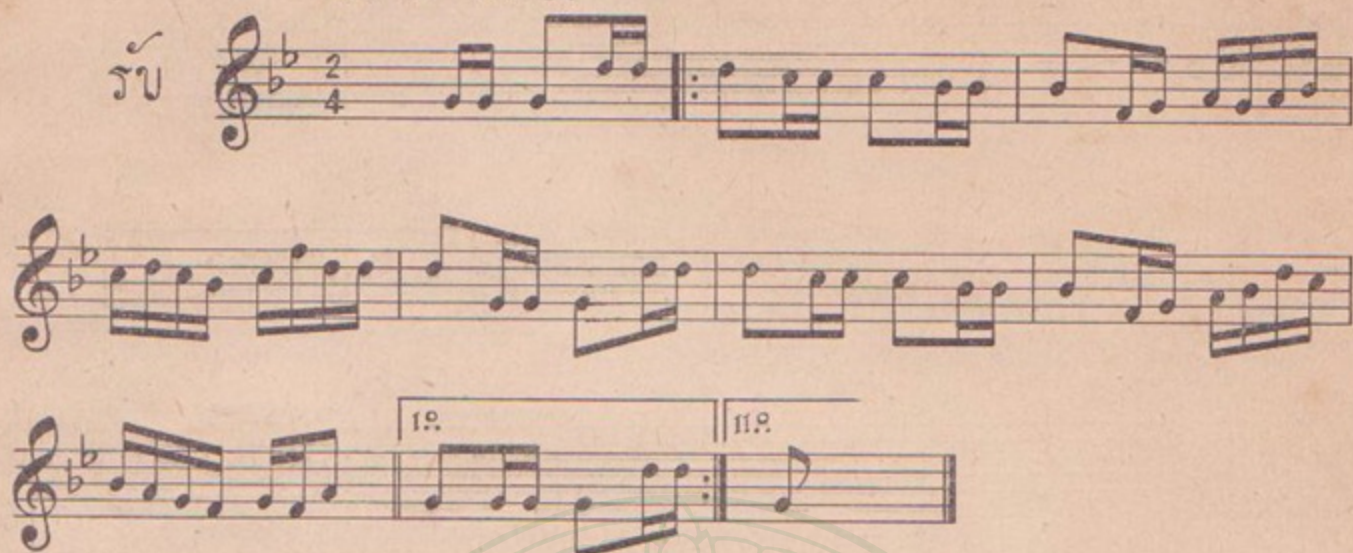
ใจ จะ ปลิว หิว-ดับ - - เออ

- เลี้ยว-ให้-ได้ -

ท่อน 1. ขึ้นเดียว

รับ

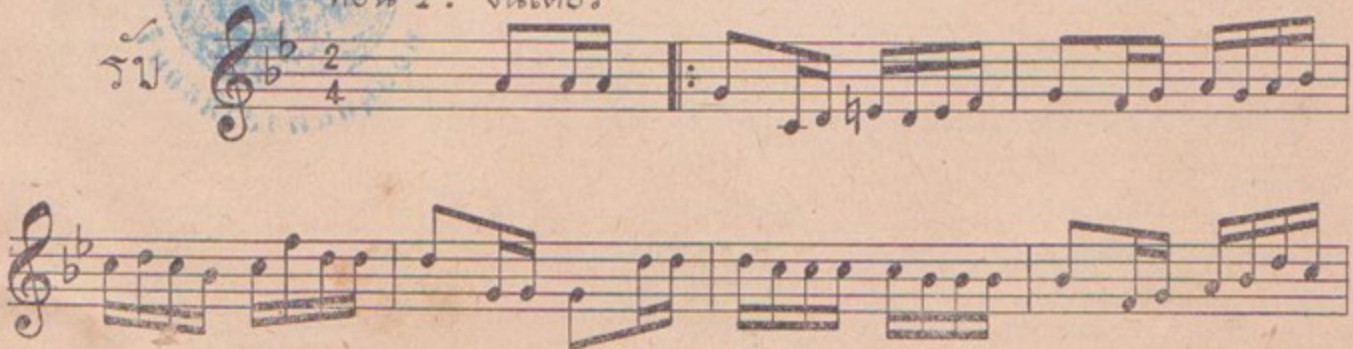
ท่อน 2. ขึ้นเดียว

ร้อง

ท่อน 2. ขึ้นเดียว

รับ

1.

2.

Fine.

— ศิลปากร —

เป็นนิตยสารราย ๒ เดือน ของ กรมศิลปากร

เจ้าของ	กรมศิลปากร
ที่ปรึกษา	พระยาอนุมานราชธน
ผู้จัดการ	นายเสริม วรสรรพ
บรรณาธิการ	นางสมใจ ศิลกวิวัฒน์สุนทร
ผู้พิมพ์ - โฆษณา	นายประพัฒน์ ตรีธรงค์
สถานที่พิมพ์	โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี สี่แยกราชวิถี ถนนสามเสน พระนคร

สำนักงานตั้งอยู่ที่กองจดหมายเหตุแห่งชาติ (หอสมุดแห่งชาติเดิม) กรมศิลปากร
ถนนหน้าพระธาตุ โทรศัพท์ ๒๖๑๔๑